Halasi Zoltán

Ázáde
Egy perzsa ezüsttál leírása

Két nyílvessző mered szarv gyanánt a gazellatehén homlokából,
a bika szarva a földön hever, mellette sarlóvégű nyílvessző.
A vadászó sáh így mutatta meg rabnőjének, Ázádének,
hogy a nőstényt hímmé és a hímet nősténnyé tudja változtatni.
A lány ördögi tettnek minősítette ezt, mire a sáh eltiportatta tevéjével.
És vadászatra többé nem vitt magával asszonyt. (Firdauszí nyomán)

Koponyám cserepekre törik a teve patája alatt.
Ez még a fejem, amit próbálnék felemelni közben?
Többé asszonyt nem visz magával a sáh, amikor
száz idomított gepárddal megy űzni vadat.
Kísérete átrobog fölöttem porba öltözötten.
Kíséretnek a tört csont, tompa cimbalom szava szól.
Királynak, bírónak, ha nyúznak, se… Miért mondtál igazat?
Cserepekre tört koponyád a teve patája alatt.

Ami előbb még a fejed volt, nem próbálod felemelni már.
Porköd ereszkedik le rá, száz idomított vadászgepárdé.
Nem siheder már a sáh, és elég havonta egy közösülés,
ahogy a móbed mondja. De fütyül rá a karizmás király.
Ahány kiruccanás, annyi kaland, utána hacacáré,
örömkupák, részeg apák, gajdoló rabnők – adóemelés.
Mintha a győzhetetlen vadkant űznéd, a halált, vadszamár!
Ami a fejem volt valaha, meg sem kísérlem emelni már.

Többé asszonyt nem vihet magával vadűzni semmikor.
Amelyikre két szarvat nyilazott, már elzuhant a nőstény.
Ahányszor ágyasához bemegy, ilyen két tülök nyársalja fel:
élvezzen úgy a gyönyör csúcsán! Égjen, tamariszkuszbokor
sivatagi tűzön, gyors kéjben el, s legyen férfiöröme vesztén
ő a bika, fejétől szarvát suhintva sarlóvégű nyíl válassza el!
Nőstényből hímmé, hímből nősténnyé váljék mindannyiszor.
Többé asszonyt se vihessen ágyába büntetlen semmikor.

Megy űzni vadat, kopója ezer, idomított gepárdja száz.
Királynak sose mondj igazat. Isten dolga a különbségtétel.
Hisz lehet botlani is a kövön, és lehet emelni rá palotát.
Sáh-veréb fürdik a porban – tettei foglya, kánya-fogta veréb.
Én igaz szóvá vedlek, ő rágni-, kiköpnivalóvá, mint a bétel.
Lesz férje ezer, este rájuk vár epedve. Mindegyik félrelép.
Megy űzni vadat, kopója ezer, idomított gepárdja száz:
suhogva fordul meg kilőtt nyila s mind rajta átcikáz.

Márton László

Ez csak egy hétköznapi látogatás

Az asszony, akinek nevét rövidesen hallani fogjuk, kilépett a vasútállomás előtti térre és körülnézett, mint aki nem tudja, merre menjen. Pedig csak autóbuszt vagy taxit keresett, de aztán gyalog indult el azon a széles utcán, melyet a hatvanas évek első felében, amikor gimnazista lányként egy osztálykirándulás alkalmával utoljára itt járt, még úgy hívtak – mint a hasonló széles utcákat szerte az országban szinte mindenütt –, hogy Vörös Hadsereg útja. Ma már másképp hívják. Olyan nevet visel, hogy azt a fővárosból érkezett idegen, mihelyt elolvassa, rögtön el is felejti. Talán egy helybeli hivatalnok volt a névadó, aki a két világháború között, vagy a tizenkilencedik század végén sokat tett a kisváros felvirágoztatásáért, de az is lehet, hogy másvalaki volt.

Ez most teljesen mindegy.

Körülbelül negyedóránk van addig, míg az asszony a széles utca végén jobbra fordulva eljut a Kertváros nevű településrészhez, ahol az egykori gyümölcsöskertek helyén jelenleg négyemeletes paneltömbök állnak viszonylag jól karbantartva, kulturáltan parkosítottnak mondható környezetben. Ez a negyedóra bőven elég lesz arra, hogy szemügyre vegyük, nem a városrészt, hanem a szereplőt, aki határozott léptekkel közeledik felé. Annyit máris megállapítottunk, hogy abban az életkorban van, amikor a szerencsés adottságokkal rendelkező és magukat el nem hanyagoló nők nagy elhitetőerővel tagadhatnának le tíz, vagy akár tizenkét évet is az életkorukból. Bár azt is rögtön észrevesszük, hogy a február végi napsütés, az éles, túlságosan is éles fény a legkevésbé sem erősíti ezt a kedvező benyomást.

De most ez teljesen mindegy.

A másik lényeges dolog, amit nem hagyhatunk észrevétlenül, hogy nincs nála csomag, csak egy kézitáska, melyben az iratok, a pénztárca, a tükrös púderdoboz, az úti olvasmány és a kikapcsolva tartott mobiltelefon mellett van hely egy kis palack ásványvíznek és egy műanyag dobozba csomagolt szendvicsnek is, de több holminak már nemigen. Amiből egyrészt arra következtetünk, hogy az asszony nem fogja itt tölteni az éjszakát, hanem még a mai nap folyamán hazautazik, másrészt arra, hogy a vonat, melynek ez a kisváros a végállomása, étkezőkocsi nélkül közlekedik. Aki tehát úti elemózsia nélkül vállalkozik erre a többórás vonatozásra, az bizony mire megérkezik, éhes lesz. A magunk részéről azt is el tudjuk képzelni, hogy némelykor a mozdonyvezetőnek is úgyszólván kiesik a gyomra az éhségtől, amikor befut a végállomásra, mely azokban az években lett

végállomás, amikor az asszony született, mert azokat a síneket, melyek továbbvezettek egy másik országba, akkoriban szedték fel.

Csakhogy hiába rettentően éhes, mármint a mozdonyvezető, mégsem a kantinba megy, mert máshol van sürgős dolga neki, úgyhogy odasiet, máshová. És ha ezt huzamosabb időn át rendszeresen csinálja, akkor előbb-utóbb jelentkeznek a gyomorpanaszok.

Csakhogy mi nem is erről akarunk beszélni, hanem arról, hogy az asszony időközben eljutott a Kertvárosba, és megtalálta azt a címet, amely fel volt írva neki.

Ott áll az egyik paneltömb előtt. Egy nevet keresgél. Megtalálja. Megnyomja a névhez tartozó gombot. Nem sokáig nyomja, mert a lakók nevei fölött olvasható a szokásos figyelmeztetés, mely szerint a csengőgombok csak jelzésre szolgálnak, nem kell, illetve „nem szabad" őket nyomva tartani; mindenesetre megszólal egy hang, és kérdi, hogy: ki az? Nem akarjuk azonban, hogy az asszony neve itt lent, a háztömb „D" kapuja előtt hangozzék el, ezért úgy intézzük, hogy ebben a szempillantásban kijöjjön a kapun egy fiatal házaspár babakocsival, és egy magától értetődő gesztussal beeresszék a jó megjelenésű középkorú nőt, aki ezt az apró segítséget el is fogadja.

Ezekbe a négyemeletes panelekbe annak idején nem terveztek liftet, mely hiányosságot később már nehéz lett volna pótolni, ezért szereplőnk gyalog megy föl a negyedikre, ahogy idáig is gyalog jutott el, de nem kell aggódnunk, bírja a lépcsőmászást, még tíz év múlva is jól fogja bírni.

Odafönt még egyszer csenget, ezúttal egy jellegzetes hangú és hangulatú „bim-bam" csengőt szólaltatva meg, majd amikor kinyílik az ajtó, ennyit, és csak ennyit mond:

– Pócs Gáborné vagyok.

Ha az ő szemszögéből nézzük az általunk leírni kívánt apró eseményt, annyit még a lépcsőházi félhomályban is észlelhetünk, hogy a másik nő, aki az ajtót kinyitotta, hirtelen elsápad, és önkéntelenül is tesz egy olyan mozdulatot, mintha be akarná csapni az ajtót az idegen asszony előtt. Pedig éppen ellenkezőleg, még szélesebbre nyitja az ajtót, és így szól:

– Tessék bejönni! – És hozzáteszi: – Én vagyok az Ica.

Pócsné már bent jár az előszobában. Hátra sem fordul, úgy feleli:

– Tudom, fiam, tudom. Ismerem a fényképét. Megtaláltam.

Azt már nem mondja, hogy a fényképen, mely egy napsütötte erdei tisztáson készülhetett, Ica jóval fiatalabbnak látszik, mint most a valóságban, de hiszen az is milyen régen volt már! Ica most lehet negyvenöt éves, úgyhogy akkoriban... És vajon akkoriban is ilyen félretaposott, ócska papucsa volt neki? Ildomtalanság volna részletekbe menően leírnunk a kertvárosi lakótelepi lakást, ahová Pócsnéval együtt magunk is hívatlanul és váratlanul toppantunk be. Jelzésszerűen említjük csupán, hogy olyan bútorokat, használati tárgyakat és dísztárgyakat látunk, melyek nem képesek fokozatosan megöregedni, hanem egyik pillanatról a másikra elavulnak, és ezen a másik pillanaton mindnyájan túl vannak, mindegyik tárgy a maga módján. A szobabelsőről eszünkbe juthatna az a sajtóban olvasható kifejezés, hogy „az életszínvonal növekedésének megtorpanása", ám ez elterelné figyelmünket a kibontakozó jelenetről.

Másfelől nem szeretnénk átadni a szót Icának sem, aki hosszasan szabadkozik részint a rendetlenség miatt, részint mert „nincs itthon semmi", és felajánlja, hogy leszalad a cukrászdába egy kis aprósüteményért, nincs messze. Pócsné azonban nem kér aprósüteményt, sem édeset, sem sósat, hiszen ez csak egy hétköznapi látogatás.

Kávét sem iszik.

Viszont a kelleténél barátságtalanabbnak sem akar mutatkozni, ezért egy pohár vizet végül is elfogad. Ica térül-fordul, már hozza is a vizet barna műanyag tálcán, mely tölgyfa deszka erezetét imitálja. Valamivel magasabbnak látszik, mint az előbb, mert miközben kiment a konyhába, magas sarkú cipőt vett fel. Kérdezi Pócsnét, hogy ...tulajdonképpen hogy szólíthatja. Vagyis, hogy... mi a keresztneve.

Feleli Pócsné:

– Ez most teljesen mindegy.

Látva a másik nő arcán elhatalmasodó rémületet, már-már barátságosan teszi hozzá:

– Gondolkozzék, fiam. Gondolkozzék!

Ne hagyjuk említetlenül, hogy most már egy kissé ő is meg van bántódva. Eszerint az ő keresztneve hosszú éveken át egyszer sem hangzott el ebben a lakásban. Hát akkor miről beszélgettek ezek? Lehet, hogy nem is volt szokásuk beszélgetni?

Ugyanakkor azt is látja, hogy Ica a magas sarkú cipőjében nem tud gondolkozni, ezért – mintegy megkönyörülve rajta – rátér a lényegre, ha ugyan beszélhetünk lényegről egy olyan hétköznapi látogatás kapcsán, amilyenről írunk.

– Azt akarom elmondani magának, hogy meghalt a Gábor.

És figyeli a közlemény hatását. Vajon Ica sírva fakad-e? Vajon temeti-e, mármint az arcát a kezébe? Vajon szájára veszi-e Isten nevét? Tépi-e a haját, veri-e a mellét, mint a régi görög nők, ha elvesztették valakijüket? Megszaggatja-e a ruháját, mint a zsidóknál szokás gyászesetkor?

Bár ami azt illeti, egy ilyen vacak ruhát még csak megszaggatni sem érdemes.

De hátha nem is szerette a férfit. Mert azért ennyire nem kellene nyugodtnak maradnia! Ha viszont nem szerette, akkor miért maradtak együtt ilyen sokáig? Hány évig is? Mikor kezdődött ez a kapcsolat? Pócsné ezt nem tudta, nem is volt rá kíváncsi. Hat évvel ezelőtt jött rá, hogy a férjének valahol vidéken van egy barátnője, egyszersmind arra is rájött, hogy ez egy évek óta megszilárdult, régi helyzet. Ennyi tudás neki – meggyőződése szerint – bőven elég volt.

Fél percnyi hallgatás után sorolni kezdi a lényeghez tartozó bővítményeket.

– Holnap lesz három hete, hogy történt. Elhívtam volna magát a temetésre, de csak mostanra sikerült megszereznem a címét magának. Meg aztán volt nekem intéznivalóm, szaladgálnivalóm enélkül is épp elég.

– Hol van eltemetve? – kérdezi Ica.

Pócsné úgy figyeli a másik nőt, mint ragadozó a zsákmányt. Mégsem csap le rá, hanem szinte szórakozottan, hanyag önkéntelenséggel ejti a választ:

– Az most teljesen mindegy.

Látja azonban, hogy a nő csendes viselkedése egy kissé megtévesztő. Szó sincs róla, hogy nyugodtan vagy szenvtelenül fogadta a bejelentést. Inkább úgy fest, mint aki össze van törve, meg van semmisülve. Mintha fél perc leforgása alatt kicserélték volna az arcát.

– Én úgy tudom – folytatta Pócsné –, hogy a férjem havonta egyszer, a hónap utolsó szerdáján jött ide magához. Igaz?

A másik nő bólintott. Vagy ha nem bólintott, akkor csak hallgatott.

– No hát, jövő szerdán már nem fog jönni. Különben sem csinálhatta volna sokáig, mert rövidesen nyugdíjba küldték volna, ha meg nem hal, és a nyugdíjas mozdonyvezető olyan, mint a megnyesett szárnyú madár. Ezt nem én mondom, ezt ő mondta. Ilyen hülyeségeket mondott nekem. Mintha nem tudta volna, hogy keresztüllátok rajta.

Most veszi csak észre, hogy a szobának majdnem a felét elfoglalja a széles ágy, és hogy az ágy, ellentétben a többi bútordarabbal, újnak és jó minőségűnek látszik. Feláll a karosszékből, odalép, megtapogatja a rugózást. No hát ezen sem fognak többé rugózni, ő meg ez itt!

De az is lehet, hogy nincs teljesen összetörve, megsemmisülve pedig végképp nincs. Lehet, hogy jóval erősebb egyéniség, vagy legalábbis fegyelmezettebb, mint azt ő, Pócsné feltételezte volna. Bizonyára sírva fakad, zokogni fog, de csak majd később. Majd ha ő elmegy innét. Most megszólal:

– Mit akar tőlem? – kérdi Pócsnétól.

– Én? Akarni? Magától? – kérdez vissza Pócsné. – Semmit, fiam, az égvilágon semmit. Én csak azért jöttem, hogy elmondjam a lényeget. Nehogy már azt gondolja maga, hogy a Gábor megfeledkezett magáról. Ő nem az a megfeledkezős fajta volt.

Erre nemigen van mit mondani. Az Ica nevű nő már csak azt kérdezné, ha volna ereje kinyitni a száját, hogy tulajdonképp mi történt és hogyan történt. Pócsné azonban úgy beszél, mint aki megértette a kimondatlan kérdést, csak éppen nem akarja a választ a maga csupasz nyerseségében kimondani. Hiszen amiről most beszélünk, az már nem a lényeg, hanem csak annak egyik lehetséges bővítménye.

Amíg mindezt végiggondoljuk, Ica mégiscsak megszólal. Azt kérdezi:

– Sokat szenvedett?

Pócsné úgy beszél, mint aki hallotta is a kérdést, meg el is eresztette a füle mellett.

– Gyomorpanaszai voltak neki. Már évek óta. Ha jól számolom, nagyjából azóta, hogy magával megismerkedett. Ne mondjon semmit, fiam, nem magát hibáztatom. Aztán aranyere is lett neki. Ezt maga nem tudta?

Na persze, ilyen dolgokkal csak engem boldogított.

De maga hogyhogy nem vette észre? Vannak dolgok ilyenkor, amiket nem lehet nem észre venni. Hát milyen szerető volt maga?

Na mindegy.

A lényeg az, hogy állandó félelemben élt. A legszívesebben azt mondanám, hogy folyamatosan be volt szarva, de hát éppen a szarás volt az, ami a leginkább nehezére esett.

Maga ezt tényleg nem vette észre? Tudniillik valahol azt olvasta, vagy valaki mondta neki, hogy az ilyesmiből könnyen alakulhat ki nyombélfekély, ami aztán rövid idő alatt elrákosodik. Mondtam neki, hogy menjen orvoshoz, de ő az orvosoktól is félt. Tőlük még sokkal inkább félt, mint az elhanyagolt betegségtől. Merthogy ő egy gyáva és gyenge ember volt, ha maga nem vette volna észre.

De most ez mindegy.

Végtére is nem az emésztőrendszerébe halt bele, hanem a szívébe. Este volt, odaült a tévé elé, hogy ő megnézi a híradót. Mondtam, hogy nézze, felőlem nézheti. Úgyis az lesz a vége, hogy már megint elalszik a tévé előtt. Az volt a szokása, hogy nézte a tévét, és közben elaludt. Hogy maga nem ilyennek ismerte? Itt nem volt szokása tévénézés közben elaludni? Hát igen, az emberek nem egyformák. De most ez teljesen mindegy. Kimentem a konyhába, kiraktam a tányérokat a mosogatógépből, aztán egy diétás szakácskönyvet nézegettem, hogy milyen kímélő ételt főzzek neki, aztán visszamentem a szobába, és ő addigra tényleg elaludt, és hiába volt az ébresztgetés, nem ébredt fel.

Aztán jöttek a mentők, de azt mondták, hogy nekik itt már semmi szerepük, semmi tennivalójuk. Aztán...

Ennyi.

Beszéd közben Pócsné arra lesz figyelmes, hogy a másik nőnek fokozatosan, de nagyon is észrevehetően visszaváltozik, visszacserélődik az arca. Most már ismét azokat az arcvonásokat viseli, melyeket Pócsné a hétköznapi látogatás első perceiben látott. A tőle telhető legnagyobb jóindulattal kérdezi:

– És mondja csak, mi a maga foglalkozása?

– Óvónő vagyok – feleli Ica, akár egy kihallgatáson, majd Pócsné fürkésző tekintetét látva, földre süti szemét, és beismeri: – Vagyishogy mostanában eljárok takarítani.

Szóval takarítónő! Ez nem hangzik el, ezt egy szóval sem állítja Pócsné, de azért Ica fontosnak tartja hozzátenni, hogy ő ezt nem szégyelli. Szégyelljék magukat azok, akik bezárták az óvodát!

A jogos felháborodástól egy kicsit meg is jön a bátorsága.

– A Gábor meg azt mondta nekem, hogy építész tetszik lenni, vagy városterve-ző, vagy ilyesmi. Meg hogy kitüntetéseket is tetszett kapni.

Erre Pócsné mit válaszoljon? Hogy tetszett a fenének?

A díjakról volt szó, a keresztnévről nem volt szó?

Ráadásul ez az Ica nem is olyan ostoba, mint amilyennek látszik. Mert például most, hogy egy kicsit felbátorodott, ez jut az eszébe:

– Azt az egyet tessék megmondani nekem, hogy: két ennyire különböző ember, mint maga meg ő, hogyan tudott ilyen sokáig együtt maradni?

Pócsnénak ott lebeg a nyelve hegyén a kézenfekvő válasz:

– Ez most teljesen mindegy!

De valamiért ezt mégsem tudja, vagy inkább nem akarja mondani. Másfelől viszont mit válaszoljon ennek a nőnek, akit most lát először, és valószínűleg utoljára?

Mondja azt, hogy két ember, akik tizenhat évesen szerelmesek lesznek egymásba, harminc vagy negyven év múlva már nem ugyanaz a két ember? Hogy

az évek folyamán az egyik ember kinövi a másikat, mégis annyira megszokta, hogy ragaszkodik hozzá? Hogy ez a megszokás, ez a beletörődés a hétköznapok nyomorúságába maga a szeretet, mely a régi olasz költő szerint a napot és a csillagokat mozgatja?

De hát Pócsnétól távol álltak ezek a fennkölt gondolatok. Meg aztán azt is meg lehet ám szokni, hogy ami bennünket izgalomba hoz, az a velünk élő másik embert hidegen hagyja. Hogy azoktól az ételektől, melyeket mi a legnagyobb élvezettel fogyasztanánk, a másiknak felfordul a gyomra. Hogy az a politikai erő, mely a velünk élő másik ember szerint hazánkat a válságból kivezetni van hivatva, a mi szemünkben legalább annyira kártékony, mint amennyire undorító és gyűlöletes.

Ez is megszokás, és – bármily furcsa – ez is összetartó erő, bizony ám!

Harminc év alatt, negyven év alatt a másik embert kinőttük és kihíztuk és elkoptattuk és elrongyoltuk, mégis megszokásból hordjuk tovább, mint egy rossz pulóvert, vagy egy rossz nadrágot, vagy egy rossz cipőt. Mert nincs már elég fantáziánk ahhoz, hogy elképzeljük magunkat egy kevésbé elhasználódott, vagy legalább másmilyen formában lepusztult személyiség mellett!

Ezért inkább azzal vigasztaljuk magunkat, hogy a másik emberben ott a mi harminc vagy negyven évünk, hogy az ő élete magában foglalja a mi életünket is.

Aztán a televízió előtt ülve egyszerre csak szívrohamot kap. Fogja magát, és jól meghal nekünk.

De most ezt teljesen mindegy.

Bizony mindegy, mert nemcsak a másik ember van elhasználódva, hanem kinőttük és kihíztuk saját magunkat is! Mégis hordjuk tovább a szétrongyolódott személyiséget, mert nincs másik, mert megszoktuk, mert szeretjük, mert a miénk.

Mindezt Pócsné már a lépcsőn lefelé menet gondolta. Vagy inkább gondolta volna, ha képes lett volna rá, de most mondjuk el az olvasónak, hogy ő is, mint Ica, magas sarkú cipőt viselt, és ebben a cipőben tulajdonképpen ő sem tudott gondolkozni.

A lépcsőn pedig azért megy lefelé, mert arra a fogas kérdésre, melyet Ica az előző lapokon tett föl neki, okosan és megalkuvóan azt felelte, hogy sajnos mennie kell, mert rövidesen indul a vonat. Ami különben igaz is volt.

Ica fölsegítette Pócsnéra a kabátot, és ajánlkozott, hogy lekíséri a kapuhoz. Így tehát nem is egy, hanem két pár női cipő kopogása visszhangzik a lépcsőházban. Szólni nem szólnak egymáshoz. Hiszen a lényeget és annak bővítményeit egyfelől már elmondták, másfelől meg tudomásul vették.

Lent a kapuban Ica megköszöni a látogatást, és látszik rajta, hogy szeretne mondani még valamit. Azt szeretné mondani, hogy... hát, hogy... tulajdonképpen találkozhatnának máskor is. Nem arról van szó, hogy havonta, de évente egyszer vagy kétszer, azt azért lehetne.

Összeülnének, és beszélgetnének a Gáborról.

Most már, hogy nincs a Gábor, most már lehet róla beszélni. Nem kellene Pócsnénak mindig idevonatoznia, mert az fárasztó, és ő, Ica, szívesen elutazik a fővárosba. Beülnek egy presszóba a pályaudvar közelében, és ott a Gáborról

beszélgetnek egy óra hosszat, másfél óra hosszat, míg el nem indul a vonat visszafelé. Pócsnénak nem kell aggódnia, ő nem lesz a terhére, hazautazik még aznap, a délutáni vonattal.

Persze, ha Pócsné egyszer olyan kedves lesz, hogy meghívja őt magához, hogy beengedi őt a lakásba, ahol Gábor leélte az élete legnagyobb részét...

Elhallgat. Pócsné olyan arcot vág, mint aki nyomdafestéket nem tűrő gorombaság kimondására készül. Igaz, hogy úriasszony, de tud ő goromba is lenni. Egy peremvidéki takarítónővel kitárgyalni a csélcsap mozdonyvezetőt, igazán csak ez hiányzik neki, meg egy hanyatt esés a holnapi versenytárgyaláson.

Végül nem szól egy szót sem. Egy kicsit elhúzza a száját, egy kicsit megrázza a fejét. Elindul a széles utca felé, mely annak idején, az ő fiatalkorában a Vörös Hadseregről volt elnevezve. Odáig Ica már nem kíséri el, ott már csak az ő léptei kopognak.

Menet közben eszébe jut, hogy ennek a településnek igen szép a belvárosa. Kicsi, de szép. Majdnem teljesen érintetlenül hagyták. Látott róla fényképeket, de még mintha valami saját emlékkép is földerengett volna arról a négy évtizeddel ezelőtti osztálykirándulásról. Akkor persze a legkevésbé sem a városképre figyelt. Minden figyelmét Gábor kötötte le, minden idegszálával rajta csüggött. Azon a kiránduláson csókolták meg egymást először.

Ezt az emlékét ossza meg egy ilyen Icával?

De azért a belvárost szívesen megnézte volna. Órájára pillant és látja, hogy sajnos tényleg nincs rá idő. Világéletében szeretett volna műemlékvédelemmel foglalkozni, de aztán a dolgok másként alakultak. Magyarországon olyan kevés helyen maradt meg az eredeti városkép! Ez itt közel van a határhoz, nem fejlesztették, vagyis nem rombolták le.

Ebben a szempillantásban észrevette a széles utca túlsó oldalán a feliratot: Napsugár panzió. Odament, megnézte az árakat. Megkérdezte, van-e üres szoba. Azt felelték: ebben az évszakban szinte csak üres szoba van. Kérdezték: szüksége van-e valamelyik szobára? Azt felelte: majd legközelebb.

Továbbment az állomás felé. Igen, legközelebb majd két vagy három napra jön. Itt fogja tölteni az éjszakát a Napsugárban. Akkor majd arra is jut idő, amit legutóbb, az osztálykiránduláson elmulasztott: hogy olyan kíváncsi szemmel nézze végig a belvárost, mint akinek csakugyan semmi köze hozzá.

Petőcz András

Idegenek

Harminc perccel a háború előtt

Peut-être à cause des ombres sur son visage,
il avait l'air de rire.
(Camus)

Megyünk anyámmal haza, a plébániára.

Szeretek az anyámmal kézen fogva sétálni. Süt a nap, az utca szinte üres.

Már az első nap megszerettem ezt a várost. Örültem, hogy kevesen vannak benne. Ahonnan jöttünk, ott mindig sokan voltak. És a tömegben mindig attól féltem, hogy elveszítem az anyám.

Ott nagyon-nagyon magas házak voltak. Magas házak és sok-sok beton. De főleg a tömeg. Azt nagyon utáltam.

Itt minden más.

Egy- és kétszintes házak mindenütt. A legtöbb ház előtt pici kert van, magas vaskerítéssel.

És az utcák teljesen kihaltak.

Közeledünk a plébánia felé.

Lassan megyünk, mint akinek semmi dolga. Gyakran megállunk a házak előtt, anyám mond valamit a házak homlokzatáról, az ablakokról, vagy a bejárat körüli díszítésekről. Néha lelkesedik, azt mondja egyik-másik házra, hogy nagyon szép, és látom rajta, hogy örülne, ha nekem is tetszene az, ami neki tetszik.

Igazából nem figyelek az anyámra.

A magas katona jár az eszemben. A büdös és meleg szájszaga.

Megáll az anyám és azt mondja:

– Hallod?

Egy pillanatra nem hallok semmit. Csak az anyámat látom, a feszült figyelmet rajta, és valami örömöt és ünnepélyességet is látok az arcán.

Aztán meghallom.

Az egyik ablakból zene szól. Játékosan és könnyedén szállnak ki a hangok, valami egészen vidám és jóleső muzsika.

---

regényrészlet

Most elhallgat a zene egy pillanatra, aztán hirtelen újraindul ugyanaz a motívum.

Anyám súgja:

– Valaki zongorázik. Tudod?

A zongorahang felgyorsul egy pillanatra, egészen magas hangok is hallatszanak, aztán visszatér az első motívum.

Anyám továbbra is suttog. Úgy mondja, mintha valami titkot mondana:

– Ez a Für Elise. Hallod?

Megint elhallgat a zene, aztán hirtelen ismét elindul ugyanaz a motívum, mint amit először hallottam.

Játékosan és lágyan buknak elő a hangok az ablakból. Állunk az anyámmal, süt a nap, az utca kihalt.

Hallgatjuk a zenét.

Anyám mondja:

– Tudod, valamikor én is tudtam zongorázni. Még a Für Elise-t is játszottam. Gyerekkoromban.

A kétszintes ház ablakából újból és újból ugyanaz a motívum hallatszik.

Hallom még akkor is, amikor este az anyám a vacsorát készíti nekem és a plébánosnak.

Behunyom a szemem, és a fejemben megszólalnak a könnyed, játékos zongorahangok.

Végül is nem tudom, hogy így mondta-e az anyám, amit mondott. Nem tudom, pontosan így mondta-e, amit mondott, akkor, amikor először hallottuk a zongoristát játszani.

A Für Elise-t hallottuk, az biztos.

Lehet, hogy nem is mondott semmit az anyám, csak álltunk ott, az ablak alatt, egy vaskerítés előtt.

A zongoradarab címét nyilván mondta, de lehet, hogy csak később.

Igazából amire biztosan emlékszem, az a zene és a vaskerítés.

És az anyám.

Arra emlékszem, hogy láttam, hogy boldog. Hogy akkor egy pillanatra tényleg boldog volt.

Rendszeresen jár hozzánk, a plébániára, a kopasz, alacsony katona.

Olyankor átmegyek a szomszédba játszani.

Nem szeretek átmenni a szomszédba. Egy szomorú arcú lány lakik ott, velem egykorú, de nálam egy fejjel alacsonyabb.

Örökké a babáját szorongatja, egy félszemű porcelánbabát, le nem tenné egy pillanatra sem.

A nagymamájával lakik.

Átmegyek a szomszédba, vasárnap reggel 9 óra van. Ilyen korán jön hozzánk a katona.

Az ajtóban a nagymama fogad:

– Mit akarsz?

– Amélie itthon van? Játszani jöttem.

– Megint nálatok van a katona?

Lehajtom a fejem. Úgy mondom, mintha védekeznék:

– Ő az apám legjobb barátja. Üzeneteket hoz az apámtól. A múltkor is azt üzente az apám, hogy hamarosan megjön, hoz nekem sok pénzt meg játékokat. Gazdag ember az apám, mindent meg tud venni nekem, amit csak akarok. Van autója, van háza, van mindene. Nála lakunk majd, és akkor az anyámnak sem kell semmit sem csinálnia. Az apám jóban van a katonákkal.

– Az az idegen katona az apád barátja?

– Igen. Ő vigyáz ránk, az anyámra meg rám, mert az apámnak még dolgoznia kell.

– Mit dolgozik az apád?

– Mérnök. Házakat épít. Nagy, magas házakat. Nemcsak házakat, de szállodákat is. Kórházakat. Mindent, ami jó. Ami jó az embereknek.

Amélie jelenik meg az ajtóban.

Szorongatja a babáját. Néz engem, aztán a babáját nézi.

Fél, hogy elveszem tőle.

– Gyere, menjünk a kertbe játszani – mondom neki.

A szomszédnak nagy kertje van, jól lehet játszani benne. Még hintája is van, homokozója, bár én már nem nagyon szeretek homokozni.

Labdázni akarok, de Amélie azt nem szereti. Mindig veszít.

– Gyere le a pincébe – mondja.

Tágas pincéjük van a szomszédéknak, tágas és üres.

Valamikor bort tartottak itt, de most már alig vannak benne hordók. Azok is üresek.

Amélie egyedül lakik a nagymamájával, a szülei már régen meghaltak.

Lemegyünk a pincébe, félhomály van, csak egy gyenge villanykörte világít a bejáratnál, ahogy belépünk.

Sokfelé lehet itt menni, több út is vezet, ki tudja merre.

Minden dohos. A falat nem lehet megfogni. Nedves, nyálkás.

– Félsz? – kérdezi Amélie. Látszólag nagyon bátor, de azért szorongatja a porcelánbabáját.

A pince egyik oldaljáratából valami zörgés hallatszik. Mintha valaki járna arra.

Meredten állunk.

Éles magas hang. Mint amikor egy kisbaba felsír. Zörgés, neszezés.

– Ezek a patkányok – mondja Amélie. – Sok patkány van itt, szeretik ezt a helyet. De más állatok is vannak. Nagyi mondta, hogy sokféle állat elbújik itt, különösen télen. A pince egész mélyen a hegy alá benyúlik. Egyszer még az idegen katonák is eljöttek ide, körülnézni.

– A laktanyából?

– Igen. Azt mondták a Nagyinak, hallottam, hogy titkos föld alatti járatok is lehetnek itt, azt mondták, hogy talán a hegyen túlra is elvezetnek, egészen a völgyig. És mondták azt is, hogy vigyázni kell, és jelentsük, ha észreveszünk valami furcsát. Sőt, azt is mondták, hogy eljönnek majd berobbantani a járatokat.

Nehogy az idegenek vagy a barbárok átjöhessenek a földalatti folyosókon. De aztán nem jöttek. A Nagyi nagyon fél a barbároktól. Azt mondja, azok rosszabbak, mint a katonák.

– Kik azok a barbárok?

– Nem tudom. Olyan furcsa ruhában járnak. Nagyi legalábbis azt mondja. Én még sohasem láttam egyet sem közülük. De a Nagyi azt mondja, félni kell tőlük.

Amélie elindul a pince egyik járatában.

Megy előre, amíg még lát valamit. Aztán visszafordul:

– Valami lámpa kellene. Hogy tovább mehessünk. Anélkül lehetetlen.

Hideg van. Fázom. Hátat fordítok Amélie-nek, megyek az ajtóhoz.

Nincs kedvem a pincében játszani.

Azzal szórakozom, hogy kóborlok a környező utcákban, felderítem a terepet.

Anyámnak azt mondom, játszani megyek, de ez nem igaz. Csak mászkálok, mert kíváncsi vagyok, és mert egyedül érzem magam.

Elmegyek a laktanya és az iskola felé, benézegetek a kertekbe, a kezemet a vaskerítések sűrű rácsain húzom végig.

Ahogy a laktanyához érek, befordulok egy egészen keskeny kis utcába, hogy aztán azon az úton jöhessek vissza, ahol a zongorista lakik.

Az utcák továbbra is üresek, eddig még senkivel sem találkoztam.

Egyszer-kétszer már előfordult, hogy elment mellettem egy katonai teherautó. Amikor elmegy az ember mellett egy ilyen teherautó, utána mindig nagy a por, nehéz levegőt venni.

Megyek a zongorista utcájában. Mezítláb megyek, mert jó érzés meztelen talppal a puha, meleg földön lépegetni.

Megállok a zongorista háza előtt, hallgatom, ahogy játszik. Olyan az egész, mintha belőlem szólna: a zongorával együtt dúdolom a Für Elise dallamát.

Állok a kétszintes ház előtt, és elképzelem, hogy én is tudok zongorázni.

Igazából még soha nem láttam valódi zongorát. Anyám mutatta egyszer. Egy könyvben. Hogy milyen is az igazi zongora.

Szép fekete volt, ott, a könyvben, egy fényképen.

Most azt is elképzelem, hogy egy nagy teremben ülök a zongoránál, játszom a Für Elise-t, elegáns urak és hölgyek hallgatják a játékomat.

Azt képzelem, hogy a játék végén felállok és meghajolok.

És mindenki nagyon tapsol.

Anyám mondta egyszer, hogy a taps *zúg*. Akkor még nem ebben a városban voltunk. Hanem egy másikban.

Emlékszem, egy magas ház előtt mentünk el, nyitva voltak az ablakai. Onnan hallatszott ki a taps.

Anyám azt mondta akkor:

– Hogy *zúg* a taps!

Mentünk a magas ház előtt, nyár volt, a járda aszfaltjába szinte beleragadt a cipőnk talpa. Ránéztem akkor az anyámra, és nagyon nevettem.

Alig tudtam megkérdezni, annyira nevettem:

– *Zúg?*

– Persze – mondta az anyám. – Zúg a taps. *Zúgatják.* Nem hallod?

Akkor, abban a pillanatban, minden nagyon jó volt. Még annál is jobb, mint most.

Pedig itt is jó. Ebben a városban.

Állok a zongorista háza előtt, és arra a nevetésre gondolok.

Most sem vagyok boldogtalan, mégis, valahogy most minden teljesen más.

A zongorajáték elhallgat egy pillanatra. Csend van. Majd ismét felhangzik, ki tudja, hanyadszor, ugyanaz a motívum.

Anyám mindig azt mondta, hogy a katonák vigyáznak ránk. Azt mondta mindig, hogy nyugodtan megbízhatok a katonákban, még akkor is, ha barátságtalanok.

Itt, ebben a városban, sok katona van.

Egyelőre mi csak katonákat ismerünk. Anyám szereti az egyenruhájukat, csinosnak látja őket és erősnek.

Látom, hogy mégis fél az anyám. Éjjelente felriad, úgy hajnali három óra körül. Olyankor, amikor aludni kellene.

Én olyankor mindig alszom, de tudom, hogy felriad. Minden reggel elmeséli az anyám, hogy hogyan aludt, és tudom, hogy nem hazudik. Mindig elmeséli, hogy három óra körül mivel foglalkozik.

Általában csak néz maga elé, a sorsán gondolkodik. Így mondja.

A sorsán.

Aztán felkel, megnézi, hogy az ajtó zárva van-e. Néha még imádkozik is.

Mindig a Szűz Máriához imádkozik. Van egy kis rózsafüzére, azt morzsolgatja.

Azt mondja, éjszakánként könnyebben tudja elmondani, mit és hogyan vétkezett. Azt mondja, hogy csak úgy belemormolja a bűneit a sötétségbe.

Állítólag ez segít.

Segít abban, hogy újra elaludjon.

A katonákon kívül csak a plébánost ismerem, meg azt tudom, hogy hol is lakik a zongorista. De a zongoristát még sohasem láttam.

Rajtuk kívül még a Sovány Lányt is ismerem. Szemben lakik velünk.

Vagyis szemben a plébániával.

Sovány Lánynak hívom, mert nagyon sovány.

Pont a plébániával szemben van egy vályogház. Ott lakik. Fekete függöny van a vályogház ablakában, nem lehet belátni. Olyan, mintha lakatlan volna.

Csendes.

Anyám és a plébános azt hiszik, hogy tényleg lakatlan az a vályogház ott, szemben.

De én tudom, hogy ez nem igaz.

Melegem van, szomjas vagyok. A plébánia kapuja előtti járdán ülök a földön.

Unatkozom.

Ujjammal mindenféle ábrákat rajzolok a porba.

Várom az anyámat, aki a laktanyába ment, a kopasz katonához, intézni a papírjainkat.

Legalábbis ezt mondta az anyám, hogy ezért ment a laktanyába.

Nem izgulok. Megszoktam, hogy várni kell.

Rajzolok a porba, közben nézem a szemben lévő házat. Az a minta.

Próbálom lerajzolni.

Látom, hogy a ház ablaka mögött megmozdul a fekete függöny.

Megjelenik egy arc, csontos arc, két nagy szem bámul ki belőle.

Egy lány arca.

A homlokát odanyomja az üveghez. Néz rám, a szája mozog.

Beszél hozzám.

Nézem, de nem értem, hogy mit mond.

Csontos keze van. Vékony ujjaival most a szájára mutat.

Megjelenik mögötte egy nő, egy ideig néz engem, aztán ráteszi a kezét a lány vállára.

A nő nagyon nyugodtnak, nagyon szelídnek tűnik.

A Sovány Lány lehajtja a fejét, hátrafordul.

A fekete függönyt behúzza valaki az ablakban.

Megint csak a házat látom, az ablakban ott a fekete függöny. Minden csendes.

Jön az anyám, könnyű nyári szoknyáját fújja a szél.

Jókedvű.

Mire odaér hozzám, addigra éppen elkészülök a rajzommal.

A plébánia kapuja előtt, a porban, ott van a szemben lévő vályogház, az ablak mögül nagy szemekkel egy gyereklány koponyája bámul kifelé.

Mutatom a rajzom az anyámnak.

Tudja, hogy jól rajzolok. Szívesen rajzolok, és sokat. Amikor csak tehetem, rajzolok. Kell hozzá papír, kell hozzá ceruza, toll, ilyesmi.

Sokba kerül.

Anyám nem szereti, ha rajzolok.

Kérdezi az anyám:

– Mit rajzoltál?

– A szemben lévő lányt. A Sovány Lányt. Ott lakik, abban a házban – mutatom. – Mindig éhes. Tudom. Beszélt hozzám.

Anyám kérdezi a plébánost az este:

– Ki lakik ott, szemben, abban a vályogházban?

– Senki – mondja a plébános. – Évek óta üresen áll az a ház.

– De én láttam – szólok közbe. – Ott volt egy lány, vele volt egy nő. És az a lány beszélt hozzám.

– Nem tudom – mondja a plébános. – Majd utánanézek. Lehet, hogy csak álmodtad ezt az egészet, kislányom.

A plébános arcára ma már nem emlékszem. Nem volt szakálla, nem volt bajusza, azt tudom. Inkább hosszúkás volt az arca, mint kerek. Ennél többet nem tudok róla mondani. Mindig szürke papi ruhában járt, nadrágot például sose láttam rajta. Erre emlékszem. Csak erre. Nem tudom, hogy jó ember volt-e,

hogy bátor ember volt-e, vagy nem. Nekünk a plébános volt a városban az egyetlen barátunk. Ő fogadott be minket. Neki köszönhettünk akkor mindent. Tényleg mindent. Nagyon bíztunk benne, azt tudom. Anyám is, én is. Nem volt más választásunk. Hogy mi lett vele azóta? Nem tudom. Sok mindent mondanak. Mondják, hogy még idejében elment. Nem tudom. Még az is lehet, hogy él valahol.

A laktanya épp az iskola mellett van.

Reggelente, amikor iskolába megyek, nézem az idegen katonákat. A kerítésen keresztül belátok a laktanyaudvarra, amit már ismerek.

A magas katona is ott van, látom, hogy ott van, de soha nem nézek rá, mert nem akarom, hogy szóljon hozzám.

Reggel van, megyek az iskolába. Két őr van a laktanya előtt, az egyik a magas.

Látja, hogy jövök, megszólít:

– Jó régélt, kicsi lány. Ném kéll léni félni. Iván ném bántáni senki. Éngém hívni Iván, vágy Johnny, mindégy, áhogy ákárni.

Állok, nézek rá.

– Ném bántáni, Iván, sénki. Nékém ván égy kicsi lány hásonló. Otthon. Ném itt. Mésszé. Nágyon mésszé. Ván féléség, djérék. Djérék sírni Johnny után. Mésszé léni.

És int a kezével, mutatja, milyen messze.

Zsebébe nyúl, csokit vesz elő. Nyújtja felém.

Úgy teszek, mintha el akarnám venni, aztán hirtelen kiütöm a kezéből, elrohanok.

A csoki a földre esik.

Szaladok be, az iskolába.

Jász Attila

[márésmég]

M. P. mesternek, barátomnak, újra

Az elérhetetlen felé menekülsz,
Szöksz a határon át s vissza,
A látható a láthatatlan
Szem könnyét felissza,

Már és még itt, még
És már ott, holott
Csak a halott cél elérhetetlen,
Amit szeretnél,

Tolódik ki a végtelenbe folyton,
Jaj, csak nehogy a véletlenbe folyjon,
Az időtlenbe inkább, ahol
A semmi pókfonalán hintálsz,

Kölyökarcú vén bölcs,
Ugyanaz maradtál, aki voltál,
A tökéletes Ég rendíthetetlen harcosa,
Miközben önmagad alázatosan

Húsig, csontig, lélekig
Csupaszítottad vissza,
A még és a már a lélek vizét issza,
A test öregszik, de ettől lesz tiszta,

Már nem ember, de még nem angyal,
Apró részletek harcolnak a naggyal.

Villányi László

óta mindhiába
ismeretlen norvég költőnő verse

Állíthat bármit a fogas, hogy biztosan
nem volt véletlen feledékenységem,
hónapok óta mindhiába képzelődsz,
én nem érted, sálamért mentem vissza.

volna nekünk
ismeretlen izlandi költőnő verse

Nem érdemes számonkérned a horoszkóp
ígéreteit, kérdezd csak barátodat, én hamar
rájöttem, harmónia egy másik életben járt
volna nekünk, most a szaturnusz uralkodik.

vigyem magammal
ismeretlen koreai költőnő verse

Meglehetősen jól elboldogul hallgatásommal,
viszonylag pontosan kigondolja mit válaszolnék
kérdéseire, egyedül könnyelmű ígéretem aggaszt,
hogyan vigyem magammal gyerekkorom fája alá.

tőlem ne
ismeretlen román költőnő verse

Néha szereted játszani a drámai hőst,
olykor egész meggyőzően, tanácsot
színes jelmezedhez persze adhatok,
de pontos végszavakat tőlem ne várj.

Hász Róbert

Heinz fia Szentágost

– ... mer' az én nagyapám nagyapja azokban az időkben élt, amikor az embereknek még nem volt nevük, hanem úgy szólították egymást, ahogy éppen a szájukra kívánkozott. Hé te, Fürgelábú!, kiáltották annak, aki gyorsan tudott futni. Meg hallod-e, te Nagyhangú, meg gyere ide, te Jégvágó! Ha valaki sánta volt, Sántának nevezték, ha erős, hát Erősnek... Akkora se volt még az én nagyapám nagyapja, mint amekkora te vagy most, Szentágost, amikor a Házak megszülettek a völgyben. Nagyapám nagyapja idejében látták meg őket először az emberek. Történt, hogy a nyárjég idején egy hatalmas orjásmedve kezdett garázdálkodni az öbölben! Pusztította a fókákat, de nem csak azokat, olyan veszettül vad volt, hogy ráugrott a part közelébe kiúszó narvál hátára, és kivonszolta a hóra. Soha akkora medvét ember még nem látott! Azt mesélték, nagyobb volt, mint három másik együttvéve. Megtámadta a vadászokat is, és akit elért, azt egyetlen csapással megölte. A szigonyvetők idővel nem mertek lejárni az öbölbe, s fönnállt a veszély, hogy a falu éhezni fog. Tenni kellett valamit, de sürgősen. Akkoriban a szigonyvetők gyakran álltak haragban a szarvasölőkkel. A két nép könnyen talált okot arra, hogy perpatvarba keveredjen egymással. A szigonyvetők szívesen mérték hamisan a húst meg a zsírt a szarvasölőknek, ha attól tartottak, hogy nem marad elegendő élelmük a téljég idejére. De amazok sem voltak restek, a szarvasölők, ők sem akartak pórul járni, és ahol tehették, elcsalták a szarvasbőrt meg a szenet. Így aztán gyakran előfordult, hogy összekaptak egy-egy cserenapon. Amikor aztán az orjásmedve fölbukkant és gyilkolni kezdett a part mentén, a szigonyvetők kénytelenek voltak segítséget kérni a szarvasölőktől. Elmentek a Kék-hegyek közé, fölkeresték a szarvasölőket zegzugos barlangjaikban, és elmondták, milyen bajban vannak. Ha nem tudunk a nyárjég idején vadászni, magyarázták, nem lesz zsákmányunk, akkor viszont nektek sem lesz faggyútok a téli sötétségre, amivel világítotok a barlangjaitokban, nem lesz zsírotok, finom, puha fókahústok, amivel kihúzzátok a telet, ha majd a szarvasállatok a téljég előtt elvonulnak délre! Segítsetek hát, hogy a fenevadat elpusztítsuk! Tanakodtak magukban a szarvasölők a Kék-hegyek barlangjaiban. Mert igaz ugyan, hogy ki nem állhatták a parti embereket, lenézték, halszagúknak meg nyershúsevőknek csúfolták őket maguk között, de belátták, hogy fókazsír meg narválzsír nélkül nagyon sötétek

---

(részlet)

lennének a téljég hónapjai. Ezért arra a döntésre jutottak, hogy hajlandók segíteni, de kikötötték, hogy cserébe, amiért megszabadítják a partmentieket a medvétől, mindennek a dupláját kérik majd, mint amennyit szokás volt. Ha a szarvasbőrért korábban egy bendő zsírt kaptak, most kettőt kérnek. Ha eddig egy rakat szénért cserébe egy rakat hús járt, ebben az évben kettőt visznek haza. Morogtak magukban a szigonyvetők, de nem tehettek mást, beleegyeztek. Menjetek csak haza, halszagú népség, mondták nekik nagyképűen a szarvasölők, elbánunk mi egyedül is azzal a mackóval! Összekapták a hegyi emberek kelevézeiket, íjaikat, parity-tyáikat, és fölkerekedtek, hogy végezzenek a Fehérúrral. Hanem mikor leértek a jégpartra és meglátták a méretes jószágot, ahogy két lábra emelkedik és szörnyű nagy pofáját kitátva vicsorog feléjük, el is szörnyülködtek rögvest, mert ők sem láttak még soha ekkora fenevadat! Nekirontottak a medvének, rádobták dárdáikat, köveiket, kilődözték nyilaikat, mégsem sikerült végezni vele. Olyan vastag volt a bundája, hogy a nyilak lepattantak róla, a dárdákat, parittyaköveket meg a mancsával csapdosta félre! S akit hadonászó karjaival elért, az helyben holttá vált! Ahogy fogytak a férfiak, fogyott a szarvasölők büszkesége is. Végül föladták a küzdelmet, elrohantak a szigonyvetők falujába, s kérték a parti nép halászait, jöjjenek ők is a szigonyaikkal meg a hálóikkal. El is felejtették, hogy nemrégen még lenézték, halszagúknak csúfolták őket. Bevallották, hogy kevesek ők egymagukban ez ellen a fenevad ellen, lassan már nem marad vadász, aki hazatérne a barlangokba az asszonyokhoz, s nem lesz férfi, aki a télire való szarvast leöli, a szenet kivájja a hegy gyomrából! Akkor pedig nektek sem lesz szarvasbőrötök, figyelmeztették emezeket, nem lesz miből csizmát varrni a hóra, s szén sem lesz, amivel a kőházaitokat fűtitek! Most a szigonyvetőkön volt a sor, hogy alkudozzanak, s a szarvasölőkön, hogy engedjenek. Végül aztán megszületett az egyezség, ami a mai napig is fennáll a két nép közt: a part mentén lakók annyi szenet hozhatnak el a hegyi népektől, amennyire szükségük van, a hegylakók szintén annyi faggyút meg fókahúst vihetnek magukkal, amennyi kell nekik, hogy a téljég idején eloszlassák barlangjaikban a sötétséget, s éhezniük se kelljen. Elindultak hát a szigonyosok, együtt a szarvasölőkkel, vitték hosszú, kampós szerszámaikat, s így, együtt a két nép szembeszállt a vadállattal. Megtámadták a Fehérurat, itt, az öbölnek éppen ezen a részén, ahol most vagyunk. Sokáig küzdöttek vele, reggeltől szürkületig. Hanem a medvének mancsa csupán kettő, emberekből meg sok volt, s nemcsak dárdák repültek, de szigonyok is, ezért a Fehérúr egy idő után jobbnak látta sarkon fordulni és menekülésre fogni a dolgot. Iszkolt, amennyire lábai bírták, márpedig a Fehérúr rettentően gyorsan tud szaladni, nincs az a vadász, aki utoléri, ha egyszer megiramodik! Futottak a vadászok is a medve után, be akarták fejezni, amit elkezdtek, mert ha szökni hagyják, másnap visszajön, s ugyanott folytatja a pusztítást, ahol előző nap abbahagyta. Rohant a medve, el a parttól, egyenesen a Kopasz-hegy irányába. Ahogy elérte a hegyet, kapaszkodni kezdett fölfele a hegyoldalon. A vadászok úgyszintén. Csúsztak, másztak a jégen, de nem adták föl az üldözést. A Kopasz-hegy gerincére érve látták a Fehérurat, ahogyan a túloldalon lefelé iramodik a völgybe. Tudták, ha leér a széles síkra, onnantól kezdve bottal üthetik a nyomát! Nekiveselkedtek hát, futottak utána lefele, kergették, de mindhiába, a medvekoma gyorsabb volt

náluk. És amikor már lemondtak róla, hogy beérik, akkor valami elképesztő és fölfoghatatlan dolog történt...

Szentágost ismerte a régi meséket töviről hegyire, ezért fél füllel odakintre figyelt. A szél zúgására, amely az éj leszálltával egyre erősödött. Havas, jeges esőt pörgetett maga körül. Ha így folytatja, reggel sem tudnak hazamenni. Álmos volt, szeretett volna már kinyúlni, álomba merülni, de kishúga teljes éberséggel hallgatta az öreget, és esze ágában sem volt nyugovóra térni. Szentágost följebb húzta magukra a medvebundát, Tungszrám pedig tovább mesélt. Szavait hűséges közönségéhez, a kislányhoz intézte, aki árgus tekintettel figyelt.

– ...Ahogy néztek az egyre távolodó medve után, valami éktelen robajt hallottak a völgy felől, éppen abból az irányból, amerre az állat futott. Olyan volt a zaj, mondták a régiek, akik átélték a Házak születését, mint amikor a jég rian az öbölben, csak sokkalta hangosabb, félelmetesebb. Az egész Kopasz-hegy beleremegett, és hirtelen egy hosszú, sötét repedés futott keresztül a fehér hómezőn, kettészelve a síkot. Iszonytató reccsenéssel megnyílt a völgy, majd hangos dübörgéssel beomlott, akárha vége akarna lenni a világnak! Porhó borította be az eget, a vadászokat is, akik rémületükben mozdulni sem tudtak. Úgy álltak a hegyoldalon, mint fagyott jégcsapok, moccanatlanul várták sorsuk beteljesülését. Aztán a porhó elült, kitisztult körülöttük a levegő. Ott, ahol az imént még semmi sem volt a széles hómezőn kívül, megpillantották a völgyben a karcsú Házak karéját. Mintha egy jég alatt lapuló orjás tenyér kiálló ujjhegyei lettek volna, melyek az ég felé mutattak. A mackóról meg is feledkeztek őseink, annak amúgy is nyoma veszett az omlásban. Dehogy érdekelte már őket a Fehérúr! Nem tudtak betelni azoknak a különös, égnek meredő tornyoknak a látványával. Tanakodni kezdtek, mitévők legyenek. A többség hazasietett volna, a szarvasölők a Kék-hegyekbe, barlangjaik biztonságába vágytak, minél messzebbre a Kopasz-hegy völgyétől, a szigonyvetők meg vissza a partra, házaik oltalmába... Néhányan azonban, a bátrabbak, úgy döntöttek, lemennek, hogy közelebbről szemügyre vegyék a csodát. A gondolatot tett követte. Az omlás helyén, a Házak körül újabb mélyedés keletkezett. Egy völgy a völgyben, amiként az mostanság is van. Leereszkedtek a meredek jégfalon, és ámulva bámulták a széles, hóból kiálló tornyokat. Pedig azok akkoriban még nem is voltak olyan magasak, mint manapság. Az emberek nem értették, miként szülhetett a völgy ilyen egyforma sziklákat? Köveknek hitték őket, a Kopasz-hegy részeinek, hegynyi magas kőtégláknak. Észrevették, hogy üregesek, nyílások vannak rajtuk, nem is egy, hanem sok. Beóvakodtak az ablakokon, és rábukkantak az első fenoménekre. Bejárták a Házak termeit, és sok-sok kérdés fogalmazódott meg bennük. Elvitték a Házak hírét a Kék-hegyek barlangjaiba, meg le a partra, a szigonyvetők falujába. Hosszú éjszakákon át okoskodtak a népek vénei, tették a bölcsességet, hogy választ találjanak a titokra. Volt, aki úgy vélte, a Fehérúr gonosz lelke áll a rejtély hátterében, így akarta őket elijeszteni attól, hogy tovább üldözzék. Mások jelnek vették, szörnyű, kegyetlen idők előjelének. Az egyetlen és igaz választ azonban, amelyik minden kétséget kizáróan megfelelt volna a titok nyitjára, nem sikerült megtalálniuk. Ettől függetlenül a két nép soha többet nem veszekedett egymással, hanem onnantól kezdve békében éltek, mert a Házak titka örökre összekötötte őket...

Szentágost elbóbiskolt, és amikor újra fölnézett, Tungszrám már előrébb tartott a meséjében.

– ...ilyen nevenincs lelkek voltak akkoriban mindannyian, mint amilyen te vagy most, leányka, tudod-e? Senkinek se volt fenoménje, aminek a Szürke hangot adott volna. Ahogy nőttek a Házak fölfele a hóbul, az emberek egyre gyakrabban másztak be a falak közé. Amiket ott találtak, azt mind-mind hazahordták a faluba... Rengeteg sosem látott holmit. Nem is tudott velük mit kezdeni a falu népe. De akkor megjelentek a Szürkék, és minden megváltozott. Elvitték, amiket az emberek a Házakban találtak, és hoztak zöldségeket. Sem a szarvasölők, sem a szigonyvetők népe odáig nem ismerte a zöldségeket. Káposztát? Répát? Babot? Soha nem ettek olyat...

A kislány kuncogott a bunda alatt.

– Nem is igaz...

– Bizony igaz! Úgy, ahogy mondom. Kérdezd csak meg a bátyádat, ő is így tudja.

A kislány kérdőn pillantott föl Szentágostra, aki bólintott. – Ezt mondják.

– Akkor mit ettek káposztás hús helyett? – kérdezte.

– Húst. Narvált, fókát, halat, szarvast. Húst hússal. Meg zsírt hússal. Ha megunták, akkor húst zsírral. Ették, amit a szigonyvetők meg a szarvasölők elejtettek. Azt mondják, amióta nyárjég idején a Szürkék hosszú szánjaikon elhozzák nekünk a zöldségeket, azóta nem hullanak ki olyan gyorsan a fogaink. Ha meg éhínség fenyeget, ha nincs elég hús, akkor fogják a gyerekeket, amennyit tudnak, és elviszik őket magukkal.

– De csak a rosszakat, ugye? – suttogta a kislány. – A mamám is azt szokta mondani, hogy ha rossz leszek, elvisznek a Szürkék, és többet nem jöhetek haza.

– Jókat, rosszakat, mindegy nekik. Nem válogatnak.

– És hova viszik őket?

– Azt nem lehet tudni – felelte az öreg helyett Szentágost. – Valahová nagyon messzire, ahol a Szürkék élnek.

– De a Házak – tért vissza Tungszrám az elejtett témájához –, amik kinőnek a hóbul, tudnak bizony gonoszak is lenni. Akkoriban, amikor előbújtak a hó alól, senki nem sejtette, milyen veszélyeket rejtenek magukban. Az emberek óvatlanok voltak, vakon vitte őket a kíváncsiság, sokan tűntek el nyomtalanul. Bementek egy nyílásba, és többé nem kerültek elő... Később is előfordult, sokszor.

– Mi történhetett velük? – kérdezte Szentágost, mintegy összekacsintva kishúga feje fölött az öreggel. Számára a mese itt kezdett volna izgalmassá válni, csakhogy a választ előre ismerte. Mégis átjárta a borzongás, mint kicsi korában, amikor a végtelen téli éjszakákon, a tűz mellett kuporogva hallgatta a férfiak meséit a Házakról.

– Elnyelte őket a Feketemély – felelte az öreg, és hangja, ahogyan mondókájának hangulata kívánta, komorabb, fenyegetőbb lett. Összevonta szemöldökét, szakálla mögött ráncba borult az arca. – A hóbul növő Házak gyökerei nagyon mélyre nyúlnak, oda, ahol az örök jég és sötétség tanyázik. Akik a fenoméneket gyűjtik, az életükkel játszanak. Ami egyik pillanatban szilárd padlónak látszik, a következőben gyilkos csapda helye, ami, akár a nyárjég idején a víz tükre,

beszakad, s az emberlélek alázuhan. Egy óvatlan mozdulat, és aláhull a feneketlen sötétségbe... Soha többé nem kerül elő. Nevét törlik, fenoménja másé lesz. Ahogyan te is meghallod majd a neved, amit a Szürke kimond előtted, ha eljön az ideje, s amit viselni fogsz halálodig, és amit utána, miután lelked eltávozik a tűz melegével, egy újabb kicsi lélek örököllhet tőled, úgy kaptam én a magam nevét egy előttem élt lélektől, akit magába szippantott a Ház. Nagyapám nagyon sokat járt a Házak völgyében, akárcsak később jómagam, míg a lábaim bírták a meredek lépcsőket.

Tungszrám elhallgatott, aztán szinte suttogva, hogy a gyerekeknek hegyezniük kellett a fülüket, így szólt:

– Ő az egyetlen ember, aki valaha is járt odalenn, a Feketemélyben...

Szentágost a bunda alatt észrevétlenül megszorította a kishúga karját, jelezve, hogy abból, amit most hall, nem kell feltétlenül mindent elhinni. Tungszrám mesébe hajló történeteit jól ismerték a falubeliek, s idővel megtanulták a helyükön kezelni őket. Hallgatni azonban, ha ideje volt a mesének, szívesen hallgatták.

– ...mondják manapság sokan, nem is igaz, hogy ő járt volna odalenn, pedig igaz, igaz biz'a, miért is hazudott volna nekem a nagyapám? Mer' ma már semmit se akarnak hinni az emberek, mer' hogy ez se úgy volt, meg az se úgy volt, mer' ki tudja, hogyan is volt, meg csak legyintenek rám, beszélsz össze-vissza, Tungszrám, gőgösködnek nekem, honnan tudnád, kérdik, miként történtek a dolgok, amik olyan nagyon régen estek meg? Amit saját szemükkel látnak, azt hiszik csak. Mesélte nekem nagyapám, hogy egy alkalommal, amikor valamelyik égbe szökő Házban járt a társával, az egyik pillanatban még mellette állt a barátja, az, akit ugyanúgy hívtak, mint engem, a másikban már el is tűnt. Csak a hangját hallotta, a kiáltást, ami egyre halkult, ahogyan zuhant, zuhant a mélybe... Volt ott egy ajtó, amit még félig fogva tartott a jég. Már tele voltak a zsákjaik, semmi szükség nem volt rá, hogy az ajtó mögé is benézzenek, de kíváncsiságuk erősebb volt az óvatosságnál. Elkezdték hát széttörni az ajtó elől a jeget. Kőjég volt, alig engedett, csak pattogott aprókat, de nem akart elrepedni. Ekkor nagyapám barátja, megunva a kínlódást, az ajtót igyekezett betörni. Addig verte baltájával, hogy derékmagasságban kettéhasadt. Éppen át tudott lépni rajta, az ajtó túloldalán visszanézett nagyapám felé, talán hogy szóljon, minden rendben van, amikor valami reccsent odaát, és a régi Tungszrám eltűnt szeme elől. De az én nagyapám nagyon szerette a barátját, mert gyerekkori jó pajtása volt neki, és gondolkodás nélkül utánaindult. Átlépte az ajtót, vigyázva, nehogy maga is belezuhanjon a padlón tátongó nyílásba. Mécsesével körbejárta a helyiséget, de másik ajtót nem talált. Lehasalt a lyuk pereméhez, amelyben barátja eltűnt, és a kicsi faggyúlánggal, amennyire karjai engedték, levilágított a sötétbe. Nem sok eredménnyel. Szólította barátját, nevét kiáltotta, ám hasztalan. Fogott egy követ, ledobta. Fülelt, de nem hallott koppanást. A feneketlen Feketemély volt alatta, amiről oly sok rosszat és félelmeteset hallott már korábban! Megrettent, de mielőtt gyáván hazafutott volna a faluba, még egyszer óvatosan levilágított, és ekkor felfigyelt valami különösre. A gyengécske fény egy függő vaslépcsőn csillant meg. Kinyújtotta karját, amennyire tudta. Valóban, közvetlenül a nyílás alatt, a falon, egy függő lépcsősort pillantott meg. Nagyapám azt mesélte, hogy ettől legalább annyira

megrémült, mint magától a Feketemélytől. Egy lejárat a Feketemélybe! Miért? Mi célból? Senki nem volt mellette, akitől tanácsot kérhetett volna, ő pedig úgy érezte, a lépcső, ha már ott van, nem másért került oda, mint hogy valaki használja is! Elszánta magát, hogy szerencsét próbál. A barátjára gondolt, talán sérülten, magatehetetlenül fekszik valahol odalenn. Egy gondja volt, hogy az égő mécsest nem vihette magával, hiszen a mászáshoz mindkét kezére szüksége volt. Elfújta hát, és a zsebébe tette, a kovakő mellé. Mászni sötétben is lehet, vélte, ha meg leér, bármi legyen odalenn, a lángot ott is meggyújthatja.

Veszélyes mutatványra vállalkozott. Ha nem sikerül elérnie a lépcsőt, ő is alázuhan a mélybe. Előrehajolt a nyílásba, amennyire tudott, derékig bebújt, és igyekezett kitapogatni a lépcső kapaszkodóját. Rövid ideig azt hitte, nem fog sikerülni, és megreked félúton a lyuk pereme és a halálos mély fölött, amikor egy utolsó nekifeszüléssel előrenyúlt, és mindkét kezével megragadta a rudat. Maga után húzta lábait, aztán egész teste a vaslépcsőnek ütődött. Semmi baja nem lett, és tudta, amíg erősen kapaszkodik, biztonságban van.

Lassan ereszkedni kezdett. Próbáltatok már sötétben létrán mászni lefelé? Sokkal nehezebb, mint hinnétek. Lépésváltásnál a test egész súlya egyetlen lábon nyugszik. Ha a lefelé lendülő láb megcsúszik a következő fokon, vagy mellélép, nem biztos, hogy karjai meg tudják tartani az embert! És most nem a padlásról mászott az én nagyapám lefelé egy hasáb fagyos hússal a hóna alatt, hanem a Feketemély fölött egyensúlyozott, élet és halál között! Félt is nagyon, ismerte be később, csak hát nem az a bátor, aki sosem fél, mert aki sosem fél, az nem bátor, hanem bolond! Az a bátor ember, aki érzi a félelmet, mégsem futamodik meg. Ezt sose felejtsd el, Szentágost! Aki legyőzi a félelmét, az a bátor! Nagyapám legyőzte, pedig úgy félt, hogy még a koromsötétben is behunyta a szemét. Nem tudta, hova vezetnek a lépcsők. Mi várja a végén? Haladt lefelé, fokról fokra. És ahogy haladt, egyre hidegebb és hidegebb lett körülötte. Nem volt szél, de arcát csípte a fagy, mint süve idején. Olykor kinyitotta szemét, de semmit nem látott maga körül. Ereszkedett hát vakon, egyre lejjebb és lejjebb. Egyszer aztán, amikor már éppen azon kezdett töprengeni, nem kellene-e mégis visszafordulnia, vége szakadt a lépcsőnek. Hogy milyen mélyen járhatott? Azt állította utóbb, hogy amennyire fölfele nőnek a Házak a hó fölé, legalább ugyanannyira nőnek lefelé is. Hogy olyan mélyek a gyökereik. Amikor leért, először is kifújta magát, a lépcső kapaszkodóját azonban egy ideig még nem merte elengedni. Egyik kezével fogta, a másikkal meg előre nyúlt, de semmit nem tudott kitapintani maga körül. Elengedte a rudat, és tett néhány lépést. Megbotlott valamiben, estében még sikoltott is, úgy megijedt. Előkotorta a faggyúlámpást meg a tűzszerszámját, és remegő kezekkel tüzet csiholt. A kanóc föllobbant, ő meg a kicsi lángnál megpillantotta barátja holttestét, ahogy kicsavarodott végtagokkal feküdt a földön. A remény, hogy még életben találja, szertefoszlott. Senki sem élhetett túl ekkora zuhanást. Megkönnyezte, majd arrébb húzta a sötétben, a fal mellé. Úgy tervezte, miután hazatér a faluba, néhány bátor férfiember társaságában visszajön, és barátja testét köteleken felhúzzák a felszínre, hogy lelke, amiként az illő, egyesüljön a tűz melegével. Ám ha már ott volt lenn, a kíváncsiság nem hagyta nyugodni. Miután a pislákoló fényben megjegyezte magának a lépcső irányát,

úgy döntött, körülnéz, hátha talál valami különös fenomént. Kinyújtott kezében a lámpással elindult, szemben a lépcsővel, hogy baj esetén könnyen visszataláljon. Hirtelen apró fény gyúlt előtte. Hátrahőkölt, mert olybá tűnt neki, mintha egy másik lámpás villant volna föl alig egy karnyújtásnyira tőle, de csakhamar rájött, hogy egy sima jégfal előtt áll, és mécsesének tükörképét látja. A jégfal magas volt, vége beleveszett a sötétségbe, talán egészen a felszínig fölnyúlt. És olyan tiszta volt, mint a fagyott öböl tükre. Ha egészen közel hajolt hozzá, még saját arcát is megláthatta benne. Ahogy lassan elindult a fal mentén, egy függőleges törést talált a jégben. Nem volt túl széles, talán két karnyi, azon túl tovább folytatódott. Gondolkodás nélkül belépett a hasadékba. Elindult a szűk, dermesztően hideg folyosón, miközben kétoldalt a jégfal visszaverte a kicsi lámpa fényét, megkétszerezve a gyengécske világosságot.

Egy ideig nem akarózott vége szakadni a hasadéknak. Kezdte magát kényelmetlenül érezni a szűk, fagyos járatban, amikor az végre tágulni kezdett, szétnyílt, és nagyapám úgy érezte, végtelen ürességben találja magát. A jégfal immár mögötte volt, előtte pedig semmi. Sötétség és üresség. Vagy talán mégis volt valami. Ahogy ott állt a jégfalon alászivárgó tompa derengésben, ahogyan a szeme lassan hozzászokott a homályhoz, kezdett formákat ölteni előtte a mélység ismeretlen világa. Ő pedig megrettent attól, ami fölsejlett előtte... Mindenféle különös fenomének tűntek elő a sötétből, elmosódottan, a legváltozatosabb méretekben, alakokban. És amin nagyon elcsodálkozott, hogy ott nem szobák voltak, falakkal, mint odafönn, hanem hatalmas tér, legalább akkora, mint a völgy a Kopasz-hegy és az Árva-domb között, ha nem nagyobb, és sok-sok megfoghatatlan és leírhatatlan dolgot látott, vagy inkább csak sejtett ott lenn a félhomályban a nagyapám, amiket elmondani sem tudott, mert szavakat sem talált rájuk...

Tungszrám itt elhallgatott, hagyta, hogy a fölcsigázott gyerekarcok moccanatlanul rámeredjenek. Egy-két szusszanásnyi idő után, mikor úgy érezte, eleget feszítette a húrt, így folytatta:

– Ha olyanok hallgatták történetét, akikben megbízott, és nem félt, hogy kinevetik, nagyapám azt szokta mondani, hogy ami itt fönn van, az van ott lenn is. És ami ott lenn van, az van itt fönn is. Mindig ezt mondta. Így: ami itt fönn van, az van ott lenn is. Hogy pontosan mi, azt sosem árulta el. Nagyon megijedt ott a mélyben, nem titkolta. Amikor állt ott, kezében a lámpással, abban a kísértetiesen hóka, jégadta derengésben, hirtelen zajt hallott maga körül, leírhatatlan zajt, ami bántotta a fülét. Olyan volt, mesélte, mintha orjások sikoltanának az éjszakában, rettentő kínban szenvedő orjások fájdalmas kiáltása... Még a lámpást is kiejtette a kezéből, sarkon fordult, és futni kezdett visszafelé, keresztül a jéghasadékon. A sötétben emlékezetből rálelt a lépcsőre, mint mondta, sosem hitte, hogy ember olyan gyorsan föl tud mászni egy lépcsőn, közben úgy vert a szíve, mintha vérszomjas medvék kergetnék, hátán érezte a hideg verítéket! Amikor fölért, elhagyta a Házak völgyét, és soha többet nem ment vissza. Elmondta ő mindenkinek, mi történt vele és a barátjával, ám ember nem akadt, aki hajlandó lett volna útmutatásai alapján aláereszkedni a Feketemélybe. A legtöbben el sem hitték a meséjét, kitalálta, suttogták egymás között, hogy ezzel mentse magát, amiért egyedül tért vissza. Később már ki is nevették. De senki sem vette magának a bátorságot, hogy

lemenjen oda, és megcáfolja nagyapám szavait. Azt ugyan nem. Kinevetni valakit mindig könnyebb... Míg ez az eset meg nem történt vele, nagyapám sok fenomént gyűjtött, mégis, amint megértem a negyedik olvadást, és ideje volt a névadásnak, azt kérte apámtól, hogy ugyanúgy hívjanak engem is, ahogyan a barátját, akit elveszített abban a Házban...

A kislány meg sem mozdult bátyja mellett. Szorosan hozzábújt, és a biztonságos fészekből, a bunda melegéből pislogott kifelé. A faggyúmécses táncolva sercegett, ahogyan a kunyhó jégfaláról aláhullt egy vízcsepp.

– Amikor nagyapám visszatért a Feketemélyből – mondta az öreg –, apám akkora legényke lehetett, mint te vagy most, Szentágost, tele bátorsággal, kalandvággyal, de nagyapám megtiltotta neki, hogy a Házak völgyének akárcsak a közelébe menjen! Nem is ment soha. Nap mint nap láthatta a félelmet, amit nagyapám hosszú évekig a tekintetében hordozott. Ez elég volt ahhoz, hogy visszatartsa. Bezzeg én... mondták is apámnak nemegyszer, hogy hej, Tefál, nem rád ütött ez a gyerek, nagyapja fajtája, az ő nyomdokaiban jár...

– És járt-e, papa? – kérdezte Szentágost kíváncsian. – Megkereste a lépcsőket, amik a Feketemélybe vezetnek?

Tungszrám kivett a tálból egy darab húst, és rágni kezdte.

– Lehet, hogy igen, lehet, hogy nem – válaszolta végül.

– Most akkor igen vagy nem?

– Ne légy olyan kíváncsi, kisember.

– De tudni szeretném!

– Mindennek eljön egyszer az ideje.

Szentágost büszkén mondta:

– A kicsinek saját fenoménje lesz. Mire megérkeznek a Szürkék, én is elmegyek a Házakba gyűjteni!

Tungszrám nehézkesen fölállt.

– Nem vagy te még túl fiatal ehhez?

– Ez a tizenharmadik olvadásom – felelte Szentágost önérzetesen.

– Hát, apád dolga, ha elenged. Azért mégsem minden a bátorságon múlik, fiam. A fenomén egyre kevesebb. Az évtizedek során szinte már mindent összegyűjtöttek az emberek. Manapság kifizetődőbb megvenni valakitől egyet, mint az életedet kockáztatni a bizonytalanért. Nem is olyan régen, apátok biztosan emlékszik rá, a Házak a nyárjég beköszöntére mindig magasabbak lettek, mint voltak az előző olvadáskor. Mintha egészen az égig akartak volna nőni, és rendre újabb fenoméneket hoztak napvilágra. Egy ideje azonban nem nőnek, s nem teremnek semmit. Már csak azok járnak oda, akiknek nincsen jobb dolguk.

Legyintett, majd kibotorkált az éjszakába.

– Tényleg hozol nekem fenomént? – kérdezte a kislány, amikor magukra maradtak.

– Ha egyszer megígértem... de most már aludj, hamar reggel lesz!

– És ha nem lesz? Ha egyszer arra ébredünk, hogy nem jön el a reggel?

– Buta vagy. Kitől hallottad ezt?

– Aloé mama mondta. Hallottam.

– Aloé mama olyan kövér, hogy a nagy hasától ki se lát. És olyan lusta, hogy mire reggel kivackolódik a házából, addigra elmúlik a világosság.

A kislány nevetett.

– Mérges lenne, ha hallaná, hogyan beszélsz róla.

– Nem félek én tőle.

– Ezt csak úgy mondod...

– Nem, mert én senkitől sem félek, tudod?

– Éppen senkitől sem?

– Ahogy mondod.

– A Feketemélytől sem?

– Nem én.

– A Szürkéktől sem?

– Tőlük sem.

A kislány elgondolkodott.

– És ha, mondjuk, egyedül maradnál odakint, a Kopasz-hegy mögött, a Házak völgyében, éjjel, sötétben, süve idején...

– Ott se félnék.

Megsimogatta bátyja karját. – Te tényleg bátor vagy.

Mire az öreg Tungszrám visszabotorkált a sötétből, és elfújta a mécsest, már mélyen aludt a bunda alatt. Szentágost is lehunyta szemét, nem volt már kedve beszélgetni. Az álomra várva, a medvebőrök nehéz melegébe burkolózva azon gondolkodott, hogy ha ő találná magát egyedül a Feketemélyben, mint Tungszrám nagyapja, ő vajon megijedne-e? Lenne-e olyan bátor, hogy egy szál lámpással a kezében szembenézzen a sötétséggel? Elképzelte magát a mélyben, ahol a Házak gyökerei erednek... Biztosan nem félne, gondolta. Azért egy szigonyt, mindenesetre, vinne magával. Jó hosszú kötéllel. Csak azoktól a hangoktól, az orjások jajkiáltásaitól tartott egy kicsit. Mert azok ott lakhatnak lent a sötétségben, a jég alatt. Most alszanak, és arra várnak, hogy valaki lemenjen, és fölriassza őket...

A homályos szürkületre ébredt. Meg a hidegre. Milyen jó téljég idején, jutott eszébe. Nincs hova kimenni, lehet aludni, amennyi jólesik... Kis ideig még lapult a vackában, élvezte a meleget. Aztán elszánta magát, vett egy mély lélegzetet, és óvatosan, nehogy a kislányt fölébressze, kibújt a bundák alól. Látni akarta, mi a helyzet odakinn. Fölhúzta kesztyűjét, belebújt csizmájába, majd négykézláb kimászott a kunyhóból.

A mosva elállt. Egyöntetűen szürke volt az ég, szakadást nem látott semelyik irányban. A szél az öböl felől fújt, nem túl erősen, de egyenletesen, ami jó a csúszkának. Most már hazagondolt, mehetnékje támadt. Fölegyenesedett, körülnézett. Az öreg a jégparton állt, a messzi végtelenséget fürkészte. A jég, ameddig a szem ellátott, érintetlen volt, rianásnak, törésnek semmi nyoma. A narváloknak sem.

A szél lefújta a téljég havát, a tó tükre tompán fénylett. A jég több helyütt egészen elvékonyodott, a felszín ott sötétebb volt. Szentágost leballagott a partra.

– Minden olvadáskor később érkeznek – mondta neki Tungszrám, amikor odaért.

– Pedig a jég már törhető.

– Mintha egyre kevésbé lenne kedvük eljönni hozzánk.

– De mindig eljönnek – bizonygatta Szentágost a maga tizenhárom évnyi örökkévalóságával.

– És ha egyszer mégsem? – kérdezte, vagy inkább csak dörmögte a szakállába Tungszrám.

Erre nem tudott mit felelni. Ehhez kevés volt a bölcsessége.

– Jó az idő – mondta inkább. – A szél is. Elindulunk, amíg lehet.

Visszament a jégkunyhóba, és fölébresztette a húgát. Mire kijöttek a holmijukkal, az öreg már előkészítette a csúszkát.

– Aztán vigyázzatok – intette őket. – Ne álljatok meg, és ha medvét láttok, kerüljétek messzire. Most nagyon éhesek.

– Ne féltsen engem, papa.

– Nem téged féltelek, te kócmók, hanem a lánykát – barátságosan tarkón legyintette a gyereket. – Kár se lenne teérted...

Szentágostnak jólesett a felnőttes évődés, és önkéntelenül elmosolyodott.

– Ha találkozom a mackókkal, néhányat majd ideküldök, nehogy elunja magát itt egyedül!

– Eridj, te!...

Elhelyezte a kislányt a csúszkába, bebugyolálta a bundákba, majd az öreggel ketten fölhúzták a rúdra a széles vitorlát. Nehéz volt, mert az éjszakai mosvától átnedvesedett. Miután kikötötték, Szentágost beugrott a csúszkába és helyet foglalt a végében, a kormányrúdnál. Nem kellett sokat várnia, hogy a vitorla dagadni kezdjen. A könnyű, bőrfalú jármű megmozdult, és keskeny szántalpain siklani kezdett a havon.

Hátrafordult, visszakiáltott az öregnek:

– Néhány nap múlva újra jövünk!

Tungszrám intett neki, meg tán mondott is valamit, de Szentágost már nem értette, mit. Előre figyelt, a buckákat kerülgette. A szél a világosság terjedésével erősödött. Egyik kezével a kormányrudat markolta, a másikkal a vitorlakötelet irányította. A csúszka fokozatosan fölgyorsult. Harsogott a hó a talpak alatt, és néha ijesztően megdőlt, ha oldalba kapta a szél. Szentágost ilyenkor megfeszítette a kötelet, hogy irányban tartsa a vitorlát. Semmit nem szeretett jobban, mint száguldani a hójégen!

– Nem félsz? – kérdezte a kislánytól, aki a csúszka oldalánál ült, és állig bebugyolálva pislogott feléje. Megrázta a fejét, nevetett. A hideg levegő pirosra csípte az arcát.

Ekkor Szentágost a távolba mutatott: – Nézd!

Messze előttük, a látóhatár pereme fölött a szürkeég hangtalanul meghasadt, és a tűz melegének fénye kis időre ismét visszatért a jégre.

Az áthelyeződések koreográfiája
(Hász Róberttel beszélget Virág Zoltán)

*Olyan közegben cseperedtél fel, amelyben a különböző nyelvi hagyományok, az eltérő kulturális tradíciók találkozása, szembesülése, egymásnak feszülése mindennapos. Emlékszel-e, mikor tapasztaltad először azt, amit legújabb regényed (*A künde, Kortárs Könyvkiadó, 2006) *egyik elbeszélője ekképpen összegez: „bennem a nyelvek folyton együtt éltek, egymással kavarogtak"?*

Bizonyára nagyon frappáns lenne erre a kérdésre konkrétan válaszolni, mondjuk így: 1968. szeptember elsején, elsőéves óvodás koromban… Bár, ki tudja, meglehet, igazat is mondanék. Ugyanis ekkor kezdtem el az óvodási pályafutásomat Veliko Gradištén, egy Duna melletti szerb kisvárosban, ahol szüleim éppen dolgoztak. Apám erőgépet „vezényelt", kikötőket épített, akkor éppen ott. Szóval: szerb nyelvű óvodába kerültem, és egy kis cigánygyerek lett a legjobb barátom, a Szasa. Szerintem akkor alapoztam meg szerb(horvát) nyelvtudásomat, és bár anyanyelvem sosem vált kérdésessé, hosszú ideig majdnem azonos szinten használtam mindkét nyelvet. Azért csak majdnem, mert soha nem szakadtam el hosszabb időre az anyanyelvi környezetemtől, így a szerb(horvát) mindig csupán a második, a „hivatalos" nyelvem maradt. Ez alól kivétel az a másfél év, amit a hadseregben töltöttem, amikor egyedüli magyarként árválkodtam a szerb–albán határon. De akkor már voltam olyan jártas a szellemi magánylétben, hogy anyanyelvemet „belül" használtam, magamban írtam: őrségben álldogálva egész bekezdéseket komponáltam fejben. Volt olyan katonatársam, aki néhány hónapnyi közös szolgálat után, egy beszélgetés során döbbent csak rá, hogy magyar vagyok. Ha volt is némi akcentusom, abban a multietnikumú armadában nem tűnhetett fel.

Az általad is idézett *A künde*-beli mondat (*„bennem a nyelvek folyton együtt éltek, egymással kavarogtak"*) talán nem is szó szerint értendő, hanem inkább az identitás, az önazonosítás problémájaként. Mert nyelv és identitás nem ugyanaz. Bizony a Magyarországra áttelepülők közül többen belebotlottak, s talán belebotlanak még ma is ebbe a nem várt dilemmába, amikor itt kapásból lejugózzák őket, vagy amikor az erdélyieket lerománozzák, leoláhozzák. Az identitásérzet ilyenkor mindig meginog, és olyan fogalmak tartalmi újraértelmezésére késztet, mint nép, nemzet, haza, tolerancia… A magyarság, azt hiszem, az első világháború után nem a területeivel vesztett a legtöbbet, hanem a kulturális sokszínűség megszüntetésével. Ezt visszanyerhetné most, a határon túli magyarság, vagy a saját, nem anyanyelvű kisebbségei iránti nagyobb figyelemmel, befogadókészséggel. De a mai – csak politikai frázisokban bujkáló – liberalizmus már csak a mímelése annak, mintha itt valódi kulturális tolerancia lenne. Egy idő óta ugyanis már abban is erősen kételkedem, hogy a liberalizmus mint eszme jelen van-e egyáltalán a magyar szellemi/társadalmi közéletben? Néha úgy tűnik, egyesek arra használják e jobb sorsa érdemes ideát, hogy egy gondosan bekerített, magas falakkal védett szellemi és gazdasági territóriumot hasítsanak ki maguknak a társadalom testéből, mondván, csak az a liberális, akit mi annak tartunk, aki elfogadja a játékszabályainkat, és maga is beáll falat emelni. Csak az ilyen nyer bebocsátást az elitek elkerített paradicsomába… Megvallom, én a tágasban sokkal jobban

érzem magam. Nagyobb tereket látok be. És *A künde*-beli Stephanus is így járt, amikor rádöbbent, hogy a kolostor falai tulajdonképpen nem (csak) Isten territóriumát határolják körbe, hanem egyúttal elzárják a kilátást a végtelen horizont elől is. Ma már nem a középkori egyház emel falakat, hanem a jobb esetben kiürült, rosszabb esetben egyoldalúvá, begyöpösödötté vált, ideológiákká merevült *fogalmak*, amik tulajdonképpen elvesztették egykori, a humanizmuson alapuló tartalmaikat, és gazdasági, politikai szekták védjegyévé silányultak… De hogyan is keveredtem el idáig? Merthogy a kérdésed a nyelvről, nyelvekről szólt, minthogy azonban a fogalmak a nyelv részét képezik, hát így. Vannak időszakok, amikor saját anyanyelvünk fogalmaival sem lehetünk tisztában.

Mikor, milyen körülmények között kezdtél publikálni, voltak-e pártfogóid vagy mestereid, akik döntően befolyásolták indulásodat?

Mint mindenki, én is költőnek születtem. Első verseimet a *Dolgozók* című épületes újvidéki szakszervezeti lap közölte le, de hogy pontosak legyünk: ezt megelőzte egynéhány sci-fi novellám, ami, tény, nem is jelent meg magyarul, mert a zágrábi *Sirius* folyóirat lefordította őket (szerb)horvátra. Ez az egyik sajátossága volt az akkori világnak: egy bácskai faluból, ismeretlenül elküldtem néhány magyarul írt sci-fi novellát Zágrábba, ők meg kapásból lefordították. No, én akkor azt hittem, el is indult az én írói karrierem. Első írógépemet és íróasztalomat ezeknek a novelláknak a tiszteletdíjából vettem! 17 éves voltam – és el is hallgattam rögtön. Nyilván helyesen. Ma már félve venném elő ezeket a korai prózazsengéimet. Szerencsémre a balkáni háborúk során lebonyolított lakáscseréknek és költözködéseknek köszönhetően ezek az írások eltűntek a nagy történelem kicsi viharában, s nem vagyok rákényszerítve, hogy újra szembesüljek velük. Aztán valamikor 20–22 éves korom tájékán kezdtem újra publikálni, immár anyanyelvemen, a már említett *Dolgozók*ban. Ezt követte néhány *7Nap*os, *Képes Ifjúság*os megjelenés, majd a *Symposion*. Ha jól emlékszem, közvetlenül az áttelepülésem előtt a *Híd*ban is megjelent egy novellám. Mentorom tulajdonképpen sosem volt. Egyszer elvittem falum híres lakójának, Herceg Jánosnak írásaimat. Akkoriban éppen postáskodtam a falumban. Mielőtt egyetemre kezdtem volna járni, dolgozgattam, leveleket hordtam, s naponta bejártam az öreghez, megittunk néha egy-egy szilvóriumot, azaz csak inkább én, mert ő nemigen ivott. Fanyalgott kissé sci-fi próbálkozásaimon, majd a kezembe nyomott néhány korábbi *Symposion*-számot, hogy így kellene nekem is… Pár évvel később pedig egy (akkor) ismertebb újvidéki író igyekezett a maga ízlésvilága felé terelgetni, nem sok sikerrel. Soha többet nem kerestem mentort. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy előbb ismerkedtem meg a világirodalommal, mint a kortárs magyar szerzőkkel. Ha nem lenne nagyképűség, azt is mondhatnám, rengeteg mesterem volt. Néhány a sok közül: Garcia Márquez, Borges, Llosa, Golding, Heller, Updike, Eco, Bradbury, Lem, a Sztrugackij testvérek…

Az 1980-as évek utolsó harmadában az Új Symposion *szerkesztőségében is dolgoztál, pontosan abban az időszakban, amikor erőteljesen kiéleződtek a problémák a nemzedéki hovatartozás, a szellemi kapcsolatformák újragondolhatósága és a különböző értékrendek egyeztethetősége miatt.*

Minden ember életében van olyan időszak, amikor igényli, hogy egy csoport tagja legyen. Ez valószínűleg szoros kapcsolatban áll a személyiség kialakulásának ellentmondásoktól sem mentes korszakával, a „valahová tartozás" lelki-szociális kényszerével. Amikor elvárjuk, hogy mások elfogadjanak bennünket, egyenrangú partnerként kezeljenek – nem véletlen, hogy az irodalmi csoportosulásokat rendre fiatal alkotók teremtik, akik, miután megérnek, el is hagyják azokat. És ez így van rendjén. Számomra, faluról városba csöppent fiatalember számára, nyilván az ott talált minta lett követendő példává. 1986-ban kerültem Újvidékre, a bölcsészkarra. Ekkor már publikálgattam a fentebb említett orgánumokban, és azt hiszem, 1987-ben történt, hogy Purger Tibor, a *Symposion* akkori főszerkesztője üzent, küldjek írásokat a lapnak, szívesen közlik. Soha előtte nem jártam

szerkesztőségben, a *Symposion* és a körülötte zajló élet teljesen új volt számomra. És persze rabul is ejtett, kis időre. Kontra Ferenc volt a prózaszerkesztő, kedves, barátságos ember. Öröm volt beülni hozzá a szerkesztőségbe. Hadd jegyezzem meg, bár ezt nem mentségemre mondom, hogy az újvidéki magyar irodalmi-társadalmi-művészeti klikkekről, szekértáborokról akkor még mit sem tudtam. Csak azt láttam, hogy van egy szerkesztőség, az *Új Symposion* szerkesztősége, amelyik szívesen látott a lap környékén fiatal, induló szerzőket. Most, utólag már tudom, hogy köztünk, a szárnyaikat próbálgató fiatalok között és az akkori *Symposion* szerkesztősége között ott lapult egy „alvó" generáció, amelyik dacból, ellenállásból, a Sziveri-féle régi, szétkergetett szerkesztőség iránti szolidaritásból távol tartotta magát a folyóirattól. Ők, mint egy elüldözött király trónkövetelői, száműzetésükben várták, mikor nyílik meg előttük újra a trónhoz vezető út. Mi meg jöttünk, mint akik (és tényleg) nem akartunk mással foglalkozni, mint irodalommal, és beslisszoltunk a helyükre... Persze nem tudom, hogy a régi Sziveri-féle szerkesztőség hogyan fogadott volna bennünket. Mindenesetre Sziveri már nem volt ott, ellentétben azokkal, akik nagyon is jelen voltak, bár mi nem láttuk őket.

Lehet, hogy bennünket is csak kihasználtak valakik, valakik ellenében, nem tudom, mindenesetre utólag már át tudom érezni az önkéntes száműzöttek keserűségét. De az a düh és harag, amellyel nekünk estek ők, a már tapasztalt „öregek", szó mi szó, kicsit meglepett. 1988-at írtunk, Milosevics éppen a vajdasági establishmentet készült lefejezni, és számomra nagyon úgy tűnt, hogy az akkori újvidéki magyar hoch-értelmiségiek közül egyesek éppen ezt a Belgrádból indított vihart lovagolták meg annak érdekében, hogy leszámoljanak régi ellenlábasaikkal. Bármennyire is jogos volt korábbi sértettségük, a módszer, amivel elégtételt vettek, számomra ellenszenves volt. 18–20 éves fiatalokra üvöltöztek (ott voltam azon a gyűlésen a Katolikus Portán), mintha mi okoztuk volna minden bajukat... Holott sokukat még névről sem ismertük. Azt mondták, hogy a *Symposion* nem kifutópálya, hogy fiatal kezdők csak úgy megjelengessenek benne. Meg hogy érdemesebbektől vesszük el a helyet. Én ezt úgy vettem, húzzak el – végtére is az a rend, hogy a tehetségtelenek átadják helyüket a tehetségeseknek, nem igaz? Beszédes István főszerkesztőségébe még belelógtam, de már csak névlegesen. Meg aztán jött a háború, és mindenki elhúzott. Hát ennyi volt az én irodalmi-társasági életem Újvidéken.

Van-e jugo-nosztalgiád? A régi Jugoszlávia igazi szövetségi államként, vagy Aleš Debeljak kifejezését kölcsönözve, apokrif gettóként él az emlékezetedben?

Nincs nosztalgiám, sose volt, legföljebb a gyerekkoromat sírom vissza, de az meg rendszerfüggetlen. Néha-néha a szülőfalumért hullajtok virtuális könnyeket, azért a régi falusi világért, amelyik elmúlt, és nincs többé – ha egyáltalán volt valaha. Ellentétben másokkal, nincs tenger-traumám (azaz: tengervesztés-traumám) sem. Másfél évig határvadász voltam a montenegrói partoknál, bele is untam a 40 fokba árnyékban. Különben sem a nyár a kedvenc évszakom. Amúgy meg nem volt az a régi Jugoszlávia sem apokrif, sem valóságos gettó, miképpen is lehetett volna, amikor állampolgárainak világútlevelet biztosított? Inkább úgy fogalmaznék: egyfajta ravasz kommunizmus volt, sokkal ravaszabb (és intelligensebb), mint az itteni Kádár-féle, mert nem csupán jólétet (gulyást) igyekezett fölmutatni, mint a magyarországi „vidám barakk", hanem a világot is kitárta. Ezzel lényegében azt sugallta: ha itt nem tetszik, elmehetsz. De bármikor vissza is jöhetsz. Csak a rendszert ne bíráld. Aki megkísérelte, és maradt, arra lesújtott. Nálunk is voltak politikai bebörtönzöttek, csak éppen kevesen értették meg, hogy mi a bajuk a világgal. A köznép föl sem fogta, hogy mi a rendszer lényege. Ha kevésnek találtad a fizetésed, elmehettél Nyugat-Németországba dolgozni, és két év múlva egy használt Opellel jöhettél haza. Ha nyáron leruccantál a tengerre, olyan volt, mintha külföldön lettél volna, szinte mindenki „külföldiül" beszélt. A legújabb amerikai filmeket a nyugati mozikkal egy időben ját-

szották nálunk is. Vagyis: nem volt olyan szembeötlő a különbözés köztünk és a nyugati társadalmak között. Számunkra. Akik tartósan otthon ültünk, és onnan bámultunk kifelé. Legföljebb azok tapasztalták meg a valóságos különbözést, akik hosszabb időt töltöttek valahol Európában, és hazaérkezésükkor szembesültek a jugoszláv társadalmi valósággal. De az az igazság, hogy az ún. jugoszláv aranykort én legföljebb mint gyerek tapasztalhattam meg, valamikor a hetvenes években. Ifjú korom legjava már a pangás és a válság korszakára esett. Talán éppen ezért hiányzik belőlem a nosztalgia. A 10 000%-os infláció, az 1980-as évek derekának gazdasági válsága, az össztársadalmi lezüllés, a sovinizmusok ébredése: az életbe való elindulásomat igazából már ezek, a nosztalgiára nem kifejezetten érdemes jelenségek fémjelezték.

A történetközpontúság feltűnő jellemzője elbeszéléseidnek és regényeidnek. A szerkesztési módok, a többfelé osztott narrációs-struktúra viszont úgy működik, hogy a köznapi életfordulatok, banális események, a családi magánmitológia titokzatos, irracionális összefüggésekkel szövődik egybe, a szövegek sorozatosan elmozdulnak az imitációk, asszociációk, koincidenciák vonzása felé. A pózolásnak, modorosságnak nyoma sincs, ám az önirónia, a játékosság tendenciái fokozatosan, szinte műről műre erősödnek.

Nincsenek végleges állapotok, amiképpen örökké egy irányba tartó folyamatok sem. Hogy a nagy görögök egyik legnagyobbikát parafrazeáljam: ahogy éveink számának gyarapodásával egyre inkább közelítünk a bizonyossághoz, miszerint a végső tudás az ember számára tiltott gyümölcs, illetve csak azt tudjuk, hogy semmit sem tudunk, úgy engedünk teret az iróniának. Nemcsak sírni tudunk örömünkben, de nevetni is keserűségünkben. Az irónia persze nem csak látás-, hanem beszédmód is, ami leghatásosabban éppen a történetmondás révén érvényesül, mert a történet az a váz, amelyre ki lehet feszíteni az éppen asszociálandó eszmét, hangulatot. Ami a költészetben a metafora, az számomra a prózában a történet: eszköz, egyúttal az univerzális nyelv, hiszen nincs olyan kor, kultúra, nép, mely ne értené meg a másik történetét. Nem mellékesen, olvasni sem szeretem az olyan prózát, amelyik irodalmat mímelve megfeledkezik a történetről, s arról, hogy a *Gilgames*től az *Iliás*zon át a modern világirodalomig az *elbeszélés* lényege a történet*mesélés*. S ha már olvasni nem szeretem, miért írjam? Számomra izgalmas a történet írása, legalább annyira, mint az olvasása, vagyis mondhatni önző okokból alapozom meg a regényeimet történettel. Ettől persze el lehet, s el is kell olykor térni, mert ha valami nem tűri a dogmákat, akkor az irodalom biztosan nem, de programszerűen elvetni, sőt lekicsinyleni a prózában a történet szerepét, és föláldozni azt a múló kordivat oltárán, lényegében az olvasók igényeinek és saját örömünknek, de mondhatnám úgy is: egy évezredes nyelvnek a semmibevételéről árulkodik.

Imagináció, beavatás, misztika, gnoszticizmus, apokalipszis, teozófia, vallási szinkretizmus, archeológia, őstörténet, kulturális antropológia, civilizációkutatás, tudományelmélet, és még részletezhetném azt az orientációs bázist, amelynek közvetítésével egységessé szervesülnek a különnemű tudatformák, s totális átjárhatóságot teremtesz az értékszférák, életszintek, gondolkodásmódok között. Mintha újabb és újabb hangsúlyokkal éleznéd ki nemcsak a „valóság", hanem a képzelet definiálhatatlanságát.

Igen.

A világirodalmi párhuzamok, filmes hatások mellett a horvát, a szerb és a szlovén művészet és irodalom befolyását eléggé lényegesnek gondolom. Ebbe azonban szorosan beleértem a strippek világát is, azt az izgalmas képregény-kultúrát, amelynek kódrendszere, kaland-mechanizmusa, feszes ritmusíve szervesen beépült a műveidbe, s akkor még nem érintettük a videojátékok, számítógépes multiverzumok kínálatát.

Ezeket az utóbbiakat szerintem nyugodtan kihagyhatjuk a sorból: a számítógépes játékok már túl későn jelentek meg az életemben ahhoz, hogy lényeges befolyással bírjanak

írásmódomra. Annál inkább, mivel ők maguk is „stíluskópiák", utánzatai valaminek. Mégpedig a filmek, rajzfilmek és a képregények világának. Ennyiben akár igazad lehet. Mert a képregények valóban meghatározó szereplői voltak gyerek- és kamaszkoromnak. Minthogy magad (tudomásom szerint) kutatója voltál/vagy a néhai Jugoszlávia képregénykultúrájának is, tudhatod, hogy azok a régi strippek a világ – és a történelem – igen tág spektrumáról szóltak. A minőségesebbek, mint például az újvidéki Forum által rendszeresen megjelentetett *Asterix*-sorozatok, valóságos műalkotások, remek, már-már zseniális nyelvezettel! De a többséget persze a szerb(horvát) nyelvű, fekete-fehér, nem kifejezetten minőségi papíron, ám óriási példányszámban piacra dobott angolszász kultúrkörből eredő, vagy azoknak hagyományára épülő strippek képviselték. Most olyan kulcs-címeket mondok, amiket rajtunk, volt jugókon kívül nemigen ért senki: *Zagor, Komandant Mark, Tex Viler, Alan Ford, Veliki Blek* – bizony így, a szerb nyelv fonetikus átírásában! Így az igazi.

Ezek a képregények kétségkívül hatottak rám. Egyrészt a belém ivódott vizualitásukkal, képszerűségükkel arra késztetnek, hogy minél plasztikusabban, életszerűbben, kifejezőbben jelenítsem meg az olvasó számára a prózába zárt látványt. Hogy a történet egyes jelenetei, mint egy eseménydús rajz vagy festmény, megelevenedjenek a mondatokban. Másrészt megtanultam nem félni a fantáziától. Sem a fantasztikumtól. Mindig jóleső érzéssel tölt el az a tudat, hogy a tér és az idő egész spektruma a rendelkezésemre áll, amikor leülök írni. Számomra úgy kerek a próza, s benne a történet, ha a klasszikus értelemben vett mesei elemek is akadálytalanul föl-fölbukkanhatnak benne. Ez persze egyéni, alkati kérdés, hogy ki mihez vonzódik, de nyilván – ha már így előhoztad – a képregények fantáziadús, színes és határtalan világának is köszönhető, hogy írás közben oly (mások számára nem mindig természetes) magától értetődséggel nyúlok a fantasztikumhoz, ahogyan a sótartóhoz ebéd közben. Mindettől függetlenül: a múltkor Orcsik Roland barátom és földim megajándékozott néhány régi jugoszláv képregénnyel, ám azon túl, hogy felébredtek bennem az elfeledett, édeskés gyerekkori emlékek, élvezetet már nem okoztak. Az évek során mintha elvesztették volna varázserejüket.

A ciklikus ismétlődésre, szimmetriák, aszimmetriák, tükröződések elvére épülő időfelfogás, az okozati kapcsolatokat és a kronológiát felbontó, a kalkulálhatatlanságot sejtető történelemszemlélet nyomán regényeidben újraértelmeződnek a próféta, a bölcs, a remete, a hírhozó, a hadvezér, a táltos, a fejedelem, a nemzetségfő stb. kategóriái, miközben az exegézis, a palimpszesztikusság, a krónikaírás, a kódexmásolás technikái humorosan ellentmondásos fénytörésben jelennek meg. Mivel magyarázod, hogy ezt az alkotói szórakoz(tat)ásformát francia, német nyelvterületeken a legnagyobb elismeréssel fogadták és fogadják, könyveid külföldön nagyon sikeresek, itthon azonban szerényebb, halkabb a méltatás.

Utolsó mondatodra felelhetném gonoszkodva, hogy inkább így legyen, mint fordítva... De komolyan: azt hiszem, ez az a kérdés, amire végképp nem nekem kellene válaszolnom. Lehet, hogy a választ nem is a regényeimben kell keresni. Tény, hogy a *Végvár* Párizsban két kiadást ért meg, nemzetközi díjra jelölték. Németországban több mint egy tucat kifejezetten elismerő kritika született róla, a legnagyobb napilapoktól kezdve a német közrádióig foglalkoztak vele. És amint hallom, a fogyással sincs gond. A történetek útja kiismerhetetlen. Azért hadd jegyezzek meg valamit halkan, remélve, hogy senkit sem sértek meg vele: néha az az érzésem, hogy a magyarországi „hivatásos" olvasóközeg még mindig meglepődik, ha olyan szöveggel találkozik, amely nem kifejezetten neki íródott, nem ad mindenáron alkalmat a közös, kritikus–író összekacsintó játékra, hovatovább a gondolatait érthető, emészthető mondatokban igyekszik közreadni. Ha meg még történettel is operál, végképp gyanússá válik. A politikai és gazdasági életben (némi jóindulattal szólva) már megtörtént a rendszerváltozás, de úgy tűnik, az olvasáskultúrában még

nem, legalábbis nem teljesen. A rendszerváltozást megelőző, de még az 1990-es éveket is meghatározó metaforizált, szándékosan ködösítő, az irodalomelméletek és tudósok nyelvére kódolt prózanyelv nagyon sokáig árnyként vetült a magyarországi (szakmai) befogadáskultúrára. Sarkítva és némi túlzással élve: egyes szaktekintélyek elvárásaihoz való igazodás föltétele volt a kánonba történő bekerülésnek. Ezzel ellentétben a nyugaton működő tudományos berkek ráhatása a Nyugaton élő és születő irodalmakra, meglátásom szerint, soha nem volt ilyen meghatározó. Különösen Párizsban tapasztaltam, hogy az olvasók, sőt kritikusok körében mintha valamiféle egészséges ellenállás élne az irodalomtudományos előítéletekkel, dogmákkal szemben. Talán a mi kritikusainknak is meg kellene tanulniuk ismét „olvasókként" is közelíteni a regényekhez, nem csupán tudósokként. A helyzet azért itt sem reménytelen, szerkesztőként állítom, hogy a tudomány ajtaján most kopogtató fiatal, irodalmat értő nemzedék már szélesebb olvasóhorizonttal érkezik.

Érezhető ugyan, hogy a minoritárius beszédmódtól, a kisebbségi individuum nyomatékosított jelenlététől, tömény önvizsgálatától, sorsértelmezésétől egyre távolabb kerülnek a szövegek, A szalmakutyák szigete (Szabadka, 1995), *a* Diogenész kertje (Szeged, 1997) *és a* Végvár (Szeged, 2001) *után* A künde (Budapest, 2006) *bizonyos szempontból mégis életben tartja, invenciózusan továbbépíti a határhelyzetű létezés metaforikáját. A származás kérdésének és a küldött pozíciójának mitikus összefonódása keserű következtetésekben ölt alakot. Hadd idézzem az egyik legfontosabbat: „az embernek, ha kitépik szülőföldjéből, előbb-utóbb elhalnak gyökerei". Az igazság tényleg „mindig a kardot tartó kézben van"?*

Ami a kérdés utolsó mondatát illeti, a válaszom: igen. Ám ezért vagyunk mi, mesemondók, igricek, költők és írók a világon, hogy az „igazságokon" túl elmondjuk az embereknek a történeteket is. Hogy a kardokat tartó kezek ne érezhessék úgy, hogy a saját igazságaikon túl nincs más realitás. Mert van: a mese. A mese teremtette a világot, az eredetmítoszaink révén váltunk emberré, más választásunk nem lévén – hiszen, mint tudjuk, a végső igazságot elzárták előlünk – „megkonstruáltuk" történetünket a kozmoszban. S azóta folyamatosan újrameséljük saját földi történeteinket, nyelveken, időkön, kultúrákon át. Ami biztos, hogy az elkövetkező regényemben a *„kisebbségi individuum nyomatékosított jelenléte"*, amiképpen fogalmaztad, nem kap szerepet. Legalábbis nem hangsúlyosat. Most valami mást próbálnék ki, valami univerzálisabbat. Legalábbis én így szeretném, de hát, mint tudjuk, a történet írja önmagát. Ismersz annyira, hogy tudd rólam, nemigen kapcsolódom semmilyen irodalmi szekértáborhoz, leszámítva a már említett *sympó*s eltévelyedésemet, többnyire magányosan művelem a műfajomat. Ebből kifolyólag – nem kell hozzá nagy pszichológiai képzettség, hogy rájöjjünk – a főhőseim is többnyire magányosak. Hogy a főhőseim olykor magukra öltik emellett a „küldött pozícióját" is, az már ebből a kóros, társaságon kívüli determinációból következik... Nem ők tehetnek róla.

Ami a gyökértelenséget illeti: az idézet irodalmi műből való. Amúgy, a magánéletben nem igazán tudom értelmezni a metaforát. Mit is jelent a „gyökér"? Leginkább szellemi vakságot, rögzítettséget, a rálátásra való képesség vagy lehetőség hiányát. Attól tartok, gyökereimet már azelőtt elveszítettem, hogy átköltöztem volna Magyarországra. Jómagam ezt nem tragédiaként élem meg, és keserűséget sem ébreszt bennem.

Próbálkoztál-e régebben műfordítással, esetleg a jövőben van-e ilyen terved? Novelláskötöted vagy újabb regényed várható?

Régebben próbálkoztam műfordítással, de inkább nem dicsekednék vele. Ezt a műfajt nem nekem találták ki. Az a baj, hogy nem tudok ellenállni a kísértésnek, ami fordítás közben adódik, és félő, hogy nem ugyanazt ültetném át magyar nyelvre, amit kellene... Volt rá példa, hogy fordítottam egy szerb esszét, és egész idő alatt a formával küzdöttem, mert ugyanazt a gondolatot én egészen más mondatszerkezettel, bekezdésbeosztással

adtam volna vissza. Márpedig a formával könnyen a tartalom is változhat. Egyszóval: nem nekem való.

Évek óta tervezem, hogy egyszer összegyűjtöm a szanaszét megjelent novelláimat, és egy gyűjteményes kötetben kiadom őket. De végül mindig lebeszélem magamat erről. Nem vagyok én még elég öreg ehhez. Másrészt meg csak pótcselekvés lenne, ahelyett, hogy új novellákat írnék.

Ami viszont a regény dolgát illeti: regényterv van, ötlet is, csak még érnie kell. Nem is tudom, melyik író mondta: írni csak akkor szabad leülni, ha már semmiféle olyan okot nem tudunk kitalálni arra, hogy miért ne üljünk le írni.

Buda Ferenc

Négyszázkilencvenöt nyolc-nulla-nyolc

– 1957: az én huszonegyedik évem –

Május virágos hónapja – ahelyett, hogy lazított volna láncainkon, a falak olykor szinte elviselhetetlen szorításán – csak fokozta, szaporította gyötrelmeinket. Amikor ki-kifogytunk a beszélnivalóból, ráuntunk, ráutálkoztunk goromba játékainkra, sőt a közös nótázást vagy Vass Laci, Ludmány Imre, esetleg Nicolae Țigău éneklését is megelégeltük, még inkább ránk szakadt, ránk telepedett a rabság, a kilátástalanság súlya. Szeretteink helyett egymás egész nap látott, untig ismert arca, szavai, szokásai, éjszakánként az álmukban beszélők szaggatott, zaklatott látomásai, a vaságy idegekbe metsző nyöszörgése az álmatlanul forgolódó testek alatt, fecskék s pillangók helyett az éjjeli portyára induló poloskák, gyöngyvirág- s orgonaillat helyett a kübli örökös bűze – s mindezeknek a megszakíthatatlan állandósága, örökös ismétlődése. A reggeli és esti kübliürítés ceremóniája, a nagy zárka előnyeivel és hátrányaival: jóval ritkábban kerül rád sor, mint az előző, négyszemélyes cellában, de a jókora edény minden alkalommal színig megtelik. Két fülénél fogva fölemeled nagyjából mellmagasságba, hogy lépéseidet ne akadályozza, és szapora, mindazonáltal elővigyázatos léptekkel megindulsz vele a fekete csíkon a börtönfolyosó vége felé. Nagyon ügyelj, hogy ki ne löttyenjen belőle sietős utad során: akkor a smasszer szidalma közepette fel kell mosnod a folyosót is. A folyosó végén tágas illemhely, benne egymás mellett sorban a padlószint fölött kialakított egyszemélyes ürítőhelyek: egy-egy pár lábtartó, mögöttük a végtermék befogadására szolgáló kerek nyílás. Ráülni nem lehet, nem is ajánlatos. Olvasmányaid alapján kitalálod: ez itt egy francia rendszerű klozet, s nyomban meg is jelenik emlékezeted kivetítőjén egy korai József Attila-vers sora, az ifjú költő első Párizs-élményeiről: „s az illemhelyen nincs ülőke". Gyorsan, de óvatosan beleöntöd a kübli tartalmát a kerek nyílásba – vigyázz, mert ha mellé sikerül, akár kevéske is, felmosatják veled az egész helyiséget! –, és halvány sejtelmed sincs róla, hogy alig 11 év múlva legelső moszkvai utazásod alkalmával egy sokemeletes peremvárosi diákotthonban lesz majd szerencséd látni (s használni) egy hasonló berendezést. Küblizni ott nem kellett senkinek. (Ez azonban már egy egészen más történet, s mint olyan, nem idetartozik.)

Némiképp felvillanyozta a zárka lakóinak depresszióba hajló lelkiállapotát a már említett éhségsztrájk megszervezése és véghezvitele. Ételadagjaink mennyisége – az egyre ehetetlenebbé váló savanyú káposzta kivételével – ekkorra

már oly szembetűnően megcsappant, hogy szinte állandóan gyötört bennünket az éhség. Mindannyian nehezen viseltük a koplalást, de kiváltképp a fiatalja. Elhatároztuk hát: többé ezt szótlanul nem tűrjük. Ha a soron következő étkezésnél is annyit adnak be, mint amennyit már napok, sőt hetek óta, úgy azonmód visszautasítjuk mindannyian. Úgy is történt. Halljuk a cipekedő házi munkások csoszogó lépteit, koccan a fazék feneke, ahogy leteszik, csörren a kulcs, nyílik az etetőnyílás. Én adom ki rajta először a csajkát, ahogy kapnám vissza, belepillantok – hát alig van az alján.

– Nem fogadom el! – tolom vissza.

– Osztán mér nem fogadod el? – jelenik meg a házi kék szeme s rózsás malackép az ajtó túloldalán.

– Azért, mert kevés, nem ennyi jár egy embernek.

– Te tudod – vonja meg amaz a vállát. – A következőt!

De nincs következő: a többiek már ki sem adják a csajkájukat. Most a kísérő fegyőr hajol oda a ablakocskához:

– Maguk itt ne szívóskodjanak – azt mondja –, mert nagyon rá fognak faragni!

– Nacsak! – veti oda neki valaki a zárka mélyéről. – Tán be fognak zárni?

Ezen egy kicsit elnevetgélünk, de a smasszer, ha netán ismeri is a tréfát, nem szereti:

– Fognak még maguk másképpen is beszélni! – fenyegetőzik. – Majd még rimánkodnak feleennyiért is!

– Ó, igen, felügyelő úr! Magának még tán le is térdeplünk!

Erre már csak egy cifra káromkodás volt a válasz, s a fazekat vitték tovább sorban a többi zárkához.

Jó fél óra eltelik az ebédosztás után, mi meg csak ülünk éhesen, s hatfogásos nagy lakomákról ábrándozunk. Egyszercsak közeledő súlyos lépések koppanása hallik, majd csörren a kulcskarika, csikorog a zár, nyílik az ajtó. Felállunk, vigyázzba igazítjuk magunkat.

– Főtörzsőrmester úrnak tisztelettel jelentem... – kezdi rá a szobagazda, ám az ajtóban tornyosuló, legalább 120 kilós fősmasszer leinti:

– Elég! – s tekintetét végighordozza a csíkos ruhában feszítő társaságon, majd pofára hízott, piros foltokkal ékes, borotvált ábrázatát felém fordítva int a mutatóujjával: – Velem jön!

Lekísér a börtönirodába, behúzza maga után az ajtót s szembefordul velem:

– Maguk itt mit szervezkednek? – szegezi rám tekintetét a magasból.

– Mi nem szervezkedünk – nézek a szeme közé –, csak éhezünk.

– Akkor miért utasítják vissza az ételt?

– Azért, mert már jó ideje kevesebbet kapunk annál, mint amennyi jár.

– Remélem, tudja, nem maguk szabják meg, mekkora legyen az adag!

– Tudjuk. De azt is tudjuk, mekkora egy adag.

– Honnét tudják?

– Biztos helyről.

– Na, ne mondja! Aztán ki szervezte ezt az egészet maguknál?

– Senki. Egyszerre döntöttünk így.

– Egyszerre! Maga szervezte?
– Egyszerre döntöttünk.
– Akkor ki szervezte, ha nem maga?
– Egyszerre döntöttünk.
– Egyszerre? Mindegy: így is, úgy is zendülés. Tudja, mi jár a zendülésért?
– Nem.
– Majd megtudja.

Visszakísért a zárkába, majd Varsányi Ferit vette elő. Utána Feri beszámolt róla: tőle is nagyjából ugyanazt kérdezte. Mást már nem szólított. Vajon mi lesz, hogyan lesz?

Elkövetkezett a vacsora, azt is keveselltük – vissza vele! Reggelig semmi, alvás sem túl sok. Halljuk küblizés után a reggeliosztók közeledését. No vajon!... Meg lehettünk elégedve: a kenyér is, az aznap soron következő gyümölcsíz is jóval nagyobb, mint máskor.

– Így már elfogadjátok? – szól be a házi.
– Így már el.

„Na látjátok, érdemes volt a sarkunkra állni!" – „Azért csak várjuk ki a végét!" – morgolódtak a borúlátóbbak. De az ebéd sem volt már megrövidítve. Akkor sem, később sem. Mint említettem: a konyhán fegyőri közreműködéssel és részesedéssel hetek óta folyt a sikkasztás. Vizsgálat, majd eljárás indult ellenük, mindannyiukat megbüntették. Nálunk a 120 kilós főtörzs többet nem faggatózott.

Június első felének fénypontja a félévi csomag volt. Mindannyian nagyon vártuk már, hisz a börtönkoszt még megcsonkítatlanul sem volt kielégítő. A háromkilós súlyhatár túllépése felett a börtönhatóság többnyire hajlandó volt szemet hunyni, ha az nem volt kirívó, vagy ha nem tartalmazott tiltott küldeményt (ami szeszen és luxuscsemegéken kívül lehetett például valami tilalmas tárgy – fémfűrész, szúró-vágó eszköz stb. – is). A megcsappant energia pótlásán túl főleg a megszeretett hazai ízekből nyertünk erőt. Ki-ki igyekezett tőle telhetően beosztani, amit hazulról kapott, ám természetes volt, hogy másokat is megkínáltunk belőle. Nicolae Țigău ekkor még nem tudott kapcsolatot teremteni cernavodai atyafiságával, nem volt hát kitől várnia csomagot, ezért mindnyájan adtunk neki a magunkéból egy keveset: ne érezze magát köztünk árva gyereknek. Még egy különlegességre is emlékszem: Mervó Zolinak amerikai segélyakcióból származó sajtot is raktak otthon a csomagjába, s néhányunkat megkínált belőle. A sajt narancssárga volt és édes. Nem ízlett.

Hamarosan híre futott, hogy egy kisebb rabszállítmány indul Debrecenből Állampusztára. A hír hallatán felélénkültünk: vajon kik lesznek azok, akiket kiszemelnek? Állampuszta a rabgazdaságok egyike volt – egyebek közt Nagyfán, Karcagpusztán s a dunántúli Baracskán működött akkoriban még ilyen intézmény –, s ha szabad így fogalmaznom: szerencseszámba ment a házból egy ilyen helyre kikerülni. A börtönbeli korlátokhoz képest szabadabb volt a mozgás, szabad levegőn lehetett dolgozni, a munka révén – ahogy a tapasztaltabbak hangoztatták – gyorsabban telt az idő, kielégítőbb volt a koszt („annyi szalonnát adnak, hogy meg se bírod enni!"), ráadásul még pénzt is lehetett keresni a munkával.

Egyszóval: kész főnyeremény! Nem kevés izgalommal vártuk hát, vajon kinek jut hely azon a vonaton! Esélye egyébként csak az egy-két éves büntetésüket töltő elítélteknek volt, nagyidősök ilyen szabados helyre nem kerülhettek. (Vass Imre bácsit meg Dede Lacit a másodfokú ítélet után például még közülünk is elvitték; Laci a váci fegyházban ült egész a szabadulásáig.) Végre megtudtuk: kis társaságunkból hármunknak jutott ki a szerencse, kívülünk pedig még néhány köztörvényest jelöltek ki az útra. Orosz Miskát, Vass Lacit meg engem szólítottak június 28-án reggel: irány a raktár, ruhacsere! Leadtuk a csíkost, átöltöztünk, hónapok óta nem látott, s kissé naftalinszagú saját holmijainkba, s az ebédet már civilben fogyasztottuk el a zárkában maradókkal együtt. Vajon hogy s mint visznek bennünket? Korábban fűzőláncra kötötték a rabokat ilyenkor, de a szóbeszéd szerint – ami alighanem helytálló lehetett – egy alkalommal súlyos baleset történt: felszállás közben a figyelmetlenül indító mozdonyvezető hirtelen megrántotta a szerelvényt, s az épp kapaszkodni készülő utolsó ember a vonat alá esett, sőt még az előtte lévő kettőt is magával rántotta. Azóta a fűzőlánc használatát kiiktatták az utaztatások alkalmával. Késő délután sorakoztattak bennünket, majd kinyílt a börtön kapuja előttünk, s mi két fegyveres fegyőr kíséretében elindultunk a Nagyállomásra. A langyos nyáresti levegő, a fák élettel teli lombja s a közeli sínpáron elhúzó sárga villamos csilingelése szinte a szabadság illúzióját keltette bennünk. Ez a múló és csalóka érzés már csak azért is elfogott bennünket, mert nemhogy fűzőlánc, de még bilincs sem volt rajtunk. Ez utóbbi a gumibottal együtt rá volt csatolva az őrök derékszíjára, nekünk azonban eszünkbe sem jutott, hogy kiprovokáljuk a használatát: nem érte volna meg – kisidősökből bízvást nagyidősökké léptettek volna elő bennünket. Feszülten figyeltem jobbra-balra: nem pillantok-e meg ismerős arcot? Leginkább Mártára számítottam volna, de nem bukkant fel sem ő, sem más. (Utóbb elmondta: az ügyvéd tévesen tájékoztatta őt indulásunk időpontjáról.) Az utcán elég sok járókelő volt, legtöbbjük ráérősen ballagott valamerre, ügyet sem vetve a fegyőrkísérettel vonuló kis csapatunkra. Nem vettem túlságosan zokon az érdeklődés hiányát. Annál keservesebb volt látnom az összekarolva sétálgató párokat. Mikor jön el az az idő, amikor mi is?... De nem sok idő maradt ezen mélázni, a Petőfi téren végiggyalogolva egykettőre ott is voltunk a Nagyállomáson. Jegyváltással nem kellett kísérőinknek bíbelődniük: előre el volt rendezve minden. Megkerestük hát a vonatunkat, s egy kijelölt kupé külön szakaszába egyenként felszálltunk: elöl az egyik őr, a sor végén a másik. Személyvonat volt ez, s minden állomáson megállt, sőt itt-ott még nyílt pályán is vesztegelt egy sort, így öreg este lett, mire felértünk Pestre, már meg nem mondanám, melyik pályaudvarra. További hosszas vesztegelés meg tolatások után, átszállás nélkül folytattuk utunkat valamikor az éjszaka második felében. Az volt a benyomásunk, hogy utazásunk igen sokáig tart, mintha vége sem akarna szakadni. A gőzmozdony zakatolása, a kerekek lassú ütemű kattogása időnként álomba ringatott bennünket, a megállások, s egy helyütt egy újabb tolatás-csörömpölés ismételten meg-megszaggatta, majd végleg félrevonta az álom fekete függönyét, így az út végső szakaszát már a kábultságból kitisztuló fejjel, éber állapotban tettük meg. Világos reggel érkeztünk úti célunkhoz. Leszállás, sorakozó. Vezényszóra megindultunk a ránk váró, előttünk eddig ismeretlen intéz-

mény kapuja felé, a vonat pedig kurta füttyjelzés után zakatolva továbbhaladt a napsütötte nagy lapályon. Az *Állampuszta* feliratú kis néptelen vasúti megállótól az újabb kapuig pár száz méter lehetett a távolság. Míg végiglépdeltünk az odavezető úton, szinte lelkesen gondoltunk rá: mennyivel jobb lesz itt, mint a házban. Aztán hamarosan megtapasztalhattuk: mindennek, még a jónak is megvan a maga fonáka s hátulütője.

Túl azon a kapun egy másik tartomány területére jutottunk, s életünknek is egy sajátos szakasza kezdődött el. Börtön volt persze ez is a javából, de inkább emlékeztetett egy nagy uradalmi központra. Nem véletlenül: emlékezetem szerint 16 000 kataszteri holdat emlegettek, ekkora területen gazdálkodott a büntetés-végrehajtási intézet. Ősidők óta öntözte a Duna ezt a síkságot, talaja a legkiválóbbak közé sorolható. Az őrszolgálati feladatokon kívül szinte minden munkát rabok láttak el, alig akadt néhány polgári alkalmazott, egész ott eltöltött időm során ha kettőt-hármat láttam, sokat mondok; közülük is az egyikről kiderült utólag, hogy polgári ruhába öltözött fegyőrtiszt. Az elítéltek túlnyomó többsége itt is köztörvényes, igazi nagyidős azonban nemigen van köztünk: a nehézfiúkra szorosabb őrizet várt az itt megvalósíthatónál. Egyébként a *köztörvényes* megjelölés – akárcsak a *politikai* – fölöttébb változatos, sőt tarka összetételű elkövetői rétegre vonatkozott. (Amennyiben akár az egyik, akár a másik csoportba, illetve kategóriába tartozó elítélt *valóban elkövette* a terhére rótt cselekményt...) Vagyon elleni bűncselekmény – lopás, betörés, sikkasztás, hűtlen kezelés, csalás stb. – volt a legtöbbjük rovásán, de előfordultak garázdaságért, súlyos testi sértésért elmaraszltaltak, jó néhányan pedig a közlekedési szabályok megszegése miatt kerültek rács mögé. (Az *őri kanász* – ő legeltette reggeltől estig az állampusztai fegyőrök magándisznait – például teherautó-sofőrként figyelmetlenségből okozott súlyos közlekedési balesetet. Őt nem sorolták a *csövesek* közé, egész nap szabadon pásztorkodhatott a gazdaság területén, csak éjszakára kellett zárkába vonulnia a többiekkel együtt.) Ma már nem büntetendő cselekményekért, illetve mulasztásokért is kijárt akkoriban a börtön. Ha valaki pl. meghatározott időn – ha jól emlékszem, három hónapon – túl nem tudott (vagy nem akart) munkahelyet igazolni, úgy közveszélyes munkakerülés, vagyis KMK címén eljárás indult ellene, s akár el is ítélhették, főleg ha nem volt legális jövedelme. A közellátást veszélyeztető bűncselekmények közé sorolták pl. a II. világháború utáni évtizedben a terménybeadási kötelezettség elmulasztását, az árufelhalmozást és -rejtegetést, valamint a feketevágást; magyarán azt, ha valaki nem tudta megtermelni a terhére kirótt, beszolgáltatni való gabonát, krumplit, tojást, baromfit, húst, zsírt stb., ha családja s maga szükségletére tartalékolni merészelt néhány kiló lisztet, cukrot vagy egyéb élelmiszert (iparosember esetében a munkájához szükséges nyersanyagot, pl. bőrt), s végül ha arra vetemedett, hogy a saját pénzén vett vagy maga nevelte, saját kukoricáján s moslékján hizlalt disznóját engedély nélkül levágja. A közellátási bűncselekmény elkövetőit egyébiránt – az adott politikai helyzettől s a bűnüldöző, illetve ítélkező hatóságok részéről történő, s többnyire *felülről* elvárt pillanatnyi megítéléstől függően – hol a köztörvényes, hol pedig a politikai kategóriába sorolták. Mindebből miféle következtetésre juthatunk? Egyebek közt arra, hogy idő teltével változhatnak vagy módosulhatnak a megíté-

lés szempontjai; türelem s jó szerencse kérdése, hogy ki tudjuk-e várni e változásokat. Aztán arra, hogy a besorolási határok még egy meghatározott pillanatban is elmosódhatnak, eltolódhatnak vagy áttűnhetnek egymásba. Végül pedig arra, hogy a büntetésből szabadságuktól megfosztottak egy része egyáltalán nem tekinthető bűnözőnek – mint ahogy a valódi bűnözők egy része sem kerül soha börtönbe –, hanem sokoldalú rátermettsége, gyümölcsöző kapcsolatai, s persze jószerencséje révén jólétben élvezheti esetleg élete végéig előrelátó, ügyes taktikával megszerzett gazdasági pozícióit és/vagy politikai hatalmát. No de a már-már társadalomfilozófiai eszmefuttatás után zökkenjünk vissza Állampuszta 1957. esztendei térmezejére.

Bevonulás, létszám- és adategyeztetés, valamint lajstromba vétel után egy épületek határolta belső udvarfélére irányítottak bennünket. Itt újból megváltunk saját ruháinktól, beöltöztünk a raktárból már odakészített kincstári szerelésbe – ez megegyezett a korábban már ismertetett nyári raböltözékkel –, s átvettük mindennapi életünk nélkülözhetetlen kellékeit: a csajkát, kanalat s poharat, valamint egy viseltes vászontarisznyát. (Nem is tudom, minek írtam le, hogy *viseltes;* hisz felszerelésünk minden egyes darabja az volt.) Miután túlestünk a február óta harmadszori átvedlésen, a központi telephely kerítésén kívül kellett gyülekeznünk egy keskeny vágányú kis vasút sínpárja mentén. Ott már készenlétben állt a ló vontatta szerelvény, a *lóré* – ha jól emlékszem – két nyitott kocsija. Nemcsak Debrecenből, más megyei börtönökből is érkeztek elítéltek, így teli lett velünk mind a kettő. A beszállás mozzanatai közül egy az, ami máig megmaradt emlékezetemben: tolongani nem akarván ott téblábolok a két kocsi között, amikor lóháton odaléptet a kíséretünkkel megbízott fegyőr – bajszos, jóarcú, 25 éves forma fiatalember, a lova majdnem fekete, sötét pej – s csendes, barátságos hangon megszólal:

– Szálljon föl ide, öcsém – s a második kocsira mutat –, itt még akad üres hely.

Ez a hónapok óta nem hallott, nem tapasztalt emberi hang akkor annyira a szívembe hatolt, hogy nem tudtam, de nem is akartam elfelejteni azóta sem. Vajon mi lehet most Kasza felügyelővel? (Ez volt a neve annak a rendfokozat nélküli fiatal fegyőrnek.) Ha él, szívesen elmondanám neki azt a hajdani találkozást, amelyre ő már egész biztosan nem emlékszik.

Állampuszta akkor három egységből állott. Az azonos nevet viselő központban működtek az irodák, itt székelt az intézet parancsnoka, ez volt a szakirányítás, valamint a gazdasági és rabnyilvántartási adminisztráció helye, itt történt az újonnan jöttek befogadása s a szabadulók meg a máshová távozók elbocsátása, de természetesen voltak itt elítéltek elhelyezését szolgáló épületek is – ezekben töltötték éjszakáikat a házi, udvari és irodai munkára alkalmazott rabok meg a műhelyekben s a konyhán dogozók –, volt továbbá szigorított zárka, betegszoba, s itt jelölték ki az ún. szabadulózárkát is. A központtól nagyjából keleti irányban, jó három kilométernyire feküdt Korhány, további másfél kilométernyire pedig Mikla. Mindkét tábort a gazdaságban dolgozó elítéltek s a rájuk ügyelő fegyőrök elhelyezése végett hozták létre. Bennünket, s velünk együtt a többi újonnan befogadottat Korhányba irányítottak. Állampuszta viszonylag friss telepítésére a nevéből is következtethetünk, Korhány és Mikla elnevezése azonban sokkalta

korábbi időkre utal. Mikla a Miklós személynév középkorban használatos rövidített, becéző változata; így nevezhették annak a pusztarésznek vagy a helyén feltételezhető hajdani településnek a birtokosát. A régiségben gyakorta keletkeztek helynevek így: minden toldalék nélküli, puszta személynévből. Korhány neve a valamilyen térszínformáról – hegyről, dombról, halomról, völgyről, fokról stb. – való elnevezést példázza: ezzel a török eredetű – minden bizonnyal kun – névvel illették helyenként az Alföld-szerte megtalálható őskori halmokat, többségükben halomsírokat. A szó eredeti alakja *kurgan, korgan,* s etimológiája – *qur-, qor-* „emelni", „rakni" – a halom mesterséges voltát tükrözi.

Minderről azonban Korhányba érkeztemkor halvány fogalmam sem volt. Abban a szombat délutáni órában a tábor területén nem sokan tartózkodtak: az ügyeletes őrszolgálat vezetőjén – egy csontos arcú, szikár, szőke törzsőrmesteren – kívül mindössze egy-két (vagy csupán egy?) fegyőr, a konyhások, egy lézengő udvari munkás, no meg a *táboros*. Erre a kiváltságos tisztségre a köztörvényes elítéltek közül jelölt ki az őrszolgálat vezetője vagy a börtönparancsnokság egy arra alkalmasnak ítélt személyt. Az alkalmasság legfőbb követelményei: legyen megbízható, az elítéltek körében rendelkezzék tekintéllyel, tudjon parancsolni és rendet, fegyelmet tartani. Lényegében ő volt az őrszemélyzet meghosszabbított karja, de – maga is rab révén – adott esetben bizonyos közvetítő szerepet is betöltött az őrök és őrzöttek között. Mielőtt bárki is hamis párhuzamot vonna a táboros és a náci koncentrációs táborok kápói között, le kell szögeznem: effélének én tanúja vagy elszenvedője nem voltam. (Sok minden egyébnek igen, de arról majd később.) A mi táborosunk, Gyula (milyen Gyula? már nem tudom) 28–30 éves forma, jól táplált, jól megtermett, erőteljes fiatalember volt, nagyhangú, időnként nagypofájú, aki a hozzá képest csöndes többséghez hasonlóan elsősorban a maga javát akarta (a másét csak akkor, amidőn még szabad emberként a vádiratában szereplő sikkasztást elkövette...), s nyilván jól érezte magát ebben a számos vesződséggel, viszont vajmi kevés testi munkával járó méltóságban, s bár lobbanékony természetű volt, haragot nem tartott, s belülről fakadó rosszindulatot, megátalkodott gonoszságot tőle nem tapasztaltam. Kikefélt bakancsban, szinte újszerű, tiszta csíkos nadrágban, makulátlan fehér rabingben fogadott bennünket, a házban megszokott, suttogóra halkított hang helyett harsányan közölte velünk kilétét, majd kijelölte szálláshelyünket, végül tudtunkra adta: kapunk majd enni is, de csak vacsorakor. „Addig remélem kibírjátok!" – fejezte be mondókáját, mintha egy egész zászlóaljhoz szólt volna. Visszafordulóban még odaszólt: „Ha elhelyezkedtetek, nyugodtan körülnézhettek."

Táborhelyünk egy épületektől három és fél oldalról körülvett udvarban volt, ennek déli, keskenyebb végén nyílott (és persze: zárult) a kapu, a kaputól balra állt egy őrbódé, jobbra pedig az őrök pihenőszobáját s talán még egy irodahelyiséget – nem tudhatom pontosan: oda nem volt bejárásunk – magában foglaló ház. Benn az udvaron bal felől egy nagyméretű, emeletes ágyakkal berendezett zárka, annak folytatásában a szigorított zárkák, majd még egy nagy, de az elsőnél valamelyest kisebb zárka. Az udvar belső végében helyezkedett el a konyha, katlanszerű nagy tűzhelyekkel, hatalmas üstökkel. Haladván tovább, immár visszafelé a jobb oldalon ismét egy jókora zárka következett. Itt megszakadt az épületek

folyamatossága; a hézagot egy sor pottyantós árnyékszék foglalta el (amelynek környékén csendes nyári hétvégeken jókora patkányokat lehetett megfigyelni). Ismét egy hosszú zárka, végül a betegszoba zárta be a kört, pontosabban a téglalapot. Mit hagyhattam ki ebből a felsorolásból? Az ám: a zuhanyzót. Nyilván a konyhával lehetett egy fedél alatt, hisz a vizes helyiségeket ésszerű együvé elhelyezni. Volt még egy emeletes magtárépület is, ám az a kapun kívül lehetett már: odabenn bajosan fért volna el. Méretük szerint a zárkákat inkább a *terem* titulus illetné meg: akkorák voltak, hogy emeletes ágyakon akár 50–60 ember is elférт bennük. Falazatuk tégla, aljzatuk sima beton, tetejük szürke hullámpala volt. Padlásteret nem alakítottak ki egyiken sem, a szarufákat faltól falig nyúló tíz mm átmérőjű vasrúd fogta össze, a hullámpalát pedig a fallal együtt fehérre meszelt vékony szigetelőréteg tette belülről láthatatlanná. Ez a tető mind a hideg, mind a meleg iránt engedékeny volt – e tulajdonságát rögtön a legelső éjszakán megtapasztalhattuk –, a vasrudak viszont eredeti rendeltetésükön túl kiválóan alkalmasnak bizonyultak arra, hogy eső áztatta gúnyáinkat éjjelente kiteregessük. Estig csak lézengtünk s várakoztunk: vajon kikkel kerültünk egyazon szállásra? Már jó ideje lement a nap, amikor végre megjelentek a mi lakótársaink. Megjelentek? Inkább bevánszorogtak, bevonszolódtak az ajtón. Külsejük eléggé riasztóan festett: napégette arcukon porból és verítékből képződött fekete réteg, ruhájuk elnyűtt, rongyos, tetőtől talpig mérhetetlenül piszkosak. És büdösek. És fáradtak. Ott benn a házban minden új embert jóindulatú érdeklődéssel fogadtunk, arra számítottunk hát, hogy ezek is kérdeznek valamit tőlünk, vagy legalább vetnek egy-két szót. Kijelölt ágyunk mellett állva vártuk hát: mi lesz? Ők azonban csak vonultak egymás után, akár az alvajáró, s bennünket szinte félretolva, üres tekintettel tartottak fekvőhelyük felé. Legtöbbjük ott nyomban lerogyott vagy végigdőlt a pokrócon, s csak néhány percnyi szusszanás után vett magán erőt, hogy feltápászkodva elinduljon tisztálkodni. Már letettünk róla, hogy aznap este bárkivel is eszmét cserélhessünk vagy legalább szót válthassunk közülük, amikor egy keskeny arcú, sasorrú, vörhenyes harcsabajszú ember lépett be az ajtón. Bennünket megpillantva azonnal felénk tartott. „Végre valaki szóba áll velünk!" – sóhajtottunk föl megkönnyebbülve. Nem is kellett benne csalódnunk. Égő tekintetét ránk függesztve közölte velünk: ő Patocskai János Bácsalmásról, majd valahonnét papírlapokat húzott elő, s a rajtuk lévő rajzokat kiteregetve lelkesen elkezdte nekünk magyarázni az általa feltalált s megtervezett örökmozgó szerkezet működési elvét, műszaki paramétereit és gazdasági, valamint társadalmi hasznát. Bénultan hallgattunk rögtönzött előadása alatt, amelyhez szakmailag nemigen akadt hozzáfűznivalónk – hisz ő volt a műszerész, mi legfeljebb hitvány s félbemaradt bölcsészek –, s nem volt bátorságunk a szemébe mondani: perpetuum mobile eddig egyedül a Jóisten keze alól került ki. Nem tőle tartottunk – őt féltettük. A hosszúra nyúló esti ceremóniák – tisztálkodás, vacsora, zárás, tetézve órákig tartó sorakozóval – végeztével nem minden aggodalom nélkül hajtottuk álomra fejünket: mi vár itt még ránk? hová kerültünk?...

Kérdéseinkre s kételyeinkre csak részletekben, fokozatosan kaptunk választ.

Másnap vasárnapra virradtunk. Felső ágyat szemeltem ki magamnak előző nap, a tetőből sugárzó meleg épp telibe talált, s hiába túrtam le magamról a

takarót, csak órák múlva bírtam elaludni. Álmatlanságtól kótyagosan riadtam fel a hajnali csengőberregésre: ébresztő! Munkaszüneti nap lévén aznap nem kellett kivonulni – a későbbiek során előfordult, hogy sürgős dologidőben néha vasárnap sem pihenhettünk –, a kötelező napirend azonban ilyenkor is változatlanul működött: ébresztő, ágyazás, tisztálkodás, sorakozó nyitáshoz, nyitás, oszolj, sorakozó reggelihez, reggeli, sorbanállással egybekötött csajkamosás, szünet. Délben sorakozó ebédhez, ebéd, csajkamosás, szünet. Este sorakozó vacsorához, vacsora, csajkamosás, tisztálkodás, sorakozó záráshoz – ez volt a leghosszabb –, zárás, takaradó, lámpaoltás. (Ez utóbbi kívülről, központilag történt.)

A sorakozók tartottak legtovább, munkaidőn kívüli óráink tetemes része sorakozókból állott. Az új nap reggelén környezetünket is tüzetesebben szemügyre vehettük, így például a magas oszlopokon elhelyezett reflektorokat, az őrtornyot, ahonnét a tábor és egész környéke szemmel tartható volt, s a tábort bekeretező, szögesdróttal kiegészített kettős kerítést. Ennek kb. két méter széles köze gyomtalanítva volt, egy gereblyével fölszerelt házimunkás gondoskodott rendszeres karbantartásáról. Egyszóval: be voltunk kerítve, s nem látszott könnyűszerrel kivitelezhetőnek a szökés; aki mégis ilyesmire adta a fejét, az másutt próbálkozott. Új társainkkal is kezdtünk összeismerkedni. Elmondták: ne vegyük rossznéven a tegnap esti hűvös fogadtatást, de hosszú volt a munkanap, s annyira elfáradtak bele, hogy semmi kedvük nem maradt beszélgetni.

– Mit dolgoztatok?

– Borsót nyűttünk.

– S az olyan nehéz munka?

– Holnap majd megtudjátok – felelték szűkszavúan.

Nem akartuk firtatni a borsónyüvés nehézségeit, így csak magunkban kételkedtünk a válasz hallatán: zsákolni, kubikolni, kemény hantot kapálni – az a nehéz! De borsót nyűni? Ugyan már.

Állampusztán eltöltött – pontosabban: letöltött – hónapjaim során összehasonlíthatatlanul több emberrel (köztük nem kevés köztörvényessel) hozott össze a sors, mint benn a házban. Nem tízes, de százas nagyságrenddel számlálható az az emberhalmaz, amelynek egyedeivel benn a táborban s kinn a földeken nap mint nap együtt voltunk. Időről időre változott a személyi összetétel, érkeztek is közénk, távoztak is közülünk. Talán épp a magasabb létszám meg az idő- és térbeli mozgalmasság az oka annak, hogy ebből az időszakból az egészhez arányítva jóval kevesebb ember alakja, arca, s főleg neve maradt meg emlékezetem feleleveníthető rétegeiben. Meg sem kísérlem hát, hogy a börtönbelihez hasonló módon belekezdjek egykori állampusztai társaim teljességre törekvő felsorolásába: az óhatatlanul bekövetkező kudarc elszomorítana. Vass Lacival végig kitartottunk egymás mellett. Sorstársi együttlétünk szabadulásunk napjáig csak akkor szakadt meg néhány hétre, amikor betegszobára kerültem, illetve őt elvitték a pesti rabkórházba. Állampuszta országos börtön, az ideszállítottak jelentős része így különböző megyei börtönök lakója volt korábban. Miskolc, Debrecen, Békéscsaba, Szekszárd, Kaposvár s a budapesti Markó utca egyaránt küldött munkaerőt, de természetesen Bács-Kiskun megyeiek voltak talán a legtöbben: egyebek közt Gara, Hercegszántó, Baja, Dávod, Kecel, Bácsalmás, Kecskemét

képviseltette magát hol táguló, hol meg szűkülő körünkben. Egy kedvesen különleges emberrel már megérkezésünk másnapján, szinte első látásra összebarátkoztunk. Botos Gyulának hívták ezt a vékony csontú, rendkívül törékeny alkatú, 30 év körüli fiatalembert. Széles csontozatú, de sovány arca egyik (jobb?) oldalán egy kis forradás volt az álla mellett, visszafogott, finom intelligenciája s ideges, mozgékony, hosszú ujjai született művészre vallottak, kreolbarna bőrével s karcsúságával pedig feltűnés nélkül elvegyülhetett volna a benáreszi Gangesz-parton fürdőzők tömegében, ha tágra nyitott, nagy kék szeme nem ütött volna el ettől a délszaki harmóniától. A Tisza Tokajjal szemközti partján, Rakamazon látta meg a napvilágot, de már évek óta Garán lakott családostul. Tiltott határátlépés elősegítéséért ítélték másfél évre. Cigány származását se nem tagadta, se nem kérkedett vele; egyébként ebből a nemből egyedüli volt köztünk, politikaiak közt. Idáig vezető útjának summázata pedig a következő: képzett, tehetséges zenészként tagja volt egy rendőrzenekarnak – fafúvósokon, főleg klarinéton játszott, de semmilyen hangszer, legyen az vonós vagy pengetős, nem esett ki a kezéből –, ám 56 végén, amikor tömegek vágtak neki a nyugatra s délre vezető határoknak, hirtelen szükség lett minden egyenruhásra, hogy elfogják s visszatartsák az útlevél nélkül utazókat. Mivel ő is rendőruniformist hordott – főleg a fellépéseken –, kivezényelték határőrizeti szolgálatra: tartóztassa fel – úgymond – és le a Jugoszláviába igyekvőket. Ki is ment ő a kijelölt határszakaszra parancs szerint, de át is engedett egy szálig mindenkit a szíve szerint. Sokat szenvedett – főleg eleinte – szerettei hiányától, a kezeit igen megviselő durva munkától. (Utóbbi gyötrelmeire egy idő múlva váratlan enyhülés következett – de erről majd később.)

Falubelije, a zömök, bajszos, higgadt nyugalmú Makra Sanyi alig 27 esztendős létére már meglett családos ember volt: felesége és 9 vagy 10 éves kisfia várta odahaza. (Idejében házasodott.) Ugyanazon vétekben marasztalták el, mint Botos Gyuszit, de mivel ő nem zenész volt, hanem igazi rendőr, így hát többet kapott.

– Csak nézted ölbe tett kézzel a határsértőket? – érdeklődtünk a részletek felől.

– Nem.

– Hanem?

– Mutattam nekik, merre biztonságosabb az átkelés – válaszolta rezzenéstelen arccal.

– Te meg itthon maradtál?

– Mért kérditek? Nem látjátok?

Másnap, 1957. július elsején még korábban berregett fel a csengő: alig derengett a hajnali szürkület az ég északkeleti alján. „Hajnali kettőkor fújnak, / legyek akkor még nem zúgnak" – jutott eszembe egy régi Sinka-vers első két sora. *Setét hajnalban berregnek, bögölyök még nem repkednek* – variálta tovább a témát egy soha el nem készült versem hamvába holt kezdete. Ha bögölyök s egyéb szárnyas lények nem is, de röpködtek a táboros Gyula harsány kiáltásai:

– Ébresztő! Nyomás kifelé! Hasatokra süt a nap!

– A te jó anyádéra, aki Sanghajban kereste a nyugdíjra valót! – morgott valaki a sarokban a szemét dörzsölgetve.

– Gyerünk fiúk, igyekezzünk – ütötte meg a fülünket Makra Sanyi hangja is –, ne cseszegessen bennünket, mert még rászokik!

Kelés, öltözés, ágyazás, mennénk mosakodni, de még egy macskamosdásra sem marad idő:

– Sorakozó!

Ez az első: sorakozó nyitáshoz. Kétsoros vonalban felsorakozunk szálláshelyeink előtt, s várakozunk. Várakozunk. Minden zárkában van egy szobagazda, nálunk Makra Sanyi tölti be ezt a szerepet. Ott áll az első sor elején és várakozik ő is. Meg mi is. Negyedóra elteltével a kapu elé gördül egy könnyű kétlovas kocsi – alakja, rugózata alapján inkább hintó –, s leszáll róla az intézet parancsnoka. Bejön a kapun, a szolgálatvezető törzsőrmester feszesen tiszteleg neki, a parancsnok visszatiszteleg s megáll középütt. Gyula elbődül:

– Tábor, vigyázz! Sapkát le! Köszönés!

Vigyázzba rándulva lekapjuk a sapkát:

– Jó reggelt kívánunk! – hangzik fel vagy kétszáz torokból.

Zúg a füle mindenkinek, alig hallani, ahogy a parancsnok visszaköszön:

– Jó reggelt!

Most a jelentések következnek. Szobagazdák jelentenek sorban a táborosnak, táboros a törzsőrmesternek, törzsőrmester a parancsnoknak. A létszámadatokon túli lényeg: ennyi meg ennyi fő munkára készen áll. Nem állnak készen: a betegek meg a fenyítésüket töltők. Aztán ismét:

– Sorakozó reggelihez!

Felsorakozunk a konyhaépület elé kirakott kondérokhoz, de most csak a híg feketekávét kortyoljuk ki a csajkából, a kenyeret meg a mellé kapott szalonnát tarisznyába rakjuk. Jó volna hozzá hagyma, paprika vagy ilyesmi, de nincsen. Azt itt nem adnak. Itt sem adnak. Mindegy: a kenyér meg a szalonna legalább rendes darab. De megint:

– Sorakozó!

Most már arccal a kijárat felé, s utána hamarosan:

– Indulj!

Olyasformán zajlik ez, mint a seregben. Még az egyenruha is megvan hozzá. Csakhogy mi nem katonák vagyunk, nem is foglyok. Hanem *rabok:* a legalsó, a legalja réteg.

A kapu egyik sarkánál ott áll oldalt a főtörzs, s gondosan, figyelmesen megszámol bennünket menet közben. Négyes oszlopban vonulunk kifelé, a számlálás gyorsan megy, hiba nélkül. Nem úgy, mint a háború utóján az oroszoknál: ötször-hatszor is újra kellett számlálniuk a menetoszlopba rendezett foglyokat s egyéb elhurcoltakat, mert lépten-nyomon eltévesztették. A *mieink* mások: pásztor őseik akár egy pillantással fel tudták becsülni egy juhfalka létszámát, így ők egy áttekinthető sorokban vonuló csoport megszámlálásában miért is hibáznának? Számolnak hát gyorsan, gyakorlottan, mintha juhokat számlálnának.

A borsóföldekig vagy másfél-két kilométernyit kellett gyalogolnunk. Köztörvényesekkel együtt vonultunk ki, elég sokan voltunk. Három őr kísért bennünket: egy lóháton nyeregben, kettő gyalogosan. Az utóbbiak egyike szíjpórázon kutyát vezetett maga mellett, egy fekete hátú német juhászt szájkosár

nélkül. Ha egy elítélt véletlenül túl közel keveredett hozzá, a kutya hátán felborzolódott a fekete szőr, s morgott, vicsorgott. Nem állhatta a rabok szagát, a szóbeszéd szerint erre volt betanítva. Ritkás fasor szegélyezte hatalmas borsótábla széliben állították meg a brigádokra osztott csapatot. Egy füves földsávra leraktuk holmijainkat, majd a borsótábla felfogható darabját képzeletbeli pásztákra osztva, egymástól jó ölnyi távolságban felsorakoztunk, s vezényszóra nekiláttunk, hogy felgöngyölítsük az egészet. A nap ekkor bukkant elő vörös arccal a keleti láthatár mögül.

A feladat könnyűnek s egyszerűnek látszott: a csaknem száraz hüvelyekkel teli, fonnyadt borsóindák sűrű sorait szélen megkezdve fel kellett göngyölíteni, a göngyölítéssel keletkezett ölnyi csomókat pedig sorba rendezett kupacokba vagy inkább boglyákba rakni. Az élettelen indák amúgy sem mélyre hatoló gyökerei már nem kapaszkodtak erősen a földbe, így nem okozott gondot a felgöngyölítésük.

Makra Sanyi volt a brigádvezetőnk, ő osztotta be csapatunkat, s hangos biztatás helyett inkább be-besegített a lemaradozóknak. A folytonos hajladozás meg a szokatlan mozgás a reggeli hűs levegőn is egykettőre megizzasztott bennünket, de nem lazíthattunk, mert ha valamelyik smasszer rajtakapott egy kis ácsorgáson, azonnal ordítozni kezdett:

– Élénkebben ott hátul, hé! Szedje gyorsabban, mert úgy megzavarom, hogy elhagyja a tökeit!

S ez még a finomabbja volt. Így gyűrtük az ipart megállás nélkül hosszú időn keresztül. Szaporodtak a boglyák, s már a borsóföld túlsó széléből is feltünedezett valamennyi, bár még mindig igen távolinak tetszett. Fél kilenc-kilenc tájban Makra elkiáltotta magát:

– Reggeli!

Na, épp ideje. Kibandukoltunk a tábla szélibe, s a kifent kanálnyéllel szalonnázni kezdtünk.

– Hagyjatok a kenyérből későbbre is – figyelmeztettek a tapasztaltabbak –, nem adnak többet.

Volt, aki megfogadta, volt, aki nem. Negyedóra múlva ismét vezényszó:

– Munkára!

A hőség egyre fokozódott. Felülről a mind feljebb kapaszkodó nap, alulról az átforrósodott föld ontotta ránk a meleget. A verejték átütött az ingünkön, homlokunkról a szemünkbe csurgott, csípte, marta, nem győztük törülgetni. Zörgősre száradt a borsóinda, a jó televény föld lisztpuhaságú, laza pora szürkén gomolygott előttünk, mögöttünk, körülöttünk, feketére válva megtapadt bőrünk szabad felületein, s ebbe a sötét alapba a lecsurgó verejték világos foltokat-vonalakat mosott, olyanok voltunk mindannyian, akár az ördögök.

– Gyerünk szaporábban! Ne piszmogjanak!

Sehol egy árnyék a napverte mezőn, hacsak a magunkét nem számítjuk, ám az is egyre rövidült. „Mikor lesz már ebéd?" – zúgolódott az éhesebbje. „Ne siettesd!" – intette le egy másik. – „Minél hamarabb hozzák, annál később lesz este." Bizony, már jó ideje elvitte a szél a hartai harangszó idáig hallatszó foszlányait,

amikor az ebédhordó kocsi feltűnt a fasoron túl. Amíg azonban meg nem állt mellettünk, nyűni kellett a borsót az utolsó pillanatig.

– Ebéd!

Fölegyenesedve kiballagtunk a tábla szélibe, s a korábban már odavontatott lajtos kocsi takarékosan csurgatott vizével kezet mostunk, majd felsorakoztunk csajkáinkkal a másik kocsinál. Az ebéd bőségesebb és tartalmasabb volt, mint a börtönben: több krumplit meg tésztát főztek a levesbe, sőt még apróra vágott szalonnadarabkák is úszkáltak benne itt-ott, a másodikat sem sajnálták tőlünk, ha maradt a nagy fazékban, repetázni is lehetett. Józan paraszti meggondolás volt ez rabtartóink részéről: ha a fogatot megtetézed, rakj a jászolba is. Másképp kifejezve: a lovat nem ostorral – abrakkal biztatják. No, minket azért biztattak abrakkal is, ostorral is – ha mással nem, hát a goromba szidalmak csípős ostorával. Teli csajkájával ki-ki lekuporodott oda, ahol helyet talált. A közeli fasor árnyékába azonban senki nem mehetett: attól tartott az őrség, hogy a fák s a helyenként sűrűbb aljnövényzet között egy óvatlan pillanatban eltűnik s megszökik valaki. Bekanalaztuk hát hamar az ételt, s az ebédszünet még hátralévő rövid fél óráját kihasználva ledőltünk, s elnyúltunk a tűző napon. Akadt olyan, aki még aludni is tudott egy keveset.

– Munkára! Fel!

Ismét beálltunk a borsótáblába, s folytattuk ott, ahol abbahagytuk. Délután hamarosan kiértünk a tábla túlsó széléig, ám a smasszer csak annyi szünetet engedélyezett, amíg ismét elosztottuk egymás közt a következő forduló pászmáit, aztán gyerünk ismét, dőlj neki! Szakadt rólunk a víz, tapadt ránk a por, a Nap még ingen keresztül is égette a hátunkat. Az újonnan jöttek kiváltképp megszenvedték a szabad mozgás áldásait. Négy-öt hónap a zárt falak közt kiszívja az erőt az emberből, gyengék voltunk, mint az imént ellett borjú, azzal az el nem hanyagolható különbséggel, hogy az újszülött állat percről percre erőre kap, mi viszont óráról órára lankadtabbak lettünk. Gyötört a szomjúság is kegyetlenül, nyálunk besűrűsödött, garatunk kiszáradt, orrüregünk telirakódott a föld s a töredék indák porával, de jutott belőle bőven a szájunkba is, fekete sarat köpködtünk tőle. A lajtos kocsi lassacskán fölmelegedő vize szomjat már nem oltott, csak a verítéket hajtotta belőlünk egyre jobban. Olyan rég volt az ebéd, mintha tegnap lett volna, az este azonban sehogy sem akart elkövetkezni. Nagyot haladtunk a visszafordulóban – talán azért, mert itt egy jó darabon ritkábban nőtt a borsó –, s ezen a mohó smasszerek vérszemet kaptak:

– Nyomás, emberek! Haladjon a munka! Addig nincs fájront, amíg ezzel a fordulóval nem végzünk!

A csapat többsége ádázul morgott magában, de sajnos, akadtak ketten-hárman a szívósabbak közül, akik jók akartak lenni, s alaposan belehúztak. Ennek persze az lett az eredménye, hogy a mezőny szétesett: a gyengébbek, ügyefogyottabbak – főleg ha sűrűbb sor jutott ki nekik – 50–60 méterrel is lemaradtak az élen járók mögött. Ez dühbe hozta a smasszereket, ott jártak-lépkedtek folyton a nyomukban, ordítoztak velük, a kutyát ugattatták, így a növekvő fáradságot még a feszültség is tetézte. Végre kiért az eleje. Egyik-másikuk beállt a lemaradók sorába segíteni, s jó negyedóra múlva mindenki végzett a magáéval. Tekintetünket

a földről az égre emeltük: északnyugaton a nap most érte el a láthatár peremét. Magunkhoz vettük holmijainkat: a kiürült csajkát, poharat, a mindentudó kanalat s a tarisznyát, akinek kenyere maradt, azt is, aztán:

– Sorakozó!

Az őrök megszámláltak, majd elindítottak bennünket hazafelé – hazafelé?... Nem volt rövidebb a visszaút sem, mint az idevezető, beletelt jó fél óra, mire ott találtuk magunkat a korhányi tábor kapuja előtt. Ott ismét:

– Állj! Igazodj!

Kinyílt a kapu, s míg kiegyengetett menetoszlopunk bevonult rajta, egy fegyőr újfent végigszámlálta az állományt. Nem hiányzott közülünk senki. Beszállingózván a barakkunkba, így utólag, már egy csöppet sem csodálkoztunk a tegnapi álmatag fogadtatáson. Amint sikerült erőt venni magunkon, siettünk a hideg zuhany alatt leveretni, lesikálni magunkról a nap folyamán vastagon ránk tapadt, ránk rakódott mocskot. Rétegekben gyűlt össze rajtunk a por s az izzadság sara, visszatértünkig kemény, szürke kéreggé száradt vállunkon, nyakunkon, karjainkon, a nadrágszár meg a bakancs között, alig győztük lecsiszatolni. A friss víz mindenesetre jót tett mindannyiunkkal: felüdülve s némi derűlátással sorakoztunk vacsorához. Különösebb panaszunk nem lehetett, adtak eleget, senki sem maradt éhen. Addigra azonban besötétedett, s csajkáinkat-kanalainkat már villanyfénynél vittük elmosogatni. Jobb helyeken ilyenkor szokás letelepedni egy kis csendes beszélgetésre, olvasgatni vagy kinyújtott tagokkal egyszerűen csak ellazulni s nem csinálni semmit. Itt azonban:

– Sorakozó záráshoz!

A szobagazda vezényletével mindegyik zárka lakói kétsoros vonalban felsorakoztak a maguk szálláshelye előtt, most azonban nem úsztuk meg negyedórával: fél óra, negyven perc, de akár egy teljes óra is eltelhetett, mire a parancsnoki hintó a kapu elé gördült. Nagy szerencse, hogy nem kellett végig vigyázzban állnunk. A szertartás mozzanatait nem ismétlem meg. Mire ágyba kerültünk, a legközelebbi toronyóra – Hartán? Patajon? Esetleg Solton? – bízvást elütötte a 11 órát. S az a csengő igen-igen korán fölberregett.

A vetőmagnak termelt borsó táblái hatalmas területet foglaltak el. Az általunk indástul felnyűtt s boglyákba rakott borsót később összegyűjtötték, elszállították, kicsépelték, szárították, s magával a maggal aztán a tél folyamán találkoztunk ismét, de akkor tonnaszámra. Annak is eljön majd az ideje, most azonban még nyár van, s mi heteken át nyűjük a borsót hol egyik, hol másik fasor mögött.

S persze: nyűjük magunkat. Különben maga a szedés meg a göngyölítés egyáltalán nem tartozik az ínszakasztó tevékenységek közé. Régebben ott dolgozó társaink példája nyomán egy-egy elágazó ágdarabból mi is fabrikáltunk magunknak *gamót* – más szóval *kapircsot* –, s ez az egyszerű szerszám nemcsak megkönnyítette, de meg is gyorsította a munkát. Kipihenve, kialudva, s mondjuk 8–10 órán át végezve gyerekjáték lett volna az egész. Sétagalopp. Munkanapunk azonban pontosan napkeltétől napnyugtáig tartott. Ebbe természetesen a kivonulás meg a visszatérés ideje nem számított bele. Nyár derekán igen hosszú utat tesz meg a Nap az égen, szinte belefárad. Hát még mi! A reggelizésre s az ebédre szánt egy és negyedórát leszámítva is közel 16 órán keresztül húzkodtuk a borsóindát

– meg a beleinket a tűző Nap alatt. Igen: az állandó hőség is szívta az erőnket. Árnyékba ritkán engedtek bennünket: árnyék a fák között van, s ott bajos szemmel tartani a rabokat. Olykor az ég könyörült meg rajtunk a felhőivel (hogy aztán október-november tájékán ő is túlzásba vigye ezt a könyörületet). A minduntalan elrendelt sorakozók órákat vettek el pihenőidőnkből, 3–4 óra maradt az alvásra. Azaz maradt volna: a tetőzet tartalékolta hő éjszaka árasztott el bennünket, s a melegtől meg a kimerültségtől az is megesett, hogy nem bírtunk elaludni, a hajnali ébresztő még ébren, vagy inkább féléber állapotban berregett bele a fülünkbe. Meg az agyunkba. Rövidre fogva: napok leforgása alatt meglehetősen letarolt állapotba került a társaság, főként az újonnan érkezettek. Támolyogtunk a kialvatlanságtól, az állandó kimerültség elvette az étvágyunkat – gyümölcs, friss zöldség segített volna, de azt nem kaptunk soha –, ebédünk-vacsoránk csak feléből-harmadából fogyott el, a szalonnához hozzá sem fogtunk, mindez együtt pedig igen megapasztotta az erőnket, a saját súlyunkat alig bírtuk elhordozni (pedig akkoriban közülünk senki nem viselt fölösleges kilókat). A szétpattanó száraz hüvelyből kipergő borsószemek minduntalan belepotyogtak a bakancsunkba. Egy-két szemre rá sem hederítettünk, de nyolc-tíz már igen cudarul bánt a lábunkkal. Ilyenkor lerántottuk a bakancsot a lábunkról, kiráztuk, aztán vissza, és gyerünk tovább. Hát velem egy alkalommal megesett, hogy miután e művelet végrehajtása céljából leguggoltam, nem bírtam a magam erejéből feltápászkodni: ha egyik társam nem nyújtja oda a kezét, tán még most is ott kucorgok.

Megtapasztaltuk hamar az egészséges, szabad levegőn végzett munka hátulütőit. Ha azonban valaki azt mondta volna ekkor: na jól van, ha nem tetszik, eredjetek vissza a házba! – bizony kézzel-lábbal tiltakoztunk volna mégis. És nem csak a bőségesebb élelmezés miatt. Bilincshez képest a lánc is laza: az, hogy nap mint nap kimozdulhattunk a szögesdrót kerítések közül, hogy a táboron belül szinte szabadon mozoghattunk, hogy a ceruzámat itt nem kellett rejtegetnem, titkolózás nélkül rajzolgathattam (verseimet azért nem raktam ki mindenki szeme elé...), sőt egy nem is tudom honnét szerzett zsilettpenge kettétört darabkájával még farigcsálhattam is, mindenképp erre az oldalra billentette a mérleg serpenyőjét. Voltak persze nehéz hetek, keserves időszakok – ezekről sem fogok hallgatni: nehogy a rabélet apológiáját olvassa ki e sorokból valaki –, de húszévesen sok minden kibírható, átvészelhető, túlélhető. Rám bízott család gondja akkor még nem nyomasztott; a szüleimet szerettem volna persze gyakrabban látni, s aki még beszélőre sem jöhetett el hozzám: a kedvesem után sóvárogtam.

A hónap közepe táján kijött a központból egy szőke, nyúlánk főhadnagy: a nevelőtiszt. Külön fogott néhányunkat – Vass Lacit, még egy egyetemista fiút, akinek a neve sehogy nem jut az eszembe, no meg engem. Bevonultunk egy üres zárkába, ott leültetett bennünket, s előadta: közeledik Petőfi Sándor halálának évfordulója, illő volna egy szép műsorral felkészülni erre az alkalomra. Irodalmi műsorra gondol, versekkel, énekszámokkal, esetleg zenével. Tudunk-e neki segíteni ebben? Tetszett az ötlet mind a hármunknak, örömmel mondtuk: igen. Van-e esetleg valamilyen elképzelésünk? Már hogyne volna: versmondásra akár több ajánlatunk is van, Laci majd énekel – hátha csatlakozik még hozzá valaki –, s még egy zenészünk is van. Botos? Ő hát. Néhány napja az egyik őr behozott neki egy

hegedűt, igen megörült neki, ki is próbálta, ám a napi 16 órás munkában elmerevedett ujjai nem akartak a vonóhoz-húrhoz igazodni, s Gyuszi nagy szemeiből eleredt a könny. Szóval Botos. Az jó, bólintott élénken a nevelőtiszt, neki már van is hegedűje. Van, mondom, és játszik is rajta szépen, nemcsak nótákat, népdalokat, hanem Brahms Magyar táncait meg Liszt rapszódiákat is. Azt bölcsen elhallgattam persze, hogy a mi tehetséges barátunk a pártszerűség jegyében fogant mozgalmi dalok zenei paródiáit is remekül elő tudta adni. Nocsak, pillantott rám élénken a nevelőtiszt. Az a bökkenő csupán, hogy Gyulának több idő kellene a felkészülésre, mondom. Hogyhogy több? Van még odáig majdnem két hét. Nem úgy értettem, folytatom, hanem úgy, hogy napközben is gyakorolnia kellene, hogy a keze visszaszokjon a hangszerhez. Hogyan gondolja? Fel kéne menteni egy időre a kijárás alól, amúgy is olyan sovány, gyengélkedős. Hogy ne járjon ki? Szó nélkül bólingatunk. Hát jó, megpróbálom elintézni. Remélem, sikerül. Mire van még szükségük? Egy Petőfi Összesre. Előhúzta aktatáskájából a kötetet: azt elhoztam, azt mondja, most akár ki is jelölhetnénk a verseket. Felüti, lapozgat. Mit szól ehhez? – s idemutatja. Olvasom a vers címét: *A nemzethez*. Elvállalom, nézek a szemébe. Világoskék tekintete engem fürkész, nem olvasni ki belőle semmit. Aztán sorra kiszemelgetjük a többi verset is. Az énekszámokat meg a zenét magukra bízom, mondja, s feláll. Mi is felállunk. Viszontlátásra, készüljenek föl szépen. Viszontlátásra. A kötetet nálunk hagyja.

Attól a naptól fogva elő-elővesszük a verseket. Sok tanulnivaló nincs rajtuk, ismerjük mindet, csak csiszolgatni kell. Botos Gyuszinak egyelőre nem kell kijárnia velünk, órákig elhegedülgethet. Olykor a kezébe nyomnak egy seprűt, nehogy túlságosan elbízza magát. Nem veszi a szívére, amikor a smasszer elfordulva odébblép, némán, nagy átéléssel nagybőgőzik rajta. Forgatom magamban én is a verset, esténként a többieknek mondogatom, napközben míg kinn dolgozom a csapattal, magamnak, magamban. *„Konduljanak meg a vészharangok, / Nekem is egy kötelet kezembe!”* Egyre jobban belém költözik a vers. Egyre jobban beleköltözöm a versbe. Belém valami egyéb is költözik: egy horzsolás a karomon gennyesedni kezd, hiába mosom meg, nem gyógyul. Mutatom a felcser ősmesternek a betegszobán. Körüljódozza, Mikulitz-kenőcsöt ken rá, bekötözi. Anyám paradicsomot, hagymás kovászt szokott rátenni, mindig használt a keléseimnek az ilyesmi gyerekkoromban. Ebcsont beforr – ez volt a jelszó. Vagy a varázsige.

Közben végire jutunk a borsónyűvésnek. Megkönnyebbülünk egy kicsit, épp ideje. Néhány napig kapálni hordanak bennünket – igen: hordanak, túl messzi van a tengeriföld (bocsánat: itt a tengerit nem ismerik, csak a kukoricát), egy traktor pótkocsija dülöngél velünk odáig –, ez a kukoricás talán még egyszer sem látott kapát, amióta megvan: a disznóparéj (minálunk: veresparé) megfásodott, kemény szára akár a daruláb, nem fogja el a kapa, úgy kell két kézzel kiráncigálni, a sorok közt megszorul a meleg, mindenféle pöszmet meg virágpor nyakunkba hull, izzadunk, viszketünk, káromkodunk, tán még rútabbul, mint a smasszerek (akik folyton ott lihegnek a nyomunkban: meg ne pihenjünk, s főként meg ne szökjünk) – rohadt egy munka ez is, még jó, hogy három-négy napnál nem tart tovább.

Aztán elkövetkezik az előadás napja. Július utolsó vasárnapjának délutánjára volt kitűzve a emlékműsor. Ebéd után rendbeszedtük magunkat – a résztvevők mindannyian tiszta nadrágot s tiszta fehér (rab)inget kaptak erre az alkalomra –, majd még egyszer végigpróbáltuk: ki mikor következik. Padokat hordtak ki az udvarra a vendégek, vagyis a szabadnapos fegyőrök számára, akik a központból s a szomszédos Mikláról eljöttek, hogy meghallgassanak minket. Hogy meghallgassák Petőfit. Az első sorban ott ül néhány magasabb rendfokozatú fegyőrtiszt társaságában a nevelőtiszt is. A mi nevelőtisztünk. Várakozásteljesen figyel. Lelkes feszültség vibrál a levegőben, kicsit izgulunk, de Petőfi velünk van. Elkezdjük. Vass Laci mond rövid bevezetőt, s aztán jönnek a versek, váltakozva zenével, énekkel. *Falu végén kurta kocsma,* szavalja egy csongrádi tanító (ő köztörvényes, ha jól emlékszem hűtlen kezelésért ül), igen jól adja elő. A miskolci fiú – akinek a neve még mindig nem jött elő – szép, teli basszushangon énekli: Ereszkedik le a felhő. Matyi (de milyen Matyi? – Baján lakik, anyja neve Kabdebó Mária) is elmond egy verset. Laci énekli, akár egy igazi színész: Fa leszek, ha fának vagy virága. Nekem jutott a *Csatadal* is, elmondom hát bemelegítésül. Közben Botos Gyuszi, aki eddig az énekszámokat kísérte, játszik egy kis Brahmsot, bárhol felléphetne vele. (Persze: most sincs akárhol...) Végre én következem ismét. Az őrök figyelnek. A rabok várakoznak. Rezeg a levegő. Visszafojtott hangon kezdem el, de a vers – és a magam – indulatai a negyedik strófától már magasba csapnak, s mire eljutok az utolsó versszakig: *„Könnyű bánni külső elleninkkel, / Ha kivesznek e belső bitangok. / Félre most, lant! Futok a toronyba, / S megkondítom azt a vészharangot!”* – nincs az a tűzoltólétra, ami elérné. Nagy a siker. Tapsolnak mindannyian a fegyőrök is, a rabnép szinte tombol. Botos Gyuszi záradékul még eljátssza Berlioz *Rákóczi induló*ját, aztán a nép lassan lecsendesedik, a vendégek elvonulnak, s Petőfi visszafekszik ismeretlen sírjába.

(Egy későbbi közjáték: hamarosan lehetőség nyílik rá, hogy kérelmezzem büntetésem negyedének feltételes elengedését. Bizakodom: miért is ne sikerülne? Akkor már a karácsonyt odahaza tölthetném. Harminc napon belül megkapom az elutasító választ. Indoklás: fegyelmezetlen magatartása miatt. Talán jobb lett volna elmondanom *A hold elégiáj*át?...)

Újabb munka: dughagymaszedés. Ide ismét gyalog járunk. A múltkor egy köztörvényes roma sorstársunk megszökött. Az akció ügyesen elő lett készítve: verekedést színleltek, mire a leghangosabbikat a lovas őr futvást bekergette maga előtt a táborba. Alig távoztak, a társaság megint összekapott. Ezúttal is kiemelték a főkolompost, őt kutyás kísérte be. Az egyszál őrt már könnyű volt kijátszania a fickónak. Csak a kapuban, bevonuláskor derült ki a hiány. Azóta a lovas meg gyalogos őrön kívül még két kutyás kísérget bennünket. De nem ezt fájlalom, hanem azt, hogy a keléseim szaporodnak. A karomról elmúlt nagy nehezen az az egy, de megjelent kettő is helyette, mégpedig igen rossz helyen (ha az ilyesminek lehet egyáltalán jó helye): egyik lábam nagyujján, a másiknak meg a sarkán. A bakancs nem jön fel a lábamra, bizarr tánclépésekkel, mezítláb sántikálok hajnalban ki a hagymaföldre, este meg hazafelé. A hagyma közt sok a méreten felüli, esszük vígan mindenhez, még a fővetlen csomókkal teli vízbegrízhez is. Vass Laci is megbetegszik: egy tenyerén felszakadt hólyag elfertőződik, tályog

lesz belőle, a kezére nem lehet ráismerni. Belázasodik, félrebeszél. Pestre viszik, a rabkórházba. Szorgosan lopjuk a méreten felüli hagymát, esszük, tartalékoljuk: jó lesz a szűkös napokra, egyéb vitaminforráshoz úgysem jutunk hozzá. Vitamin ide vagy oda: gennyes keléseim szaporodnak. Ismét előjön a két alsókaromon is, meg a jobb térdem alatt. A nadrág kellemetlenül dörzsöli minden lépésnél, feltűrt nadrágszárral közlekedem: ez illik a tánchoz. A hátam közepén is megjelenik egy piros duzzanat (a színét nem én látom: mások mondják), aztán hamarosan a két hónom alatt egyszerre, hogy szimmetrikus legyen. Megyek, mutatom a felcsőrmesternek. Aggódva, rosszallóan csóválja a fejét: ez már furunkulózis, mondja. Azért csak kijárok dolgozni a többiekkel, térdemből ki-kifakad a genny, hajtom a legyeket róla. Kissé nehezemre esik a hagymaszedés, a térdelőhelyzet félig-meddig megvalósíthatatlannak látszik, a hónom alja is fáj s dagad. Hétvégi műsorként a smasszerek nagy hipist rendeznek: mázsányi hagyma gyűlik össze a szalmazsákok mélyéről, jó ideig intő példaként ott díszeleg az udvar közepén. Aztán összeszedetik s elviszik. (Vajon hová?) Most már nemcsak a hónom alja, de a két karom is duzzad. Ám érdekes: nem fáj. Viszont ha erősebben megtapintom, ujjam nyomán a homorulat ott marad benne egy darabig. Aztán lassan kisimul. Na: ilyenem eddig még nem volt. S hogy ne csupán mások láthassák a pírt, hanem én is, a hátamon lévő duzzanat ellenlábasaként a túloldalon: szegycsontom közepén is előpirkad egy szép példány. Kezd gondot okozni, melyik oldalamon feküdjek. Izmosodik szépen a két karom is, már a lábikrámmal, sőt a combommal vetekszik, ám a szentek sorából lassan kiiktatódom: a kezem nem hajlik magam felé, kanállal kitoldva sem ér el a számig, mások etetnek. Dolgozni azért kijárok: első a munka. Az őrmester ambulánsként kezel naponta. Egy este segítséggel sem bírok már felkecmeregni a felső ágyra. Maradok alul: a szó szoros és átvitt értelmében alulmaradok. Alvás nincs: a fekvés, forgolódás felér egy kínvallatással. Felülök hát végül, s virrasztva-bóbiskolva várom ki a reggelt. Hogy el ne dőljek, az ágy vasába kapaszkodom. Lázam is felszökik, így másnap már nem kell kivonulnom a többiekkel, mehetek a betegszobába.

A betegszoba a lakóival együtt egy erőteljes alkatú, 40 év körüli egészségügyi őrmester gondjaira van bízva. Kissé érdes modorú – ugyan, milyen lenne? –, de lelkiismeretes, jó szándékú ember, tőle s a körülményektől telhetően igyekszik ellátni feladatát, azaz: ismét munkaképes állapotba hozni pácienseit. Ha valamelyik eset végképp meghaladja kompetenciáját vagy az adott helyi lehetőségeket, szolgálati úton kijár az illetőnek egy beutalót Pestre, a rabkórházba. A gyógyszerkészlet: láz- és fájdalomcsillapító (vagyis aszpirin), jódtinktúra, sebhintőpor, sebkenőcs (meg persze kötözőanyag), hashajtó, széntabletta. Emlegették a C-vitamint is, de azzal nem akadt dolgom. A műszerkészlet: lázmérő, kifőzhető injekcióstű, szike, csipesz, foghúzó fogók, torokvizsgáló spatulák, s ha jól emlékszem, még egy fonendoszkóp is volt a gyógyszeres szekrényben. Orvos nemigen járt Korhányban az idő tájt, egyetlenegyszer sikerül megpillantanom, akkor is csak futólag, így hát a derék felcserre olykor elég nagy teher és felelősség hárult. Az asszisztensi teendőket Hamvas Laci látta el mellette, egy harmincas, szelíd természetű férfi, aki emlékezetem szerint civilben könyvelő volt Kalocsán, de szépen beletanult ebbe a mesterségbe is, mialatt valamilyen anyagi természetű ügy

miatt kiszabott büntetését töltötte városától nem oly messze. Bevonulásom után nyomban nekiláttak közös erővel, hogy végigkezeljék csúfságaimat, amelyek arcom, fejem és altestem kivételével szinte mindenütt előfordultak rajtam: valami 18 db különféle méretű és fejlettségi állapotú kelevény vagy tályog. Legelőször is a megtámadott kisebb-nagyobb bőrfelületeket bekenték ún. Mikulitz-kenőcscsel, majd párakötést raktak rá. E számomra ismeretlen összetételű, barnásfekete kenőcs édeskés illata az olajfűz – más néven tüskés ezüstfa (Elaeagnus Angustifolia) – virágának illatára emlékeztetett, ezért azonnal megnyerte bizalmamat, lelkileg pedig mindenképp jótékonyabb hatással volt rám, mint a klór-, jód- vagy karboltartalmú egyéb fertőtlenítőszereknek a kórház riasztó képzetét keltő, átható szaga. A kenőcs hatása abban állhatott, hogy csökkentette a gyulladást, felpuhította a bőrszövetet, és elősegítette a furunkulus érlelődését. Talán még fertőtlenített is. Ha a duzzanat teteje középütt sárgulni kezdett, hozzá lehetett látni a manuális kezeléshez. Ilyenkor az őrmester kezet mosott, majd egy előzőleg fertőtlenített pengéjű szikével felnyitotta a kelést, végül gumikesztyű helyett gézdarabot tekert az ujjaira, s az összegyűlt gennyet-vért a szike vágta nyíláson át alaposan kinyomkodta. Nem mondhatni, hogy e fájdalommentesnek aligha nevezhető művelet a testi gyönyör csúcsaira hajszolt volna. A gondviselés, valamint a büntetés-végrehajtás jóvoltából kirendelt jótevőm ezért felebaráti együttérzéstől vezéreltetve napjában legfeljebb kétszer vetett alá ennek a tortúrának, illetve férfias próbatételnek. Utána mindannyiszor megkönnyebbülést éreztem: egyfelől azért, mert abbahagyta, másfelől pedig azért, mert a gennyes, gyulladt duzzanat apadása folytán csökkent a feszültség s a fájdalomérző idegeket ingerlő belső nyomás. Leginkább a sarkamon s a lábujjamon végrehajtott operáció viselt meg bennünket: a mezítláb járás következtében alaposan megvastagodott kérges felhámréteg átmetszése komoly próbára tette a szikét, ám annak kezelőjét s engem is: mindketten alaposan beleizzadtunk a munkába.

Sanyarú állapotom hosszan tartó ápolást igényelt, ezért több héten át a betegszoba volt a szállásom. Ez idő alatt összebarátkoztam annak állandó lakójával, egy 30 év körüli emberrel. Ő már hónapok óta ott töltötte legutóbb megítélt büntetőidejének nappalait és éjjeleit. Valamilyen emésztőszervi nyavalyával küszködött: szervezete nem termelt elég emésztőnedvet, amiatt krónikus étvágytalanság gyötörte. Táplálékot alig-alig vett magához, még a zsírtalan, híg csontlevesből is csak úgy bírt néhány kanálnyit leerőltetni, ha előbb jól megecetezte. A koplalás miatt szinte valószínűtlen mértékig lesoványodott, kiálló csontjait csak a sápadt, fakó bőr tartotta össze, háta összegörnyedt, tartása megereszkedett, járása a hullámzó lebegés meg a bizonytalan botorkálás határmezsgyéjén ingadozott. Két tanult szakmával is rendelkezett, bár ezek nem voltak közeli rokonságban egymással: cukrász és lakatos. Az utóbbinak választott hivatása szenvedélyes gyakorlása során vette kiváló hasznát: semmilyen zár vagy lakat felnyitása nem jelentett számára megoldhatatlan feladatot. Feszítővasat, fémfűrészt s egyéb erőszakos eszközöket soha nem alkalmazott; törékeny, gyenge fizikuma miatt is idegenkedett az ilyesmitől. Az ajtók, kapuk, ablakok különféle zárszerkezeteit maga gyártotta egyszerű eszközökkel, olykor egy szál vékony acéldróttal bírta rá a feltárulkozásra. A feladat megoldására irányuló szenvedélye már-már öncélú vállalkozásokra

sarkallta, s az előtte álló rejtély megfejtése olykor jobban izgatta fantáziáját, mint a remélt zsákmányból várható haszon. Sokadszorra ítélték már el betörés miatt (betörés: micsoda illetlenül brutális kifejezés az ő esetében!), az okozott kár csekély volta miatt visszaeső létére is mindannyiszor kis időre. Sajátos életmódja igazolására azt hozta fel, hogy ez a társadalom két jó szakma birtokában sem biztosítja számára az igényei szerinti tisztes megélhetést. Ad még egy esélyt magának: szabadulása után megpróbál Nyugatra szökni abban a reményben, hogy ott hátra sikerül majd beilleszkednie a polgári lét keretei közé. Ha akár a szökéssel, akár a beilleszkedéssel kudarcot vall, úgy azt fogja folytatni, amiben idehaza már jelentős gyakorlatra tett szert. „Túl sokáig úgysem kell a törvénnyel szembeszegülnöm – tette hozzá kesernyés realizmussal –, nemigen fogok száz évig élni. Sokat mondok, ha tíz évem van még hátra." Szánalommal és csodálattal vegyes rokonszenv ébredt bennem e beteg ember iránt megismerkedésünk első napjától fogva. Csodálatom azonban nem annyira zárnyitó tudományát, hanem egy egészen más irányú képességét illette: nagy tehetséggel, kiváló megfigyelő ösztönnel és formaérzékkel, nem utolsósorban pedig elképesztő türelemmel tudott kenyérbélből különféle kisebb-nagyobb dísztárgyakat, gépmodelleket, ember- és állatfigurákat alkotni. Amióta csak rabok rabkenyéren éltek, ez a fajta művészet jelen volt a börtönök világában. Szerencsésnek tartom magam, hogy egyik jeles, bár névtelen (olyannyira névtelen, hogy magam sem emlékszem a nevére) képviselőjét hosszabb időn át közelről megfigyelhettem munka közben. Első volt az alapanyag előkészítése. Ehhez a kenyérbelet össze kellett rágni, majd alaposan átgyúrni, hogy képlékennyé és tökéletesen egyneművé váljék. (Hasonlóképp veszik munkába az agyagot a fazekasok, csakhogy ők rágás helyett taposnak.) Barátunk adalékanyagként porrá tört széntablettát alkalmazott, azt gyúrta össze egyenletesen a masszával. Ez – a színezésen túl – azt a célt szolgálta, hogy a kész munka száradás után ne veszítsen sokat a térfogatából, azaz ne zsugorodjék. Az előkészítés elég sok időt vett igénybe, de megspórolni nem volt érdemes: annak a minőség látta volna kárát. Hogy egy másik rabtársam megjegyzését idézzem a hányaveti kontármunkára: finggal nem lehet tojást fösteni. Amikor a kenyérgyurma elérte a tökély állapotát, kisebb darabkákat csípett le belőle, s azokból félkész árut gyártott: lapkákat, gömböcskéket, hajlékony pálcikákat, rudakat és így tovább – az előre elgondolt, fejben megtervezett majdani tárgy vagy figura szükségleteinek megfelelően. Mindig a vaskosabb darabokkal kezdte, az aprócska, szemmel alig látható mütyüröket hagyta utoljára. Nem ok nélkül: ez utóbbiak gyorsabban száradtak. Hogy mi mindent csinált? Például miniatűr Csepel motorkerékpárt. Az egész hossza nem volt több 10–12 cm-nél, de azon megvolt minden, ami kell: motorváz, tank a kupakkal, motor a hűtővel, kormány, fék, nyereg, pótülés, lábtámasz, berúgópedál, sárvédő lemez elöl-hátul, minden az égadta világon, egészen a gumiabroncs radiálrecézetéig. S ha már a motor kész, legyen, aki használja: gyúrt rá egy motorost is, csizmában, derékban csatos szíjjal összefogott overallban, nyakig érő bőrsapkában, motoros kesztyűben, védőszemüveggel az orrán. Reggeltől estig elkészült egy ilyen darabbal. Hamarabb is elkészült volna, de közben várni kellett, hogy az összeillesztett alkatrészek jól egybekössenek. A kétlovas szekér már több napig tartó munkát igényelt, de annak is meg volt

mindene hiány nélkül: lőcs, kerék, hágóvas, lovakon a lószerszám, a bakon ülő kocsis fején kalap, bal kezében gyeplő, jobb kezében ostor, no meg a szekér rakománya: bekötött szájú, telitömött zsákok, leghátul pedig a leeresztett saroglyán ott lógatta meztelen lábát a gazda suhanc fia. Ámulattal néztem órákon át, ahogy ez a csenevész, beteg ember sorvatag testéhez képest valószínűtlenül nagy kezeivel mint gyúrja, alakítja, illesztgeti , igazgatja a figurák aprócska alkotóelemeit, s az az érzésem támadt, hogy őt már csak ezek az eleven, mozgékony mesteremberkezek tartóztatják vissza ideig-óráig a legvégső stáció felé vezető úton.

(folytatjuk)

Ágh István

Emlékező köszöntés

Mikor az ötvenhatos forradalom kórházi ágyán a Kossuth téri vérengzés szörnyű élményét próbáltam megírni, s csak nyomorult töredékre futotta, hogy is tudhattam volna a debreceni egyetemistáról, akinek versei, azonnal, mint sebből kilövellő vér, mely *„hűlő patakban ömlik, alvad,"* pontosan és hatásosan kifejezték, mi történt. *„Rőtcsillagos, komor, kövér / tankok teremtenek nyugalmat. //Kezünkben fegyver, s jóremény / csak halottaink hűlt szemén."* A tizenöt-húsz éves halottak égő, túlvilági benzines palackok lángjánál melegszenek, míg Pesten esik a hó, s mintha a város nyílt sebeit talpig fehérbe kötötték volna.

Szeretnék derűsen tekinteni pályám elejére, hiszen boldogan írtam verseimet, ahogy a töltőtoll fehér papírra gyöngyözik. Áhítatosan néztem a kölcsön írógépen pötyögtetett tisztázatot, a strófák arányos grafikáját a nagy fehér mezőn, mint a megjelenés előlegét. S még az újságárusnak is hálás voltam, mikor a lapban észrevettem magam.

Csak éppen Buda Ferenc nevét nem találtam, arról sem hallhattam semmit, hogy bűnjelként foglalták le költeményeit.

Ő a rothadt borsót szedte, én meg az első megjelenésemet ünnepeltem, kávéházi asztaloknál hosszan tűnődő testtartásban alakítottam a költőt, „hogy látva lássanak". Azt képzeltem, pályán vagyok.

A négyszázkilencvenöt-nyolc-nulla-nyolc számú rab meg talán a falra írta: *„Tűnődöm egyenes utamnak elmerültén"*.

Idekint akkor még nagyon fontosak voltunk mi, kezdő költők, egymásnak. Örültünk minden jó versnek, s alig vártuk, hogy találkozhassunk szerzőjével. Könnyen és fenntartás nélkül tettük ezt, akár az iskolatársak, katonák, pedig rabtársak is lehettünk volna. Fényes, bár elátkozott csapatba törekedtünk, ahol lehetséges utódként figyeltek ránk a beérkezettek. Mi pedig mestereket, erkölcs szerinti példaképeket tiszteltünk bátyáinkban, s megtanultuk tőlük azt is, mi a nemzedéki barátság.

De akkor még Buda Ferenc azt költi titokban, a beszélőre járó Múzsa sugallatára: *„Most itt ülök a zár alatt / és nézek ki a napra, / ha öröm, e hitvány alak / kitekinteni hagyna. / / De mindezért csak köszönet! Kutya legyek, ha félek, / hogy senki nem nyújt majd kezet / ily börtöntölteléknek."*

Elhangzott Buda Ferenc születésnapi köszöntésén Kecskeméten, a Katona József Megyei Könyvtárban.

1958 őszén fogtunk kezet először.

Ma is látok egy kiűzött-szököttnek tűnő emberpárt a pesti bölcsészmenza előtt, mintha esőben ázva állnának ott a novemberi ebédidőben. Így szoronghattak a magyar kivándorlók valaha otthontalan az amerikai parton. De Pest sosem lett új haza az albérletben három műszakos segédmunkából tengődő kis családnak. Pár év után már Pusztavacsra, aztán Kecskemétre, alföldi, sosem látott tanyára, Tiszakécskére sodorta őket a szükség. Messziről folytatódott, és soha nem szakadt meg, ami a diákmenzánál az Erzsébet híd roncsa előtt kezdődött, s tart közel ötven éve.

Úgy kezdődött, mintha azonnal tudtunk volna egymásról mindent. Egyszerre és kétségtelen barátnak hittük egymást.

Balogh Tamás

„Egy reggel a postás levelet hozott"

Kosztolányi ifjúkori helykeresésének önellentmondásai

„Félsz, hogy elfelejtenek? Írj róla verset, gyermekem, e félelemről. Legyen a vers méla és nagyszerű tomboló, legyen kétségbeesett… de te ne légy se másik, hanem egyszerűen: DIDE, a kis Dide. A Dide – de aki a szél fújását produkálja, avagy színdarabot ír: ami nem is olyan nagy különbség."

(Csáth Géza)

Nem kellenek izgatott nyelvű elméleti idézetek mindenféle paktumokról vagy a szerző haláláról ahhoz, hogy tudjuk, az író nem mindig mond (ír) igazat. Kiváltképp akkor nem, ha magáról szól. A beérkezett alkotó gyakran misztifikálja az írói indulást, (ál)szerényen sokszor kicsinyíti szerepét benne, s úgy vall róla, mintha csak tárgya lett volna az eseményeknek, nem alakítója-formálója, mintha rajta kívüli, nagyobb erők mozgatták volna, s íróvá válása végül is nem választás, hanem egyféle eleve elrendelés eredménye volt. Vallomása, amely az „ismert ember" fiatalkorába enged bepillantást, bizton érdeklődésre számíthat, főleg ha a történetben egy vagy több másik „híresség" is szerepel. Azonban – Szerb Antal szerint is – „a legtöbb író a könyvében valahogy éppen az ellenkezője akar lenni annak, ami a valóságban. Mintha az alkotásban akarná kárpótolni magát azért, ami a valóságban elmaradt."[1]

Jól megfigyelhető mindez Kosztolányinál is. Illés Endre a kisebb íróportrék kapcsán fogalmazta meg, hogy azokat Kosztolányi „inkább magának rajzolgatta, vagy némi öncsalással egy képzeletbeli olvasónak".[2] Ezekben Kosztolányi írói indulásáról nagyon hasonlóképpen írt; igaz, mindig más kapcsán. Kiss Józseffel – saját bevallása szerint – így ismerkedett meg: „Húszéves se voltam, amikor 1905-ben bemutattak *A Hét* szerkesztőjének. Egy reggel fogadott a magánlakásán. Elolvasta mindig zsebemben levő összes művemet, melyek csak néhány költeményből álltak, s alig rúgtak többre egy-két oldalnál, aztán munkatársul szerződtetett."[3] Az már önmagában is szokatlan, hogy egy ismeretlen vidéki költőt egy fővárosi lap a megismerkedés pillanatában azonnal munkatársául szerződtet, az viszont még különösebbé teszi, hogy állítólag Vészi József, a *Budapesti Napló* főszerkesztője is ezt tette: „Húsz és egynéhány éves koromban ismertem meg – írja róla Kosztolányi –, abban az időben, hogy a lélek a benyomásokra igen fogékony. Ő volt az első európai tehetség, akit láttam. Egy napon meghívtak a lapja munkatársául. […] Mindössze annyit

[1] Szerb Antal: *Az író és életrajza*. In: Uő.: *A varázsló eltöri pálcáját*. Bp., 1961. 398–404.

[2] Illés Endre: *Kosztolányi Dezső*. In: Uő.: *Krétarajzok*. Bp., 1957. 94–113.

[3] Kosztolányi Dezső: *Arcképvázlat Kiss Józsefről*. Pesti Hírlap, 1933. okt. 15. In: Uő.: *Egy ég alatt*. Bp., 1977. 22–26. Szerk.: Réz Pál.

hallhatott felőlem, hogy vidéki újságokban megjelent pár versem. Amerikai gyorsasággal állapodott meg velem. Íróasztalt kaptam, havi fizetést, első osztályú szabadjegyet, mellyel Fiumétől Brassóig csavaroghattam."[4]

Fiatalkori levelezésében azonban számos hely akad, ahol ugyanekkor irigységgel vegyes gúnnyal ostorozta mind a *Budapesti Napló* körül gyülekező, mind *A Hét* köréhez tartozó költőket: „Mosolygok a hőbölyödött *modern* poétákon, a *Budapesti Napló* kétkrajcáros Baudelaire-ein, s óvatosan olvasgatom Kantot, kiben nagy gyönyörűségem telik" – írta Babits Mihálynak 1905. július 29-én kelt levelében,[5] s nem sokkal később, november 2-án szintén neki panaszkodott: „Ezek az emberek, kik körülöttem élnek s cigarettaszó mellett tárgyalják a moderneket, a mai egyetemi ifjúság, […] a kezdettől fogva ellenszenves volt előttem. […] A fejük csupa nomenclatura, kathalogus: ők az esztetikusok; a lelkük tele van Golgotha-álmokkal. *Hét*-frázisokkal: ők a költők. A nyomtatott betű a rontó lidércük."[6]

Az örök rivális Ady mellett nem kímélte a barát Juhász Gyulát sem. 1906 elején Budapestről, ám hangsúlyozottan „vidéki ismeretlen író – és műfordító!"-ként írt levelében így ironizált vele: „Ön nagy ember. Meglátogatta Kiss Józsefet, és aztán – uram isten! – ódát írt róla; Ady Endre, a »modern magyarok istene«, hasonló kegybe részesült ön részéről: igazán hálátlanok lennének ezek a nagy férfiak, ha önt nem emelnék oda, ahol ők vannak",[7] s ugyanekkor ezt megírta Babitsnak is: „[Juhász] azok közé tartozik, kik minden húron tudnak zörögni, s egy kis nyomdafestéktől megkergülnek. A verseim jó részét ellopta, átgyúrta és – főleg – elrontotta, s miután csúszás-mászással fölkúszott az Adykhoz és Kiss Józsefekhez, csodálkozást keltett azzal, mit az én írófiókomból csent."[8]

Érdemes megjegyezni, hogy éppen *A Hét* 1905. június 4-én megjelent számának Szerkesztői üzenetei közt olvashatjuk a *Reiner Mária Rilke verseiből* [!] jeligére adott elutasító választ: „Elég csinos fordítás, de mivel szolgált rá ez a poétanő arra a megtiszteltetésre, hogy őt a magyar literatúra bekebelezze? Ha már németből fordítunk, fordítsuk azokat a kiváló régi nagy lírikusokat, kik örök díszei a német irodalomnak: Eichendorffot, Scheddelt, Lenaut, Beck Károlyt. Azok ugyan a verssorokat mindig nagy kezdőbetűvel írják, nem úgy, mint a modern szecessziósok, de egyúttal mélyebbek, igazabbak is; nem sikkasztják el a gondolat felét, nem csuklanak meg a mondat közepén, és főleg nem adnak fel rébuszokat. Önnek egyébiránt annyi mondanivalója van, hogy nem szorult a mások interpretálására."[9] A szerkesztői üzenet ismeretlen címzettje mögött több okból is Kosztolányit sejthetjük: tény, hogy ő már ekkor azon kevesek közé tartozott, akik ismerték és elismerték Rilke költészetét, s – ahogy az üzenet utolsó mondata utal rá – neki „egyébiránt annyi mondanivalója van, hogy nem szorult a mások interpretálására", valamint ez időben már „elég csinos fordítás"-okat is tudott készíteni, melyeket – saját verseivel egyetemben – éppen ekkoriban küldözgetett szét fővárosi lapok számára. S ha valóban ő az üzenet címzettje, akkor talán ez a Rilkét gondolatokat elsikkasztó poétanőnek tartó súlyos melléfogás erősítette meg ellenszenvét és lenézését *A Hét*tel szemben – ahová később – a *Budapesti Hírlap* után – végül is elszegődött.

Később sem kímélte egykori munkaadóit: Vészi és Kiss mellett a *Világ* főszerkesztőjét, Jászi Oszkárt, valamint a *Pesti Napló*nál és az *Esztendő*nél őt szerződtető Hatvany Lajost

---

[4] Kosztolányi Dezső: *Vészi József*. Nyugat, 1928. jún. 1. In: *Egy ég alatt*, 30–32.

[5] Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Bp., 1996. 86. S. a. r.: Réz Pál. (A továbbiakban: KDL)

[6] KDL 89–90.

[7] KDL 93.

[8] KDL 95.

[9] Idézi: Sánta Gábor: *Pálya kezdőknek* [előszó] In: Uő.: *Pálya kezdőknek*. Szeged, 2005. 5–8.

is támadta az *Új Nemzedék* „Pardon…" rovatában s egyéb, szintén névtelenül megjelent cikkeiben. Tehette ezt kiváltképp azért – s ez megerősíti a cikkek szerzőségét –, mert a lap munkatársai közül ő ismerte legjobban, legközelebbről az említetteket. Legfőképpen persze zsidó származásuk adott erre alapot (s majd mint látni fogjuk, a sorhoz csatlakozik Bródy Sándor is), de nem kizárólagosan csak erről van szó. Amikor Kosztolányi 1908 végén az *Élet* segédszerkesztőjeként munkatársakat gyűjtött maga mellé, a lapnál dolgozó legtöbb embert „szemét"-nek nevezte, s még a szerkesztő nevét sem tudta (vagy nem akarta tudni) pontosan, pedig a *katolikus* Antal Józsefről beszélt. Az *Élet* esetében viszont a *Budapesti Napló*hoz és *A Hét*hez képes más a sorrend: ott előbb ócsárolta őket, s utána lett munkatársuk, itt viszont már az odacsatlakozáskor becsmérlő hangon írt róla: „Az új lap címe *Élet*. A cím rossz, a lap még rosszabb lesz. *(Tolnai Világlap + Új Idők.)* – De érdemes itt maradnom, mert megfizetnek."[10] Az elsődlegesnek tűnő anyagi érdekeken túl már ekkor, 1908-ban megnyilatkozott antiszemitizmusa: egy másik, Fülep Lajosnak írt levélben az *Élet*et úgy jellemzi, hogy az „valami furcsa találkozóhelye a modern és nem modern *nem zsidó* íróknak", s az *Élet* szellemiségével szemben a *Nyugat*ot hozta fel, amely „egy kifejezetten anti-szimbolista, józan, racionális alapon álló, *metafizika- és gondolatgyűlölő zsidó pártszövetkezet*. Impotens rikoltozás rekedt torokkal. A szifilisztől berekedt torokkal. Hitem szerint ők sohasem csinálják meg az irodalmi forradalmat, mert erre nemcsak az erejük hiányzik, de a hitük is, az állítani tudás bátorsága."[11] Írta mindezt akkor, amikor már egy éve a *Nyugat* munkatársa. S ezért nehéz elfogadni Kiss Ferencnek – többek közt – azt a *Pardon*…-cikkek írása alól való felmentő érvelését, miszerint „Kosztolányi ekkor [1919–1921] is dolgozik a *Nyugat*nak, s logikus feltételeznünk, hogy óvakodott azokat bántani, akikhez eszmei szálak fűzték."[12]

Fentiek után talán nem meglepő, hogy bár tisztelte s mindig nagyrabecsüléssel nyilatkozott róla, korántsem volt baráti viszonyban – az egyébként zsidó származású – Osvát Ernővel, akinek Kosztolányi még a nevét is – feltehetően dzsentroid sznobizmusból – többször rosszul, Osváthnak írta.[13] Fentiek után viszont azon sem csodálkozhatunk, hogy visszaemlékezésében az Osváttal való megismerkedése is kísértetiesen hasonlít a Kiss Józseffel és a Vészi Józseffel történt első találkozásra: „Budapesten mindössze pár hónapja lehettem, tizenkilenc éves voltam, s egy ódon, ferencvárosi bérházban laktam, ahol csak a házmester ismert. Vidéki újságokba írogattam verseket ritkán. Egy reggel a postás levelet hozott, melyben O. E. megkért, keressem fel őt délután ötkor, a Bristol-kávéházban. Vajon honnan tudta meg lakáscímem, a ház, emelet és ajtó pontos számát?

Sohase láttam őt addig. A kávéházban sok száz ember közt ült fekete márványasztalánál, fekete haja volt, fekete szeme, feketekávé állt előtte, s szokása szerint fekete süteményt is hozott magával, melynek ízét a fekete mák adja meg, a fekete fűszer, melyet csak finom ínyek kedvelnek. Biztosan feléje indultam. Vajon honnan tudtam meg, hogy ő az?

Ezen a délutánon kikérdezett, mint vádlottat az ügyész, mint pap a gyónót, mint fiút az apa, s aztán a *Figyelő*ben, mely a *Nyugat* előfutárja, megjelent három szonettem, a *Fasti*, a karácsonyról, húsvétról és pünkösdről."[14]

---

[10] KDL 166.

[11] KDL 164–165. – Kiemelés tőlem: B. T.

[12] Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi*. Bp., 1979. 89.

[13] Lásd pl.: KDL 170., 187., 193.

[14] Kosztolányi Dezső: *O. E.* Nyugat, 1923. jún. 16. 855–856. In: *Egy ég alatt*, 162–165.

Akár az előzőekben, Kosztolányi itt is arról beszél, hogy őt, aki vidéki újságokba írogatott verseket, egyszer csak felkereste egy jó nevű fővárosi irodalmi lap hírneves szerkesztője, igaz: levélben, hogy legyen lapjának munkatársa. Önmagában még igaz történet is lehetne, ha nem ismernénk a rokon példákat, és még inkább, ha nem ismernénk azt a levelet, amelyet Csáth Géza – pontosabban akkor még Brenner József – 1905 márciusának elején írt Budapestről az akkor Bécsben tanuló Kosztolányinak. Az eddig publikálatlan, fekete tintával írt autográfot érdemes teljes terjedelmében közölni:[15]

Kedves öreg barátom!

A következő rettenetes dolgokat kérem tőled:

A Polygnotosról szóló egyetemi pályázat márc. 31én záródik le. 20 áig gyűjtöm az adatokat, s akkor 9 nap alatt megírom.

Kérlek hát, amennyire teheted és szabad tenned egyéniséged részleges öngyilkossága nélkül, valamilyen könyvtárban nézz utána ennek a bácsinak a köv. könyvekben:

Perrot de Chipier Historie de l'art Griece *V. kötet*
M. Paul Girard Peinture antique.

Valami kivonatot, rövidet, de minden lényegest magába foglalót, azután haladéktalanul küldj maximum 18 áig. Mert az anyagomat 18-20 án fogom rendezni.

– Kérlek továbbá, hogy légy türelemmel, míg a Jövendőket *küldhetem, semmi kiváló, sőt most érdekes nincs benne. Nem tudom, ismered-e a* Figyelő *című folyóiratot, a legmagasabb nívón áll az irodalmi folyóiratok között, egészen a* Magyar Géniusz *szellemében szerkesztve. Szerk:* Osvát Ernő, Sajó ucca 8/a. *Jó lenne, ha ennél próbálkoznál. Addig is, hogy ne und magad, küldök neked egy számot belőle.*

Tudósítalak továbbá, hogy a finánccok nem vesztették el a szimatot, ki kellett szórnom a 4 korona 20 fillért, melyről itt küldöm mintául az egyik nyugtát. Jó stílusban tartott kis munka!!

A héten otthon voltam. És megnéztem 3 szor a János vitézt, *miután előzőleg Budapesten Fedáktól láttam. Ilyen magyar muzsikát Erkel óta senki se komponált. Ha te lejössz húsvétre, majd megnézzük együtt itt Pesten – ha adják még – (most 122 szer megy.)*

Az operettünk ügye nem mondható haladó állapotúnak. Az öreg nem dolgozik abszolute!!

Írj már, fiam, mert én abbahagyom.

Ölellek
József

A levél nagyon fontos dokumentum, magánéleti utalásai mellett számos irodalomtörténeti adalék olvasható ki belőle. Elsősorban Csáth Géza életének és néhány munkájának megértéséhez szolgál adatokkal, másrészt viszont – az utalásokat felfejtve – másodlagos jelentést nyer, s immár inkább a Kosztolányi-életrajzhoz nyújt információkat. Ráadásul mivel ez az 1905-ös év egyetlen Kosztolányihoz írott Csáth-levele, érdemes minden utalását megvizsgálni.

Keltezését pusztán a szövegből megállapítani nem lehet. Annyit azonban elárul, hogy 1905-ben írta Csáth (hiszen a *Figyelő* csak ebben az évben jelent meg), s annak is elején, hiszen egy új lapra hívta fel a Kosztolányi figyelmét. A húsvétot jövő időben említette, ez április 23-ra esett az évben, és az egyetemi pályázathoz való anyagok elküldését március 18-ig kérte Kosztolányitól. A levél tehát mindenképpen ennél korábban íródott. A belső

[15] A levél az MTA Könyvtárának Kézirattárában őrzött Kosztolányi-hagyatékban található, jelzete: Ms 4622/121. A levél helyesírását és központozását a maihoz igazítottam, megőrizve azonban a fiatal Csáth írásmódjának jellegzetességeit: B. T.

utalások 1905 januárja és március 18. közötti intervallumot sugallnak. A további pontosításhoz külső forrásokat kell segítségül hívni: Csáth a *János vitéz*ről írt, mégpedig két vonatkozásban is: a héten otthon volt, és ott háromszor látta az operettet, amely ugyanekkor a fővárosban 112. alkalommal ment. Nos, a darabot Szabadkán 1904. március 4-én – szombaton – mutatták be (a főpróba 3-án volt), s az ezt követő négy napon (márc. 5–8.) is adták, március 24-én már tizedszer ment; és – ez a helyi viszonylatokhoz képest sikert jelentett – ebben az évben összesen huszonhatszor láthatta Szabadkán a közönség.[16] A budapesti előadások a Király Színházban voltak, de hogy pontosan mikor játszották 122-edszer, arra egyelőre nincs adatunk. Az azonban támpontul szolgálhat, hogy február 28-án volt a 113. előadás, április 1-jén pedig a jubileumi 150. A két dátum közötti előadásszámból (37) látható, hogy márciusban mindennap játszották a darabot, néha egy napon kétszer is, s duplázni általában hétvégén szoktak; így – némi számolgatás után – a 122. előadás március 7. és 10. között lehetett. Látható, a két adat összevág, így a levél valószínűsíthető keltezési dátuma 1905. március 8–10. körüli.

Kosztolányi ekkor a bécsi egyetem hallgatója volt. Rokonaitól, barátaitól elszakítva élt, egyetlen kapcsolattartási lehetősége a levelezés volt. 1904 őszén még napi híradásra (!) kérte unokaöccsét: „Kérlek, írj sokat (a naponta küldött újságok szélére is)", később, 1905 elején – az otthon töltött ünnepek után – már „beérte" a hetenkénti tájékoztatással: „Nincs egy jó emberem, akivel szót válthassak. […] Írj minden héten legalább egy levelet. Ezt tartsd be mindég, íme, rimánkodva kérlek, mert beteg, nagyon ideges vagyok", nem sokkal később pontosította is kérését: „Még egyszer kérlek tehát, legalább minden héten írj nekem; ha másról nem, irodalmi olvasmányaidról és az operettről. Vagy az egyetemi életről, *az ismerőseimről és a barátaimról.*"[17] Csáth leveleit sajnos nem ismerjük, megsemmisültek, elvesztek vagy lappanganak valahol, viszont Kosztolányi sok válaszleveléből valószínűsíthetjük, hogy Csáth eleget tett a kérésnek, s gyakran írt – mint a fenti levélből láthatjuk, többek között irodalmi olvasmányairól *(Figyelő)* is.

De nem csak arról. Egy készülő pályamunkához kérte Kosztolányi segítségét. A Polignotos-dolgozatról eddig is tudott az irodalomtörténet: „Vannak Csáth-művek, amelyek létezéséről tudunk, de egyetlen, általunk elérhető könyvtárban sem találtuk meg őket […] Csáth jegyzeteiből tudjuk, hogy *Polygnótos festészete* címmel terjedelmes tanulmányt nyújtott be egy egyetemi pályázatra, hagyatékából azonban nem került elő ennek fogalmazványa",[18] közölte az első jelentős Csáth-cikkgyűjtemény jegyzeteiben Dér Zoltán, Csáth bibliográfiájába pedig szintén bekerült a tétel: „Ifj. Brenner József: *Polygnótos festészete*. [Egyetemi pályamű, 1904 októberében]."[19] Sajnos azonban a bibliográfia összeállítójától nem kapunk felvilágosítást, mit jelentenek s hol találhatók Csáth emlegetett jegyzetei, s így azt sem tudjuk, milyen segítséggel végezte a datálást. Csáth levele többről és másról árulkodik: 1905 elején írta a dolgozatot, amelyet bár még mindig nem ismerünk, de legalább keletkezéstörténetébe bepillantást nyertünk.

Csáth nyugodtan kérhette unokatestvére segítségét, s nemcsak a szoros kapcsolat miatt, hanem a segítség kölcsönös volta miatt is. Kosztolányi leveleiből tudjuk, hogy többször kérte ismerőseit, barátait, rokonait, így Csáthot is, valamely könyv, tankönyv beszerzésére

---

[16] Gerold László: *Száz év színház. Dráma és színjátszás Szabadkán a XIX. században. (1916–1918)* Újvidék, 1990. 209. – A keltezés hozzávetőleges megállapításában ezúton is köszönöm a segítséget Csiszár Mirellának, Rajnai Editnek és Gerold Lászlónak.

[17] KDL 47, 73., ill. 74.

[18] Dér Zoltán: *Jegyzet*. In: Csáth Géza: *Ismeretlen házban*. II. *Kritikák, tanulmányok, cikkek*. Újvidék, 1977. 666. Szerk.: D. Z.

[19] Dér Zoltán: *Csáth Géza-bibliográfia*. Újvidék, 1977. 118.

(1905. február 1-jén is őt kérte: „Esedezem, járd be az összes antikváriumokat, s hajhászd föl *Heinrich Gusztáv*nak *német nyelvű* irodalomtörténetét", melyet „*csak* Budapesten lehet beszerezni"[20]), sőt máskor a fentivel szinte azonos helyzetben kérte Csáth segítségét: „Az egyetem 100 koronás pályázatot hirdetett egy Deák-ódára, melynek határideje a közeli pár napok egyikén van. Minthogy a pesti könyvtárak egyikében *sincs már Deákról* szóló munka, sürgősen kérlek, túrjátok föl az összes szabadkai könyvtárakat (közkönyvtár, casino, ifjúsági, tanári könyvtárak), s egy kalauz által kézbesítsétek nekem a könyveket."[21] Ez a pályamű végül is elkészült, s Kosztolányi beadta, Csáth tehát valószínűleg teljesítette a kérést.[22]

A Polignotos-dolgozat ügye után Csáth bocsánatot kér, amiért késik a *Jövendő*k küldése. A Bécsben tartózkodó Kosztolányi unokaöccsét bízta meg, hogy Bródy Sándor lapját rendszeresen küldje meg neki – de nem csak az irodalmi tájokozódás miatt. A *Jövendő* 1904. október 9-i száma közölte Baudelaire *A macska* című versét, Kosztolányi fordításában – azonban *a fordító nevének feltüntetése nélkül*. (A *Jövendő* megkeresését vélhetően Csáth ajánlotta unokabátyjának: ekkor ő már ismerte és becsülte a lapot és szerkesztőjét – oda küldte be első komolyabb irodalmi próbálkozásainak egyikét, a gimnáziumi önképzőkörben írott *A kályha* című novellát, melyre Bródy postafordultával azt válaszolta, hogy a novella „ritka egyszerűséggel van megírva, formában, kifejezésben meglepő, a tárgya azonban szegényes. Más ilyen kicsiny genreképet kérek, azt hiszem, jót, sőt föltűnőt kapok öntől. Küldjön és írja meg, mi az életpályája, kora."[23] – De Kosztolányi szerezhette máshonnan is az ösztönzést: a budapesti egyetemen 1903 októberében ismerkedett meg – többek között – Oláh Gáborral, akinek költeményeit éppen a *Jövendő* közölte már ekkor.[24]) A közlés után írta Csáthnak: „A *Jövendő* közlése megörvendeztetett, de egyúttal dühbe is hozott, hogy a nevemet mellőzték, s egyszerűen anonime adták közzé", és azonnali intézkedésre kérte unokaöccsét: „Tanácsold, hogy a jövő szám helyreigazításai vagy legalább szerkesztői izenetei között feltétlenül említsék meg a nevemet, s lehetőleg dicsérjenek is meg", különben pert indít, máskor dühösen fakadt ki: „A *Jövendő* ügye vérig bosszant. Nem méltó a nevem beléje, és a munkám – igen?? Ki látott ilyen logikát??"[25] Ugyanakkor – a közlés után több mint egy hónappal, november 20-án – Babitsnak is felemlegette sérelmét: „A *Jövendő* gyalázatosan megrontotta műfordításomat egy buta szócserével, s eltolvajolta a versemet. Legyen boldog vele!",[26] itt azonban már nem a névelhagyás, hanem – költőtársnak írja a levelet! – egy szócsere a panasz elsődleges oka. A vers valóban fontos lehetett neki, hiszen felvette műfordításainak első gyűjteményes kötetébe (*Modern költők*, 1914), viszont hogy mi lehetett a szócsere, nem tudhatjuk, mert időközben Kosztolányi teljesen átdolgozta a verset (s elhagyta a vers második részét, amely egyébként egy másik, azonos című Baudelaire-vers második része), sőt, hogy a fordítás sorsa még csavarosabb legyen, a *Modern költők* háromkötetesre bővített kiadásába szintén felvette a verset, melyet ismét jelentősen átdolgozott, „visszaillesztve" az ugyancsak átdolgozott második részt.[27] (A helyzetet tovább bonyolítja, hogy Csáth már a *Jövendő*-közlés előtt egy hónappal idézte a verset

---

[20] KDL 76.

[21] KDL 15.

[22] KDL 18.

[23] Bródy Sándor *levele Csáth Gézának*, Budapest, 1904. jan. 12. Idézi: Dér Zoltán: *Utószó*. In.: Csáth Géza: *Ismeretlen házban*, II. 621.

[24] KDL 17.

[25] KDL 48., ill. 49.

[26] KDL 59.

a *Bácskai Hírlap*ban megjelent *Dekadencia* című cikkében, egészen más szövegváltozattal, s alatta hanyagul odavetve, hogy „Kosztolányi fordítása", mintha már mindenki ismerné ezt a nevet.[28] S, korábbi jegyzetek híján, így lesz teljesen érthető Csáth – a mottóban már idézett – levelének azon utalása, mely szerint: „iszonyúan meg valék lepetve, s örültem, mikor olvasom a jeles lapot (nagy kényelmemben), látva a *macskát* a te fordításodban, melynek, még mikor egy szavát se olvastam, a beosztásáról és egyebekről láttam, hogy a te fordításod. Miért nincs neved; hogyan történt, micsoda disznóság ezt meg nem írni, ki vitte el a fordításodat? Ha valaki lopta a szerzőséget, könnyű lészen igazolni a *B*[ácskai]. *H*[írlap]. megfelelő számával."[29] – Az átdolgozássorozat kronologikus olvasata egyébként újabb adalék Kosztolányi nyelvszemléletének változására: az időrendben középső, s az 1914-es kötetbe került változat a szecesszió jegyében fogant: Kosztolányi jelzőket szúrt be és halmozott ezáltal, amelyeket később – immár a nyelvi purizmus jelszavával – rendre elhagyott.) Az ígért per végül is elmaradt; azonban Kosztolányi máshogy vett elégtételt: Bródy 1905. július 4-én Semmering mellett, Schottwiesben öngyilkosságot kísérelt meg, de túlélte. Kosztolányi pár nap múlva a *Bácskai Hírlap* egy névtelen cikkében mégis cinikus nekrológban búcsúztatta: „Szomorú nekrológ ez. Az, akiről szól, most még él. Az orvosa, akivel az imént beszéltem, azt mondja, hogy egészen jól érzi magát, s valószínűleg felgyógyul. S mi mégis, határtalan fájdalommal tovább búsongunk, és rójuk tovább a nekrológot. […] Ez aztán az istencsapás, a mi gyönyörűen sudárba szökkenő modern magyar irodalmunkra. Az ifjú nemzedék bálványa ledőlt. Az új irodalom atyamestere nem ír többé. Sírhat Magyarország."[30] (Később, mivel Bródy túlélte az öngyilkossági kísérletet és adott még ki könyveket, Kosztolányi még egyszer írt róla, azonban már egy objektív hangú kritikát.[31])

A fináncok ügyét éppen az előző bekezdésben említett *Jövendő*k elmaradt küldésére vonatozó ígérete juttatta Csáth eszébe. 1904 ősze óta húzódott az ügy: „A rendőrség ma megidézett – panaszolta akkor Kosztolányi –, kérdőre vont, kitől kapom a lapokat, s elém tette a lefoglaltakat […] Be kellett vallanom az igazságot, mert a komoly ügy fonalait nem tanácsos tovább is bonyolítani. Büntetést fogsz fizetni."[32] Az 1905-ös levélből kiderül: Csáth valóban megfizette a büntetést.

Ezután Csáth a *János vitéz* előadását dicsérte, s hívta Kosztolányit, nézzék meg együtt. (S ezzel az ifjú Csáth Géza művészeti munkásságának mindhárom ágát megszólaltatta levelében: a festő Polignotost, az irodalmár Osvátot, a zenész-zenekritikus Kacsóh Pongrácot említette benne.) A daljátékot, melynek szövegét Petőfi Sándor verses elbeszélése nyomán Bakonyi Károly írta, s a versek Heltai Jenő szerzeményei, 1904. november 18-án mutatták be a Király Színházban, ahol „százhatvanötször játszották megszakítás nélkül […] teltház előtt, amire a magyar színházi életben még nem volt példa. Öt hónap alatt kétszázezren

---

[27] Charles Baudelaire: *A macska*. Jövendő, 1904. okt. 9. 36. ≠ In: Kosztolányi Dezső: *Modern költők. Külföldi antológia*. Bp., 1914. 129. ≠ In: K. D.: *Modern költők. Külföldi antológia a költők arcképével*. Tetemesen bővített második kiadás. I. Franciák. 72. = Kosztolányi Dezső: *Idegen költők*. Bp., 1988. I. 509. Szerk.: Réz Pál.

[28] József [Csáth Géza]: *Dekadencia*. Bácskai Hírlap, 1904. szept. 4. 7–8. In: U. ő.: *Rejtelmek labirintusában. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, újságcikkek*. Bp., 1995. 90–91. Szerk.. Szajbély Mihály.

[29] Csáth Géza *levele Kosztolányi Dezsőnek*, Budapest, 1904. okt. 9. K.: Dér Zoltán: *A testvéri felelősség dokumentumai. Kísérletek Csáth Géza megmentésére.* Üzenet, 1975. febr.-márc. 160–190. = Uő.: *Ikercsillagok*. Újvidék, 1980. 123–165.

[30] [Kosztolányi Dezső:] *Heti levél*. Bácskai Hírlap, 1905. júl. 9. In: *Egy ég alatt*, 50–52.

[31] Kosztolányi Dezső: *Imre herceg. Bródy Sándor novellái*. A Hét, 1912. jún. 2. In: *Egy ég alatt*, 52–54.

[32] KDL 54.

látták az előadásokat, mialatt a zenés játék szövegeiből egymillió, a kottáiból pedig félmillió fogyott el, és néhány hónapon belül huszonkilenc vidéki színház vette meg a darab előadási jogát."[33] A siker főképpen két ember nevéhez köthető: a zeneszerző Kacsóh Pongrác volt, a címszereplő pedig az itt országos hírűvé vált Fedák Sári. Csáthra valóban nagy hatást tett a darab, mert nem sokkal később a levélben megfogalmazottakat – megnyitva ezzel zenés színházi kritikáinak termékeny és jelentékeny sorát – cikkben is megfogalmazta: „Ma volt a 150. előadása a *János vitéz*nek. Rekord. […] Végre egy operettíró, akinek saját gondolatai vannak, s aki nemcsak tanulta, hanem tudja is, hogy mi a magyar stílus. […] mert igen, egy egyéniség is van végre megint a magyar muzsikusok között; s az egyéniséget többre kell becsülnünk minden más tulajdonságnál."[34]

Kosztolányi erről a darabról nem írt, viszont alkotóinak pályáját nyomon követte. Egy évvel később a szövegíró Bakonyi következő darabjáról, a *Rákóczi*ról cikkezett: „számoltunk az operett szükségszerű stilizáló modorával, s csak elfogadható szöveget reméltünk. Bakonyi Károly Rákóczi-darabja azonban sablonos, kínosan vergődő drámaiatlan fércmű. Nagyon megérzett, hogy a *János vitéz* szövegírója mellett nem állt Petőfi Sándor. Ez a szöveg nem él, s most, hogy végighallgattuk, egyetlenegy erősebb benyomást sem hoztunk haza magunkkal. […] A *Rákóczi* zenéje más lapra tartozik. Kacsóh Pongrác méreteit és zenei jelentőségét ismerjük. Az operett léha világába ő csempészte be először a komolyabb, festő zenét, az egész darabon át uralkodó melódiák kiszélesítését, a visszatérő motívumok variálását s a zenei kontrasztokat."[35] Egy későbbi Kacsóh-darab (Israel Zangwill–Hajó Sándor–Kacsóh Pongrác: *Mary Ann*) kapcsán is a *János vitéz* jutott eszébe: „nem lett volna szabad róla beszélnünk, és most sem lenne szabad, de a foyer-ban mégis mindenütt erről folyt a szó. Kacsóh Pongrác szabadulni szeretne az első végzetes siker terhétől, és nem tud, hiába menekül a nagyobb stílusú drámai zenéhez, és hiába próbálkozik európaibb, internacionális muzsikával. […] És a kíváncsi közönség csillogó szemekkel jár el a premierekre, és nézi Kacsóh Pongrácot, akit egyszer annyira szerettek a boldog istenek, hogy soha ki nem heverhető sikert hoztak a fejére. Ezúttal már másodszor vetette tengerbe Polükratész gyűrűjét. A forró premieresték lázában azonban újra megnő a múlt tapsos emléke. A kritika az elismerés aranytálcáján nyújtja vissza a végzetes gyűrűt – a *János vitéz* szerzőjének."[36] Fedák Sáriról csupán tíz év múlva írt: akkor a színésznő pályáját elemezve jegyezte meg, hogy Fedák „magyar volta pedig a sok amerikai, holland, francia, német szerep után csak új fűszer. Hogy mégis mennyire magyar, igazolja azt, hogy a *János vitéz*ben aratja egyik elhatározó sikerét. […] Fedák Sárinak azonban csakhamar szűk lesz az operettszínpad. Egy igazi színésznő lakozik benne, ki az operettben is játszik, mindenekelőtt játszik."[37] Ezekből a személyes élmények helyett inkább zsurnaliszta tapasztalatokra épülő cikkekből azonban nem olvasható ki, hogy Kosztolányi valaha is látta volna a *Jánost vitéz*t, és éppen hogy nem árulkodó a *Nyilatkozatok Fedák Sáriról* körkérdésre adott szűkszavú válasza sem: „Fedák Sári ma és mindig csodagyermek. Bátor tehetsége és harmatos vásottsága vele együtt nőtt és nő, mint egy csodaköntös."[38]

---

[33] *Magyar Színháztörténet II. 1873–1920*. Bp., 2001. 614. Főszerk.: Székely György. Szerk.: Gajdó Tamás.

[34] (József) [Csáth Géza]: *A János vitézről*. Budapesti Hírlap, 1905. ápr. 2. 7. In: Uő.: *A muzsika mesekertje. Összegyűjtött írások a zenéről*. Bp., 2000. 47–48. Szerk.: Szajbély Mihály.

[35] Kosztolányi Dezső: *Rákóczi*. Budapesti Napló, 1906. november 21. In. Uő.: *Színházi esték*. Bp., 1978. I. 648–650. Szerk.: Réz Pál.

[36] Kosztolányi Dezső: *Mary-Ann*. A Hét, 1908. dec. 13. In.: *Színházi esték*, I. 455–456.

[37] Kosztolányi Dezső: *Fedák Sári útja*. Színház és Divat, 1916. nov. 12. In: *Színházi esték*, II. 343–345.

[38] *Nyilatkozatok Fedák Sáriról*. Színházi Élet, 1916. ápr. 23. – ápr. 30. 21.

Ezt követően Csáth még egy témát pendített meg: a közös operett ügyüket, melynek zenéjét Csáth, szövegét Kosztolányi írta volna. Már korábban, szabadkai diákéveik alatt is tervezgették közösen egy opera megírását,[39] később, 1905 elején az operettből valamennyi biztosan elkészült, mert Kosztolányi Bécsből verseket küldött hozzá,[40] s egy évtized múlva, 1916-ban Csáth Gézában ismét felmerült az ötlet,[41] de az operett mindig csak terv maradt, s a közös darab soha nem készült el.

Mindezek mellett Csáth egy „mellékes" megjegyzésében felhívta a *Figyelő*re és Osvátra Kosztolányi figyelmét. A *Figyelő*t Osvát Ernő 1905 januárjában indította, s a havonként jelentkező irodalmi lap tizenegy számot ért meg. Csáth a lap szellemiségét „természetesen" a korábban (1902–1903) megjelenő *Magyar Géniusz*éhoz hasonlítja: Osvát szerkesztette azt is. A két lap szerzőgárdája ezért részben azonos. Osvással tartottak régi szerzői közül többen (pl. Cholnoky Viktor, Fenyő Miksa, Kaffka Margit, Kovács Jenő, Krúdy Gyula), de az „osváti" szerkesztési elv miatt feltűntek „ismeretlen" újak is, köztük Bíró Lajos, Hatvany Lajos, vagy éppen Kosztolányi Dezső. Szerzői között voltak a lapban többször publikálók (pl. Fenyő, Szini Gyula, Elek Artur), és „alkalmi" megjelenők is (pl. Gulyás Pál, Tóth Wanda). Talán legnagyobb vállalása – és így legfontosabb későbbi hatása – abban állt, hogy az első nagy Ady-versek fóruma lett; itt jelent meg a *Harc a Nagyúrral* és a *Gare de l'Esten*.

Hogy Csáth számára, bár ő maga nem publikált benne, valóban fontos lehetett a *Figyelő*, s így a modern irodalom, azt mi sem bizonyítja jobban, hogy nemcsak a lap indulására hívta fel – egyelőre „csak" – unokatestvére figyelmét, hanem Adyhoz hasonlóan azonnali visszajelzését adta a lap megszűntének is: „Az adat, amely a XX. század elejének árva Magyarországát az utókor számára jellemezni fogja, egy és más oldalról a következő: *a Figyelő, tehát az egyetlen igazán komoly irodalmi alapokon nyugvó vállalkozás, mely a nemes művészetet és a finom kritikát akarta valahogyan megkedveltetni az újságolvasó magyar közönséggel… részvétlenség miatt megszűnt*. […] A *Figyelő* eltévesztette a dolgot. Ez a lap egy anakronizmus volt, de a *jövőből* – mint a következmények élénken bizonyították."[42]

Csáth nemcsak remek megfigyelőnek bizonyult – hiszen az adott pillanatban a lap megszűnésében meglátta ugyanazt az okot, amit később a visszaemlékezők igazoltak –, hanem nagyszerű jósnak is: megjövendölte, hogy a *Figyelő*nek igazán a jövőben lesz hatása. Hiszen – Fenyő Miksa szerint is – „a *Figyelő* világa nem tűnt el nyomtalanul; az írók fölfigyeltek s pedig nemcsak a velünk egykorúak, hanem régi fémjelzett írók is – ki barátságosan, ki gáncsolón –, az olvasó közönség nem vett róla tudomást."[43] Talán azért, mert „ezt a folyóiratot – be nem vallottan – az íróknak csináltuk, előfizetőkre csak félve mertünk gondolni. Azt akartuk, hogy Ignotus észrevegye, meg Ambrus Zoltán, Gárdonyi Géza, Bródy Sándor, nyilván mások is. S azt akartuk, hogy az írók észrevegyék, hogy most indul a pályáján: Ady Endre, Biró Lajos, Cholnoky Viktor, Szini Gyula, Kaffka Margit, Kemény Simon, Révész Béla."[44] Így a rövid életű és közönségsikerrel, széles olvasóbázissal nem dicsekedhető lap igazi hatása abban állt, hogy „a leendő »nagy nemzedék« tagjai

---

[39] Vö.: Dér Zoltán: [Jegyzet az *Altatódal* című vershez] In: Kosztolányi Dezső: *Mostoha és egyéb kiadatlan művek*. Újvidék, 1965. 151.

[40] KDL 74–75.

[41] Vö.: Csáth Géza *levele Kosztolányi Dezsőnek*, Földes, 1916. júl. 12. In: Dér Zoltán: *A testvéri felelősség dokumentumai.*

[42] Csáth Géza: *Egy kultúrtörténeti adat*. Bácskai Hírlap, 1905. dec. 29. 3. In: *Rejtelmek labirintusában*, 97–98. – Ady Endre cikke: *A Figyelő – utolsó száma*. Budapesti Napló, 1905. dec. 24.

[43] Fenyő Miksa: *Feljegyzések és levelek a Nyugatról*. Bp., 1975. 71. S. a. r.. Vezér Erzsébet.

[44] Fenyő Miksa: *Önéletrajzom*. München, 1967. 552.

már tisztábban látják önmagukat, valóban kezdenek nemzedékké szerveződni. Fejlődésük mérhető alkotásaikon, arculatuk kezd kirajzolódni"[45], mert a *Figyelő* „olyan folyóirat volt, amelyből valamelyest képet lehetett alkotni az ifjúság törekvéseiről. Munkatársai csaknem mind olyanok voltak, akik pár évvel később a *Nyugat* körének legjavához tartoztak, s már akkor is túl voltak a kezdő éveken. [...] Gyökeret verni nem tudott, a benne megszólaló írók még sokkal kevésbé voltak ismertek, semhogy a népszerű nevek igézete alatt álló közönséget vonzhatták volna, de annyit máris bebizonyított a folyóirat, hogy indulóban van egy ifjú nemzedék, mely a tehetség jogán kér szót az irodalomban."[46] A *Figyelő* írói, költői három év múlva Osvát következő lapjánál, a *Nyugat*ban találkoztak, s ott már valóban meg tudták mutatni valós hatásukat, mind a kortársak, mind az irodalmi utókor számára. És Kosztolányi – bár nem szerepel Fenyő Miksa idézett névsorában – köztük volt. Csakhogy ő kerülő úton jutott oda, s esetében vélhetően nem a generációs összetartás volt a szereplés oka.

A levélből tudjuk, hogy Csáth 1905 márciusában küldött mutatványnak egy számot a lap addig megjelent három száma közül. Talán éppen az elsőt, amelyben Osvát lapindító programcikkében ezt írta: „Az örökkévaló dolgokon kívül csak múló dolgok érnek valamit. S az ambíció, ez a kapkodás az örökkévalóság után szintén múló dolog. Különösen a mi irodalmunkban. Az ideálok a halottaknál is gyorsabban lovagolnak. A komolyság az ifjúkori mesék közé került. A tollakat nagyon is hamar fogja el a »minden mindegy« blazírtsága. A kivételeket én tisztelem a legjobban. És ezek a meghatóan büszke tollak lesznek a vezetői irodalmi ifjúságunknak. Már ma lehetne példákat felhozni."[47] Ez imponálhatott Kosztolányinak, aki – fiatal, induló költőként – az irodalmi ifjúságot büszke tollal vezető kivétel példáját magára (is) érthette. Mindez persze csak feltételezés, az viszont tény, hogy *miután* márciusban Csáth levélben hívta fel figyelmét a lapra, Kosztolányi megfogadta a tanácsot, s verssel jelentkezett Osvátnál. Így jelent meg a *Figyelő* októberi számában Kosztolányi egyetlen közleménye, a három szonettből (*Karácsony*; *Húsvét*; *Pünkösd*) álló *Fasti*. A korai versek közül sem kiugró színvonalú költemény önértékét maga Kosztolányi sem tartotta sokra: bár még beszerkesztette az első verseskötet (*Négy fal között*, 1907) *Pasztellek* ciklusába, később már kihagyta a valójában erősen válogatott (és új) verseket (is) közlő *Összegyűjtött költeményei*ből (1935) gyűjteményből. A *Fasti* valódi – az egész életműre kiható – következményei nem is önértékében, hanem éppen a megjelenés helyében vannak.

A *Figyelő* utolsó előtti, 1905 októberében megjelent számában többek közt Szini Gyula a kritikáról, Fenyő Miksa a magyar regényekről, valamint Jókai emlékezetéről írott cikke olvasható, Szilágyi Géza az ifjú Verlaine-ről, egy névtelen szerző pedig Nietzschéről és Wagnerről értekezik. Novellával Krúdy és Révész Béla, verssel – Kosztolányi mellett – Szilágyi Géza van jelen. Ez eddig – mondhatnánk – egy „átlagos" lapszám tartalma is lehetne. Van azonban két közlemény, amely valóban irodalomtörténeti jelentőségűvé emeli éppen ezt az októberi számot.

Szerzői tiszteletpéldányként mindenféleképpen ismernie kellett az egész lapszámot, s így látnia kellett benne Ady Endre az elmaradott magyarságot, illetve magyar elmaradottságot ostorozó cikkét, a *Moriturit*, amelyben az elhíresült „Komp-ország" kifejezést leírta. (A cikk később – némi kiegészítéssel – az *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* első része lett.)

---

[45] Fráter Zoltán: *Osvát Ernő élete és halála*. Bp., 1987. 72.

[46] Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Bp., 1937. 107–108.

[47] Osvát Ernő: *Motívumok*. Figyelő, 1905. jan. 1. In: Uő.: *Az elégedetlenség könyvéből. Összegyűjtött írások*. Bp., 1995. 90–92.

Kosztolányi ekkor már biztosan ismerte Ady nevét, a Négyesy-szemináriumon egyik társuk, Mohácsi Jenő lelkes híve volt már Adynak.[48] Ezért írta a Bécsből hazatérő Kosztolányi Babitsnak 1905 júliusában, ottani élményeit összefoglalva: „Hányódtam, koptam, színtelenedtem Bécsben. […] A múzsám a múltakon kérődzött, de azért elég sokat írtam. Ezenkívül magyar lettem, keserves, javíthatatlanul, butául naiv magyar – minden Mohácsi Jenők és Ady Endrék ellenére."[49] Feltehetően itt, Bécsben írta – éppen Adyék ellenében – a „tüntetően" régebbi és „magyarabb" irodalmi beszédmódot idéző *Fasti*t is.

De mégsem csupán ez a „magyarság-ellenesség" lehetett Kosztolányi baja Adyval. S ha „nyilvánvaló, hogy Ady előretörése Kosztolányit ettől [1905 nyara] kezdve, tehát lényegében már kezdettől idegesíti",[50] akkor nem nehéz elképzelni, mit gondolhatott róla október után, hiszen a *Morituri* ugyanis nem az egyetlen Ady-szereplés az ekkor megjelent *Figyelő*ben: Szini Gyula éppen itt, nem sokkal a *Fasti* mögött szólt először érdemben – sőt elragadtatottan – a költőről. A hamarosan megjelenő *Új versek* előzetes beharangozójában lobogó lelkesedéssel hirdette Adyt mint az új nemzedék vezető költőjét: „Várjuk tőle [ti. Adytól] a legújabb generációnak azt a dicsőségét, hogy nagyvilági szellemű, modern és mégis minden ízében, lélegzetében magyar költőt ad az új századnak. A Kiss József, az Ignotus, a Heltai Jenő generációja után ez a nemzedék meddő volna? Ady Endre heraklészi küzdelemre indul az új kötetével, és mi, barátai, csillogó szemmel kísérjük."[51]

Szini ezzel azonban nemcsak azt állította, hogy Ady a legjobb fiatal költő, hanem azt is, hogy *nem valaki más*, mondjuk Kosztolányi. Ez Kosztolányinak, aki – levelezéséből tudható – erősen aspirált a legjobb költőnek járó elismerésre s a vele járó szerepkörre, nyilván erősen az önérzetébe tiport. S mivel Ady elismertsége az idők folyamán nem csökkent, sőt nőtt és állandósult, majd a kultusz és kánon miatt még halálával sem múlt, egyértelmű lett, hogy ezt a szerepkört jó ideig senki más, így Kosztolányi sem töltheti be. Valami mást kellett hát önértékelése védelmében kitalálni.

Ezt a sérelmet különös módon fordította visszájára: ha már nem őbenne ismerték fel a fiatal költőnemzedék legkiválóbb alkotóját, hát visszaemlékező írásaiban rendre azt sugallta, mintha ő fedezte volna fel Adyt!

Előbb csupán, közvetlenül Ady halála után, elismerte és leszögezte, hogy Ady halálával „egy nagy irodalomtörténeti korszak zárult be, melynek kezdetét 1905-re [!], a végét pedig 1919-re lehet tenni",[52] egy hónappal később – s ráadásul a *Nyugat* Ady-számában, tehát nagyon hangsúlyos helyen – azonban már mint ennek az (általa is deklaráltan) irodalomtörténeti nagyságnak közeli ismerőse tüntette fel magát: „Ady Endréről, a régiről, a huszonhét évesről írok, kit húszéves koromban ismertem meg. […] Mire emlékezem? Vészi József és Kabos Ede lapjánál, a délután megjelenő *Budapesti Napló*nál reggelenként morcosan, idegesen leül egy íróasztalhoz, egy korsó sört hozat a szolgával, és glédába állítja maga elé a cigaretták rendjét. Megjelenésében van valami varázsos és rábeszélő. […] Ismeretlenül is fölkelti a figyelmet. Ő a költő, az »új költő«. Szenvedélyek áradnak belőle, melyek rokonszenvessé teszik mindenki szemében." Itt is, de többször, több helyen is leírta, hogy jó néhány alkalommal együtt vacsoráztak, hogy ott volt a cikkek, versek születésénél, a nagyság közvetlen közelében, sőt egész életében végigkísérte: „Húszéves

---

[48] vö.: Kiss Ferenc: *A beérkezés küszöbén. Babits, Juhász és Kosztolányi ifjúkori barátsága*. Bp., 1962., ezen belül is kiváltképp: *Az első nagy próba: Ady fogadása* című fejezet (125–137.)

[49] KDL 85.

[50] Kiss Ferenc: Im.

[51] Szini Gyula: *Ady Endre*. Figyelő, 1905. okt. 658.

[52] Kosztolányi Dezső: *Ady Endréről. Jegyzetek, emlékek, gondolatok*. Figaro, 1919. febr. 5. In: *Egy ég alatt*, 205–209.

koromban találkoztam vele, mikor ő még huszonhét éves volt. Láttam […] sörényesen és ifjan, majd a dicsőség emelkedőjén, […] fényben és összetépve, […] végül csüggedten, a halála előtt, mikor […] szája megnémult."[53] Az, hogy valójában 1906 nyarán, tehát huszonegy évesen került a *Budapesti Napló*hoz, s így huszonegy évesen ismerte meg Adyt, most részletkérdés, a lényeg, hogy nagyon fiatalon. Az viszont korántsem mellékes, hogy a már idézett, Vészi Józsefről szóló cikkében úgy emlékezett vissza, hogy prózát írni is jóformán Adytól tanult: „Első nap, amikor leültem íróasztalomhoz, az öröm után elfogott a félelem. Bevallom, én addig iskolai dolgozataimon kívül még sohasem írtam prózát. A prózaírást általában megalázó dolognak tartottam. […] Ennélfogva úgy segítettem magamon, ahogy tudtam. Cikkeim fontosabb részeit előbb versben írtam meg, aztán, hogy rajta ne kapjanak a turpisságon, leszereltem a ritmust, óvatosan áttettem prózára. De a környezet bátorított. Költők, regényírók és novellisták dolgoztak itt, Ady Endre" és még sokan mások… Viszont elég csak fellappozni Kosztolányi cikkgyűjteményeinek első kötetét, világosan látható belőle, hogy 1904–1906 között szinte teleírta prózával a *Bácskai Hírlap*ot, valamint több írása is megjelent a *Szeged és Vidék*ben.[54]

A *Nyugat* Ady-számában azonban tovább is ment: nemcsak Ady közeli ismerőseként tüntette fel magát, de már arra is utalt, hogy az elsők között fedezte fel Ady nagyságát: „Ismeretségünk első másodpercétől láttam, hogy bámulatosan öntudatos és biztos. *Ekkor még kevesen figyeltek a nevére*. Ő azonban teljes tudatában volt a jelentőségének és a súlyának",[55] máskor úgy emlékezett vissza: „Láttam a kezdet kezdetén, *akkor még nem beszéltek róla*",[56] s még az 1929-ben megjelent nevezetes „trónfosztó" *Különvélemény*ében is hangsúlyozta: „Amikor a *Vér és arany* megjelent, s Ady *nevét még csak kevesen ismerték, két bírálatot írtam róla*, fiatalon és lelkesen."[57] Kosztolányi tehát sajátosan úgy *interpretálta* a múltat, hogy nem állított közben valótlant, csak éppen elhallgatott bizonyos információkat, s ezzel – bár alapvetően igazat írt – a saját jelentőségét hangsúlyozta. Így szólnak az Adyról írt cikkek is voltaképpen róla, Kosztolányiról. Visszaemlékezései sajátos valóságértelmezések – s így párhuzam vonható korábbi újságírói gyakorlatával. Az *Új Nemzedék* egy névtelen cikkének szerzőjeként Kosztolányit beazonosítva Lengyel András Kosztolányi módszeréről írja, hogy a cikk „voltaképpen egy sajátos átértelmező aktus", s „az átértelmezésnek ez a kártékony, de a maga nemében bravúros rabulasztikája, mint újságíró-teljesítmény tagadhatatlanul jelentős – a valóságértelmezés monopolizálásáért vívott küzdelem tanítható példája."[58]

Más szempontból az is vitathatatlan jelentőségű, hogy Kosztolányit – bár csak egyszer – szintén közölte a *Figyelő*. Egy fővárosi lap, a költővé avatás fóruma. És ez határkő volt az induló költő önértékelésében (annál is inkább, mert a fővárosi lapokkal esett tapasztalatai eddig nem alakultak túl kedvezően: *A Hét* nem fogadta el Rilke-fordítását, az *Új Idők* nem közölte a *Bal lator*t, a *Jövendő* nem tüntette fel nevét Baudelaire-fordítása alatt), s

---

[53] Kosztolányi Dezső: *Szavak (Egy Ady-ünnepély előtt)*. Nyugat, 1922. jún. 1. In: *Egy ég alatt*, 215–218.

[54] Lásd: Kosztolányi Dezső: *Álom és ólom*. Bp., 1969. Szerk.: Réz Pál.

[55] Kosztolányi Dezső: *A huszonhét éves költő*. Nyugat, 1919. márc. 1. In: *Egy ég alatt*, 209–213. – Kiemelés tőlem: B. T.

[56] Kosztolányi Dezső: *Szavak (Egy Ady-ünnepély előtt)* – Kiemelés tőlem: B. T.

[57] Kosztolányi Dezső: *Az írástudatlanok árulása. Különvélemény Ady Endréről*. A Toll, 1929. júl. 14. In: *Egy ég alatt*, 220–239. – Kiemelés tőlem: B. T.; Kosztolányi Ady-képéről, s azon belül is a *Különvélemény*ről lásd: Szitár Katalin: *Narratíva a lírában és líraiság a prózában. Poétikai szempontok az „Ady-revízió" értelmezéséhez*. In: *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről (Újraolvasó)* Bp., 1998. 272–290. Szerk.: Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály.

[58] Lengyel András: *A „nagy viadal". Egy Kosztolányi-cikk és tanulságai*. Tiszatáj, 2006. szept. 41–46.

ez a megnövekedett önérzet lesz majd – az irodalmi ízlések fokozatos távolodása mellett – a Négyesy-szemináriumon Babits Mihályból, Juhász Gyulából, Kosztolányi Dezsőből és Zalai Bélából álló baráti kör széthullásának oka. „Ismeretes, hogy már előbb milyen szereplési vágy emészti. A *Bácskai Hírlap*, a *Szeged és Vidéke*, a *Virágfakadás* alig győzi közölni írásait. Feltűnik az *Egyetemi Lapok*nál, a *Magyar Szemlé*nél, a *Politikai Hetiszemlé*nél, a *Tűz*nél, szóval szinte minden számára megközelíthető fórumon jelentkezik."[59] Még az *Új Idők* szerkesztőségétől kapott méltató, de mégiscsak elutasító válasszal is büszkélkedett Csáthnak 1904. november 17-én írott levelében – talán a rivalizálás jegyében: miként Csáthot az év elején Bródy Sándor, most őt dicsérte meg egy másik pesti lap –, később szó szerint idézett is belőle.[60] November 20-án Babitsot kérte – bár Csáthot is kérhette volna –, hogy vegye meg neki az *Új Idők* azon számát, „melyben a verseimről kritika jött", holott már biztosan ismerte, és ugyanitt, a következő mondatban panaszkodott a *Jövendő* szócseréjére.[61] A dicsekvő panaszkodás oka az irigykedéskeltő információközlés: két fővárosi lap is foglalkozik vele! Számára a jelenlét volt a fontos. Hogy milyen előjellel, szinte mellékes. Csak a neve forogjon, s váljon egyre ismertebbé. Fiatal költőként ez természetes. Egy évvel később pedig, amikor 1905 őszén visszairatkozott a pesti egyetemre, már „költőhöz méltó, látszólag céltalan életet él". Viszont célját addigra elérte, mert „azok, akik a betű iránt érdeklődnek, kezdenek figyelni rá. *Megtanulják a nevét*. Már pénzt is kap írásért."[62] S nemcsak a nevét kezdték ekkor megismerni – jelentős részben éppen a *Figyelő*-beli közlésnek, s így voltaképpen Csáthnak és Osvátnak köszönhetően –, s a *Fasti* nemcsak az első jelentős fővárosi közlést jelentette számára, hanem első költő honoráriumát is ettől a laptól kapta. 1934-ben *Az első pénz* témájú körkérdésre ezt válaszolta: „Versért pénzt először 1905-ben kaptam, amikor a *Figyelő*, Osvát Ernő első folyóirata közölte *Karácsony* című versemet. Tíz koronát fizetett érte",[63] s fél évvel később is *majdnem* ugyanazt mondta: „Az első tiszteletdíj, amit kaptam, a *Figyelő*től, a *Nyugat* elődjétől, *Fenyő* Miksától jött. Tíz aranykorona volt."[64] Hogy először miért Osvátot, másodszor miért Fenyőt (azaz *nem* Osvátot) nevezte meg, annak oka az volt, hogy a *Figyelő* gazdasági ügyeit – miképp később a *Nyugat*ét is – Fenyő intézte.

Viszont érdemes hangsúlyozni: a *Figyelő*höz is úgy került, mint a többi laphoz, mely elutasította korábban: *egy* fórumot látott benne, amely ráadásul az értékformáló Csáth véleménye szerint „a legmagasabb nívón áll az irodalmi folyóiratok között", Kosztolányinak ezért imponálhatott az itt megjelenés. Az is természetesnek tűnik, hogy az Adynak írott egyetlen ismert levelében, amelyben állítása szerint nem „egy megvert gimnazista romantikus és komikus pose-ával" akarja megköszönni a pofonokat, melyeket Adytól kapott a *Négy fal között* kötetről írott levágó kritikájában, a pofonok megköszönésén túl még azt is hozzátette: „Megköszönöm önnek azt a nemes egyszerűséget, amellyel bemutatott a magyar fórumon."[65] A *Figyelő* tehát ekkor még nem volt annyira fontos számára – csak később, a visszaemlékezésben lett azzá.

---

[59] Kiss Ferenc: *A beérkezés küszöbén. Babits, Juhász és Kosztolányi ifjúkori barátsága*. Bp., 1962. 139.

[60] KDL 55. és 874., ill. 65.

[61] KDL 59.

[62] Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Bp., 1990. 121. – Kiemelés tőlem: B. T.

[63] *Az első pénz (Körkérdés)*, Színházi Élet, 1934. dec. 23–29. K.: Hafner Zoltán: *„Hiányzik az áhitat...". Válogatás Kosztolányi Dezső nyilatkozataiból 1926–1936*. Üzenet, 2001. tavasz

[64] Pán Imre: *A vers és a csók*. Színházi Élet, 1935. április 21–27. K.: Hafner: Im.

[65] KDL 125.

Irodalmi nyilvánosságot kereső életében a fordulat végül 1907 végén jött el, amikor a *Budapesti Naplót* 1906-ban otthagyó Vészi József örökébe lépett Kabos Ede is leköszönt a szerkesztői posztról: 1907. október 31-én Pályi Ede vette kézbe az irányítást, s ekkor többen – köztük Kosztolányi is – otthagyta a lapot. Erről két levélben is beszámolt: „a *B. N.* megszűnt, s ezzel a modern magyar litteraturának jó időre befütyültek" – írta Gedő Simonnak 1907 végén, majd a Kun Józsefnek ugyanekkor írott levelében már új célját is megnevezte: „Újságul mindössze annyit írhatok, hogy a *B. N.*-től végleg megváltam, és most kizárólag hetilapoknak szándékozom dolgozni. A *Figyelő* megindul."[66] Osvát ekkor került ismét Kosztolányi látókörébe, az itt említett *Figyelő* pedig nem más, mint a régi lap tervezett új folyama, mely később a *Nyugat* nevet kapta. (A *Nyugat* első tizenöt száma a folytonosságot hirdetve „A »*Figyelő*« új folyama" alcímmel jelent meg.) Helykereső levelével nem is vár sokáig: a *Nyugat* első száma 1908. január 1-jén jelent meg, Kosztolányi pedig 1908. január 4-én – látva az új lapot, s benne Kaffka Margitnak a *Négy fal között*ről írott dicsérő-feddő hangú kritikáját, kiváltképp annak megerősítő mondatait („Kellett nekünk ez a poéta. Akármit mondjanak, ő is kellett – és a költészetnek e legmaibb alakulásában, a forrongás »jelen pillanatában« éppen ő kellett."[67]), máris küldött egy verset Osvátnak; a vers minden bizonnyal a *Boszorkányos este* volt, amely a *Nyugat* 1908. március 1-jei számában jelent meg. Mind a kritika, mind a közlés bizalommal tölthette el Kosztolányit, hiszen nem sokkal később, 1908 nyarán-őszén – egy korábbi mellé – újabb két verset küldött Osvátnak, s kérte: „szíveskedjenek ezeket az ott levő *Fehér temetés*hez csatolni. Vidékről érkeztem, s unokaöcsém csak most mondta, hogy azért késik a vers, mert önök egyszerre többet akarnak tőlem közölni. Sietve teszek eleget kívánságuknak. Eddig azt hittem, hogy félreértések vagy más okok miatt nem jelent meg a küldött vers. Fájt volna, hogy azok, akiket én igen szeretek, engemet nem szeretnek."[68] A levélből kiolvasható, hogy a szerkesztői elvárást, miszerint több verset kérnek tőle, nem közvetlenül vele közölték, nem neki mondták vagy írták meg, hanem egy közvetítő útján üzenték meg neki, s ez a közvetítő éppen az unokaöcs, Csáth Géza volt, aki jóval hamarabb és biztosabb meggyőződéssel csatlakozott a modern szellemű laphoz: *Éjszakai esztétizálás* című cikke már az első számban jött. Kosztolányi ezután pedig már közéleti szervezőként is csatlakozott a modernekhez: 1908 októberében arról számolt be Osvátnak, hogy az alakulófélben lévő Magyar Írók Egyesületébe mely felkért tagok vállalták a jelölést, s melyek nem.[69] Két hónap múlva, az év végén megjelent első cikke is a lapban (*Swinburne*, 1908. dec. 1.), majd ezt követően rendszeres szerzője (később főmunkatársa is) lett a *Nyugat*nak. A csatlakozás megtörtént – még ha Kosztolányi erről másképp is vélekedett.

Mégpedig Csáth közvetítésével. Mert a levél alapvetően cáfolja azt a téves megállapítást, mely szerint „a modern irodalom kibontakozását Csáth Géza nem követte oly szorosan és folyamatosan, mint a zene eseményeit. Benne élt a modernség áramban, de esztétikai, politikai ügyeiben főszerepet vállalni nem próbált."[70] Annyira benne élt, hogy hamarabb felismerve a modernizmus jelentőségét, egyenesen ő irányította unokatestvérének kezdő lépéseit a (fővárosi) költővé válás útján. Nyilvánvaló, hogy ő hívta fel Bródy Sándor lapjára, a *Jövendő*re is Kosztolányi figyelmét, aki azonban csalódott Bródyban, s később megtagadta őt, sőt „apagyilkosságot" követett el, ebben az esetben szinte szó

[66] KDL 137., ill. 135.

[67] Frőlichné Kaffka Margit: *Kosztolányi Dezső: Négy fal között*. NY., 1908. jan. 1. 45–46.

[68] KDL 158.

[69] KDL 160.

[70] Dér Zoltán: *Utószó*. In: Csáth Géza: *Ismeretlen házban II.*, 658.

szerint. (Később így követett el „apagyilkosságot" Kiss József, Vészi József, Antal József, Jászi Oszkár és Hatvany Lajos ellen.) A „Bródy-szál" elszakadása után Csáthnak újabb ötlete támadt: Kosztolányi keresse fel Osvát Ernőt. S amiképpen kettejük levelezésében ettől a pillanattól fogva teljesen hiányzik a *Jövendő*-ügy addigi oly sürgős elintézésének témája, úgy váltott Kosztolányi irányt: már a modern irodalomhoz keresett kapcsolatot (miközben, ne feledjük, nagyon élesen bírálta is azt), s az indulás és a helykeresés éveiben éppenhogy a nála tájékozottabb, naprakészebb ismeretekkel bíró unokaöccsére hallgatott. (Kivéve talán csak Ady értékelésében: Csáth már 1906-ban megírta róla, hogy abban az évben „az első esemény volt Ady Endre verskötete: az *Új versek*. Valóban újak. Sokan gyűlölik ezt a fiatal költőt. Magam is fél évig nevettem a rigmusait, de mióta benéztem a *fiókjába*, nagyon szeretem."[71])

A viszony persze később megfordult, s miképpen 1905 elején Csáth segített Kosztolányinak az érvényesülésben, az egyre inkább befutott Kosztolányi úgy segítette egyre hányattatottabb sorsú unokatestvérét: ő ajánlotta be a *Budapesti Napló*hoz, *A Hét*hez és a *Világ*hoz is, és Csáth Géza utolsó novellája, a *Dénes Imre* éppen a Kosztolányi szerkesztette *Esztendő* 1918. augusztusi számában jelent meg.

És Kosztolányi másokat is segített. Levelezésében számos példát találni, amikor kiadóknak – elsősorban a békéscsabai Tevannak és a gyomai Knernek – barátait ajánlotta (köztük Csáthot is, aki azonban nem élt a lehetőséggel), vagy folyóirat-szerkesztőkhöz küldte. Füst Milán visszaemlékezése szerint Osváthoz is éppen Kosztolányi irányította: „A félénk fiatalember elment tehát Kosztolányi Dezsőhöz, aki szintén azt mondta: – Hogyne! Nagyon is! Kapcsolódj csak bele a *Nyugat* alapításába. – Amire a félénk fiatalember azt gondolta magában: – Ez a Kosztolányi is meglehetősen verzátus ember lehet."[72] Füst gyakorlott, sokfelé megfordult embernek tartotta Kosztolányit (visszaemlékezésébe későbbi tapasztalatait is belesűríthette), joggal, hiszen korábban éppen Kiss Józsefnél próbálkozott, arra hivatkozva, hogy „a főszerkesztő úr egyik kedvelt munkatársával, Kosztolányi Dezsővel megbeszélte a dolgot. Ő bátorította, hogy jöjjön fel ide, mert tetszett neki ez a kézirat, és hát szerény személye abban reménykedik, hogy talán a főszerkesztő úr magas tetszését is meg fogja nyerni." De csúfos csalódással jött el onnan. Kosztolányi ajánlása ekkor még nem sokat számíthatott.

1905 márciusa és októbere közt Kosztolányi valóban vidéki költő és újságíró volt, a *Bácskai Hírlap* munkatársa. Nagy kiugrás lehetőségét látta *valamely* pesti lapban való megjelenésben, ezért sorra kereste őket fel: az *Új Idők*et, a *Jövendő*t, *A Hét*et, a *Figyelő*t s a *Budapesti Napló*t. Húszéves volt ekkor, a visszaemlékezésekkor jóval idősebb. Talán tévedésből gondolt vissza másképp erre az időszakra? Korántsem. S ennek bizonyítéka maga a levélpapír, melyre 1905 kora tavaszán az ifjú Brenner József írta levelét, később pedig az idősebb Kosztolányi és a gyermek Ádám is: az első lap bal felső sarkában a már felnőtt Kosztolányi zöld tintás jegyzetei, az első lap alján pedig, az aláírás alatt a kis Ádám írásgyakorlatai, ahogy a nevet próbálja meg utánozva leírni: József, József, József… Így tehát elképzelhetetlen, hogy Kosztolányi ne emlékezett volna e levélre, mely bizonyítja, hogy nem emberi, hanem éppenséggel írói emlékezete volt csalóka. És mint láttuk, többször rosszul emlékezett.

---

[71] Cs. G. [Csáth Géza]: *Friss könyvek*. Bácskai Hírlap, 1906. júl. 29. 9. In: *Rejtelmek labirintusában*, 98–101.

[72] Füst Milán: *A Nyugat születése*. In: Uő.: *Emlékezések és tanulmányok*. 2. kiad. Bp., 1986. 18–56.

Hogy valójában miképp került közvetlenül Osváttal kapcsolatba, egyelőre nem tudjuk. Tény, hogy a *Fasti* 1905 márciusa és szeptembere között valahogy eljutott Osváthoz, feltehetően maga Kosztolányi küldte el, de sem ezt a *feltételezett* versküldő levelet, sem az *állítólagos*, a későbbi visszaemlékezést perdöntő bizonyítékkal igazoló Osvát-levelet nem ismerjük, amely – ha létezett egyáltalán – megsemmisült, elveszett, vagy lappang valahol.

A valóságalakításnak e módszerére, a leírt szavak igazságtartalmának ellentmondásaira s egymásnak feszülésére Márton László is felfigyelt Kosztolányi összegyűjtött leveleinek kapcsán. Márton a levelekből kiolvasható önellentmondásokat egy „általános" őszintétlenséggel magyarázza: „Az az állítás, amely szerint az írásos társadalmi érintkezéseiben K. D. legtöbbször alakoskodik, hogy társadalmi szerepek és nyelvi sémák mögé rejtőzik, amely rejtőzködés nem ritkán exhibicionizmusba (méghozzá őszintétlen exhibicionizmusba) csap át: ez az állítás nem volna valótlan, de félrevezető volna. Egyrészt azért volna félrevezető, mert meg- és elítélné a levelek íróját, holott a leveleknek mint írói és viselkedésbeli teljesítményeknek értékelésére, főleg pedig elemzésére volna szükség; másrészt nem vet számot azzal, hogy K. D. mondataiban a nyelvi impulzusok szinte mágikus önállósággal teremtik meg önmaguk valóságát, vagy legalábbis referencia-rendszerüket, s így erkölcsi megítélésük, még ha minősített komiszságokról vagy aljasságokról volna is szó (ilyenek is akadnak az ezernégyszáz levélben), nem vezet túl messzire."[73] Márton értelmezése persze igaz másféle nyelvi megnyilatkozásokra is, a visszaemlékezésekre kiváltképp. A már valóban érett Kosztolányi 1933 januárjában maga is bevallotta ezt: „Olyan őszinteségre törekszem, amilyen egy embertől telik. Ezt a közvetlen őszinteséget csak ritkán engedhetem meg magamnak, mert az a másik őszinteség, a közvetett, a művészi, mely – hiába burkolt és álarcos – mégis az igazabb őszinteség, többnyire teljesen kielégített. Így alig is volt szükségem erre."[74] Az igazságértelmezés újabb fricskát kapott.

---

[73] Márton László: *Színes tinták bölcsessége. Kosztolányi Dezső: Levelek – Naplók*. Holmi, 1997. szept. 1315–1327. In: Uő.: *Az áhítatos embergép.* Pécs, 1999. 87–107.

[74] Kosztolányi Dezső: *Önmagamról.* Nyugat, 1933. jan. 1. In: *Egy ég alatt,* 584–590.

Szekér Endre

Márai és Kassa

„Kassát szerettem és a verseket"
(Márai: Ajánlás)

Márai Sándor egész életében és csaknem valamennyi művében ott érezhetjük szülővárosának, Kassának emlékét, mely erősen összefonódik polgárság-élményével, a maga sajátos európaiságával és Kassa jelképpé válásával. S kassai dómról ír egyszer, melynek csipkeívei alatt, a padokban ülő, imádkozó, emlékező öregekre figyel. Számukra a dóm nem műemlék, hanem mindennapjuk része. Emlékeznek, szunyókálnak a dómban. És a kassai dóm felidézi benne Európa többi dómját, a párizsit, a firenzeit, a chartres-it. Máskor repülővel érkezve Kassára, különös látószögből, felülről látja a Várost mintegy jelképező dómot. Akkor a világháborús veszélyben lévő dómokra gondol, pl. Reimsre, Kölnre, az „elsötétülő világban". Tudja, hogy „ezek a dómtornyok őriznek egyfajta útvonalat a pusztuló világ felett." De a felnőtt és az idős Márai „elvesztette" Kassát, amely idegen országba került. „Košice" lett Kassa, s a róla szóló könyvben eltűnt a magyar város, a kassai polgár, a dóm. Nagyon mélyen érintette ez a fájdalmas felismerés: „Most mégis felémelyedek, mint akit gyomorba ütnek."

„Kassát szerettem" – írta le többször Márai, így pl. az *Ajánlás,* majd az *Ujjgyakorlat* című versében. Aztán a *Cassovia* című költeményében, mely a metszetre épül. Ez az „együgyű" fametszet sok emléket sűrít össze: pl. Rákócziról, a dómról, a püspökről, a sánta kovácsról, a maga által írt első verssorról, az ünnepélyekről stb. A régi ízekből, színekből, illatokból – „mint játékkockákból" – rakja össze gyerekkori emlékeit. De ennél a versnél sokkal jelentősebb az *Egy polgár vallomásai* című önéletrajza, szociográfiája, melyben alapos, hiteles társadalomrajzot ad – személyes, lírai megközelítéssel. Az író részletesen számol be kassai házukról, mely „igazán nagyvárosi háznak tetszett", kétemeletes, széles homlokzatú, hosszú ablaksorral, erkéllyel, befelé nyúló, szinte láthatatlan épületrésszel. „A város elrejtőzött a házak udvarain. Az emberek féltékeny, sanda óvatossággal befelé éltek..." Márai szociografikus részletességgel és alapossággal ír a kassai családi házról, a cselédekről, a fűtésről, a ‚főbejáratról' és a folyosói bejáratról. Hosszan elidőz az úriszobában lévő három üvegajtós könyvesszekrényen és a könyveken (Schiller, Herzog, Freytag), a német családi folyóiratokon. Apja a magyar írók közül legszívesebben Mikszáthot olvasta. És sok jogi könyvet őrzött, Kassán négy könyvkereskedő élt akkor. A családban azt tapasztalta a későbbi író, hogy naponta olvastak néhány oldalt valamelyik kedvenc könyvből. És hétfőnként beállított egy gajdoló könyvárus ember, hátán nagy „bőriszákkal", melyből pl. az *Új Idők,* a *Tolnai Világlapja* stb. került elő. „Mindig borzongás fogott el, ha elmentem a dóm kapuja előtt". Itt őrizték Rákóczi hamvait, a körötte lévő sok koszorút, rajta: „Pro libertate". Márai így fejezi be a dómról szóló bekezdést: „Ha elmentem a dóm előtt, megvillant bennem ez a szó – (szabadság) ..., mint homályos jelszó, amelyért érdemes élni."

Márai írói pályája korán kezdődött, versekkel, karcolatokkal, regényekkel, utazásokkal Európában, tanulmányokkal Németországban, maradandó élményekkel Párizsban. S kialakul a későbbi író konok kívülállása, rendhagyó írói alkata, gőgös polgári szabadelvűsége, Kosztolányi és a francia példák nyomán kialakult irodalomfelfogása. Igen, az ember „egyedüli példány" – (mint Kosztolányi írta) –, erkölcsös, idegen, magányos, független lélek. Így vall munkáiban sokszor Kassáról és Párizsról. Mindkettőre gondol egyszerre, a kassai és a párizsi dómra. A *Négy évszak* című kötetében szeretettel idézi a távoli Kárpátokat, a felvidéki embert, s még Kazinczyt is azért szereti jobban, mert „hazai" volt, felvidéki, kassai. És tudta, hogy „ebből a svádából virult ki a tünemény, melyet ma e néven ismerünk: magyar irodalom." És ugyanakkor a történelem, Trianon átformálja a szülőföld, a szülőváros képét. Idegen lett. Ez a rettenetes érzés mindig eszébe jut: – „valami folyton kiabál bennem, ha Kassára gondolok". Életének egy nagy darabját, a lelke mélyén őrzött ezernyi emléket vették el tőle. Márai felkiált: „Adjátok vissza, mert az enyém, mert nem lehet lemondani róla." Mert hol van a régi szülői ház? Hová lettek a családi sírok? Hová lett a kassai dóm? Adjátok vissza a gyermekkori emlékeket! S így folytatja: „ott akarok meghalni, ahol a Város kezdődik, ahol a halottaim feküsznek a dombok gödreiben, ahol emlékeim pihennek a szobákban." Ez az emberi táj Máraié, kitörölhetetlenül benne él, hiába múlnak el évek és évtizedek, nem homályosulnak el, nem tudja elfelejteni. Ehhez a fájdalmas önvallomáshoz – egy érdekes megállapítást tesz, mint igazi kassai ember és író. A „vidéket" könnyelműen lebecsülő álfővárosi embereknek nekiszegezi a maga igazi értékeket becsülő véleményét: „Kassán, háromszáz év előtt, mikor a körúti kávéház helyén még pákászok jártak az ingoványban, már szalonban ültek az emberek, s irodalomról beszéltek." A pesti felületes álműveltséggel szembeállítja a lebecsült, „vidéki", kassai polgári szellemi világot.

Számos Márai-kötetben ott rejtezik kimondva vagy kimondatlanul – az ő Kassa-szeretete, szülőföld iránti vonzódása. A *Vasárnapi Krónika* című kötetében fájdalmasan gondol vissza Kosztolányi már haldokolva mondott szavaira: „Egy kissé mind Trianonba halunk bele." Márai hozzáteszi, hogy a szellemi Trianonba már száz éve Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi is belehalt. Majd odább e kötetben *Jakob polgár anyja* címmel ír 1939 júniusában. Pünkösdkor Kassán jár, előbb az élőket keresi fel, később a holtakat a temetőben. Eltűnődik a múltat őrző régi sírköveken, ahol észre lehet venni: apáról fiúra szállt a polgári mesterség hagyománya. Magyar Buddenbrookok ők. Az író a temetőben nézi a sírhantokat, kérdéseire nem kap választ, hallgatnak, „mint a város tornyai, némán s mégis kifejezve jelenvalóságukkal az időszerűnél erősebb akaratot, hogy megmaradni több, mint feladatszerűbb vállalkozás, mint szerezni és hódítani." Közben a történelem szörnyű napjai következnek, nem tudja elzárni magát tőlük, újra és újra előlépnek, visszaszorítanak minden más érzést és gondolatot: Hitler hódít, Strassbourgot kiürítik, „néma város lett", mint megállapítja. Mindenütt a háború hírei, a hadszínterek tudósításai, a kiszolgáltatott emberek menekülése, az országhatárok semmibe vevése stb. Mit tehet ilyenkor az író? „Nincs más fegyverem és hatalmam az idővel, a világgal szemben, csak az írás. Országokat szabdalnak szét és fércelnek össze, nemzedékeket fognak rabszolgamunkára a koreszme piramisainak építéséhez, meggyalázzák a megegyezéseket, felrobbantják a hidakat, melyek embertől emberhez vezettek..." – vallotta Márai. Igen, nem tud mást csak írni: a kassai dómról, egy vasárnapot tölt Kassán – huszonöt év után –, felkeresi régi kassai házukat. Máskor is a Felvidékről ír, szülőföldjéről, írótársáról, Komáromi Jánosról. Még a *Szindbád hazamegy* című regényében is – Krúdy Gyula alakjába bújva – felvillan a Hernád partja, Rákóczi városa, a kassai havasok. És Szindbádnak (Márainak) eszébe jut a kassai Lőcsei ház, a Kassán evett jófajta sódar íze. A kassai Schalkház, a debreceni Bika és más kedves éttermek, jó evések emlékét őrizve rájön: haza

kell menni, a vörös postakocsival. Mert „idejében kell elmenni egy világból, melyhez nincs már igazi közünk."

„Ajándék a végzettől" című Márai-kötetről kell beszámolnunk, mely 1937 és 1942 közötti írásokat tartalmaz. Székely Ádám gyűjtötte össze és szerkesztette ezt az „elmaradt" Márai-kötetet. A *Pesti Hírlap*ban, az *Új Idők*ben és a *Képes Vasárnap*ban megjelent cikkek gyűjteménye – elkészült már 1991 augusztusában. De ez a kötet politikai okból nem jelent meg. Aztán kb. 13–14 év múlva látott napvilágot az *Ajándék a végzettől* – (A Felvidék és Erdély visszacsatolása) – a Helikonnál, Szakály Sándor történész bevezető tanulmányával. (A fedőlapon Horthy Miklós kormányzó fehér lovon való bevonulásának képével.) A *Pesti Hírlap* Kosztolányi halála után, 1936 decemberében – felkérte Márai Sándort, hogy külső munkatársként legyen a lap állandó szerzője. Így pl. kiküldött munkatársként a magyar csapatokkal együtt tudósítson a trianoni határsorompók ledőléséről, a korábbi magyar területek felszabadításáról, utukról Kassa felé. Márai így ír: „Kassa, mondják mások, mondom én is; s a térkép, a titkos és csodálatos térkép, melyet ez évtizedekben szívünk, álmunk, eszméletünk legtitkosabb rekeszeiben őriztünk, egyszerre élni kezd, a térkép valóság lesz, előválik az alvilágból, ahol gondterhesen és aggodalmasan figyeljük tájait húsz éven át, a térkép egyszerre világítani kezd." Aztán Rozsnyó „hazatér", Krasznahorka büszke várát érik el, s majd Kassán, szülővárosában írta Márai a november 10-i cikkét. A Dómban órák óta kongtak Rákóczi harangjai. S Kassán talán sohasem énekelték anynyian, fedetlen fővel – tíz- és tízezer ember – a Himnuszt. „Mindenki testvér, mindenki ismeri a másikat, mindenki öleléssel fogadja a hazatérőket" – jegyzi meg az író. A Dóm Rákóczi-emléklapját virágok borítják. S a kassai utcán tíz- és tízezrek kiáltják lelkesen: Horthy!, Horthy! (1938. november 11.). Horthy Miklós kormányzót természetesen mint felszabadítót éljenzi Kassa népe. Márai Sándor, Kassa szülötte félreérthetetlenül értékeli és örömmel üdvözli ezt az eseményt, szülővárosa, Kassa felszabadulását és újra magyarrá válását. Hasonlóképpen lelkesen ír e „csodálatos" eseményről, a Felvidék egyes részeinek visszakerüléséről, „csapataink" tetteiről, komáromi útjáról Jókainál stb. Ezt az örömöt akkor nem árnyékolhatja be az akkori vagy a későbbi történelmi helyzet, tragikus következmény – az „ajándék a végzettől" szemlélete. (De zárójelben indokolt arra hivatkozni, hogy az ötvenes évek ún. „irodalompolitikája" – a szomszédos országok érzékenységére hivatkozva klasszikus magyar írók műveit nem jelentette meg vagy az egész művet megcsonkította. Szörényi László irodalomtörténész kutatásai, tanulmányai igazolták, pontos szövegközléssel „hitelesítették" ezeket a szégyenletes tényeket. Pl. Kosztolányi Dezső *Esti Kornél rímei* című verséből kihagyták az első szakaszt: *„Kassa / Csak arra vár, hogy egyszer / Rákóczi kürtjeit újra megríkassa"*. Kosztolányi 1962-es kiadásából – Szépirodalmi, II. k. 372. o. – a második versszakkal kezdődik a vers, jelzés, magyarázat nélkül).

Kassai őrjárat címmel útirajzot írt Márai 1941-ben. Az elkeserítő világháborús helyzetet így jellemzi: „Négy héttel a nap után, mikor a német csapatok bevonultak Párizsba, hazautaztam Kassára." Repülővel megy, élvezi a felvidéki tájat, és a *Garrenek*ben is szereplő Várost most szokatlan nézőpontból, „fentről", a levegőből nézi. A Dóm rögtön feltűnik neki. „Itt születtem", állapítja meg újra. A világ „elsötétült", a háborús hírek rettenetesek, a pusztulás veszélye nagy, a maga egyéni „reménye" csak a dómok megmaradásában van. Kassán szétnéz, keresi gyerekkori emlékeit, de közben mindig a végzetes világháború jut eszébe. A Hernád partján sétál, a Bankó fenyvese, a Tátra szele – a békés világra figyelmezteti. És az európai írók felelősségét érzi – a kassai harangok zúgása közben. *A kassai polgárok* című drámáját 1942-ben írta meg, melyben János mester alakjában és példájával egyértelműen lírai, egyéni magatartást is sugallt. Az 1311-ben egy nap alatt lejátszódó eseménysor: a Várost védi, a polgári függetlenséget – a külső hatalommal, a nádorral szemben. A mű hátterében pedig az alkotó ember, művész válsága, történelmi

szerepvállalása válik középponti kérdéssé. Alkotni kell, szobrot készíteni, védeni a várost és családját. De a gyilkos tett mindent elsöpör, semmije sem marad, otthonát és a művét elveszíti. De a Várost megnyerte, megőrizte. S ez a legnagyobb érték.

A Naplók – Márai középponti fontosságú művei. S az egyéni sors ábrázolása, gondolatai, olvasmányai stb. közé – betör a történelem. Pl. „Kassa elesett" – állapítja meg az író naplójában. Márai stílusát, hihetetlen tömörségét, szűkszavúságát is érezhetjük ebben a rövid megállapításban. „Kassa elesett." S ő mit vesztett? Fájdalmas sírását hogy fejezze ki? Milyen mondatokat törölhetett ki az író ezen rövid, fájó megállapítás mellől? Később a naplóban egy jelenetet idéz fel a múltból: „Névnap. Hajnalba nyúló névnapok a kassai ház oszlopos, kandallós ebédlőjében, cigánnyal. Ez volt a Történelem." Az emléket felidézve ismét tömören beszámol a kassai családi névnapokról. „Érzelmi" aláfestést most sem találunk, most sem akar részletezni. De a végén kegyetlen keserűséggel, fájó megváltoztathatatlansággal így ír: „Ez volt a Történelem." Ami elmúlt, aminek vége, a létige múlt idejű alakja súlyos („volt"), és megemeli ennek az emléknek a jelentőségét a nagy kezdőbetűvel írt szó: „Történelem." – Másutt a naplóban egy sebes folyású hegyi patak – a Hernádra emlékezteti. („Éjjel ismerősen csobog, mint a Hernád Kassán.") És ebben az éber és álom közötti különös pillanatban – az álom „megnyújtásáról" vall: az „álmot" éberen tovább kell élni. – Máskor a bécsi dóm emlékezteti Kassára. S közben egy megrázó élményt ír le naplójában: a „Košice" című kiadványról, amelyből hiányzik a magyar múlt, Rákóczival és a polgárokkal. – A *Föld! Föld!* című emlékezéskötetében (1972-ben), hosszan ír a kassai polgári légkörről, családjuk könyveiről, a Felvidékről és a budai Mikó utcáról, gesztenyefáiról.

Márai elbúcsúzik hazájától, itthoni világától, és ezután következnek a külföldi emigráció évei. Szívesen gondol vissza Olaszországra, Nápolyra, a Posillipora, a felejthetetlen versének, a *Halotti beszéd*nek időszakára. Majd a mind keserűbb amerikai években, San Diegóban is ír Naplójában a felvidéki magyarság tragikus sorsáról. Feleségének, Lolának naplójában és a maga feljegyzéseiben is felidéződik a régi kassai családi ebéd – (a „Történelemmé" vált). Márai most már többször gondol a budai Mikó utcai otthonukra, és kevesebbszer a kassai családi házra. De sohasem felejti a gyerekkori kassai nyarakat, az erdőt, a forrásvizet, a málna és a fenyő illatát. Közben betegségei elhatalmasodnak, Lola kórházba kerül, 1986. január 4-én Lola meghalt. Márai betegen, gyengén, egyedül, mindig Lolára gondol, még mindig olvas, régi karácsonyok jutnak eszébe. Majd 1989. február 21-én öngyilkosságot követ el.

Ui.: Simonyi Imre *Márai* című versében ezt írta: „S a végén majd ezt zsolozsmázza: /Kassa! / S e fohász jelentése: / éltem megcsaltak s most meghalok. / S még ezt is jelentheti / élnem kellett volna / csalnom is kellett volna / s időben meghalnom / igen azt is kellett volna: Kassán!"

Fried István

A Madách-kutatás hétköznapi ünnepei

(Kerényi Ferenc Madách-köteteiről)

»Küzdj és bízva bízzál,«
Ez költőnk szava...

(Juhász Gyula: Madách-kardal, 1923)

Örök formát ölt itt a mulandó,
Muzsika lesz minden fájdalom.
Mély magányban, ami maradandó,
Föltámad a harmadik napon.

(Juhász Gyula: Madách, 1906)

Bort, famulus. Bitang az eszme,
Fejedre nőnek a gazok,
Kik indultak veled repesve
Köszönteni az új napot!
Vörös vagy zöld; rongy lesz a zászló,
Az Igazság bukik vele
És arra jó, hogy számadáskor
Bunkó legyen törött nyele!

(Juhász Gyula: Madách Stregován, 1922)

A magyar kiadástörténetben szokatlan, jóllehet a textológia elméletében már több ízben tárgyalt módszer gyakorlatára figyelmeztet Kerényi Ferencnek sokéves Madách-kutatásait megkoronázó-összegző műve, *Az ember tragédiája* „szinoptikus" kritikai kiadása, amely 2005-ben jelent meg az Argumentum Kiadó gondozásában. Ezt követte a szintén Kerényi Ferenc filológiájának gondosságát dicsérő, szintézisigényű Madách-pályakép, amelynek könyvbe rendezéséért a pozsonyi Kalligram Kiadónak lehetünk hálásak, a kiadás évszáma 2006. S hogy ez a két, elemző munka nem lezárja, hanem ösztönzi, mintegy kiegészítésre, vitára, a legújabb textológiai elgondolások felől történő problémafelvetésre készteti az irodalomtudósokat, arra legyen példa egyfelől S. Varga Pál terjedelmes vita-kritikája a *Holmi*ban, másfelől Garaj Lajos tanulmányrészlete a *Fórum*ban (a Fórum Kisebbségi Kutató Intézet, Somorja, társadalomtudományi Szemléjében; 2005/4. szám), amely a cseh Tragédia-bemutatóknak Rákos Péter által először feltárt története mellett a szlovák Tragédia-bemutatókról és azok kritikájáról is beszámol, igaz, mellőzi a szlovák Madách-elemzések bemutatását, s miként a kritikai kiadás sem, nem szól a Doležal–Madách problémáról.

Két kézikönyvről van szó, amely minden további, *Az ember tragédiáját*, illetőleg Madách pályáját, drámáit, verseit, értekezéseit illető kutatás megkerülhetetlen műveként értékelődhet; ugyanis az „egykönyvű" szerzőnek elkönyvelt Madáchról nem árt tudnunk, hogy részleteiben nemcsak előkészíti drámáival és verseivel a „főmű"-vet, hanem éppen részleteiben, olykor egyes strófáiban, soraiban, „mondásai"-ban egy szuverén gondolkodó, a késő romantika alapvető kérdésfeltevéseivel vívódó költőt reprezentál az életmű „többi

darabja". Nem pusztán *A civilizátor* arisztophanészinek mondott, Széchenyi István *Ein Blick...*-je mellé állítható szatírája, nem pusztán a Keresztury Dezső átírta *Mózes* (magyar színpadi sikere erősen meggondolkodtató lehetne) érdemel említést, hanem további elemzésekre vár a drámákból kirajzolódó személyiségfelfogás és történelemszemlélet, amely kapcsolatba hozható és hozandó a centralista(-közeli) Madách 1840-es esztendőkben épülő elgondolásaival, valamint több versének az időszerű, a változó értelmiségi lét szubjektum-értelmezéseinek „bölcseleti" vonatkozásait tematizáló, ám nyelvileg valóban nehézkesnek bizonyuló gondolatiságával. Itt csak annyit, hogy Madách műveinek nyelvi „bizonytalanságai", pontosabban a kortársi nyelvhasználatra való túlzott hagyatkozása rokoníthatók Jósika Miklós nem egy művének nyelvhasználatával, sőt, a nyelvújításból származó kifejezések olykor még Kemény, Eötvös és Jókai némely passzusát is a mai olvasó számára nehezebben emészthetővé teszik. A korszerű gondolkodás inadekvát „stilisztikája" sem térítheti el azonban az irodalomtörténeti kutatást a méltányosabb elemzéstől (erre Horváth Károly Madách-dolgozatai több szép példát kínálnak), kiváltképpen nem tántoríthatja el a kutató érdeklődőket attól, hogy Madáchot magyar *és* világirodalmi kontextusban szemlélje; és itt nemcsak Madách műveinek forrásait lehetne-kellene emlegetni (ezek igen széles skálán hangzanak), hanem talán azt lehetne-kellene jobban hangsúlyozni, hogy Madách igazi romantikusként, éppen *Az ember tragédiájá*ban (nem kizárólag a műfajt tekintve), összművészeti alkotásra törekedett, Gesamtkunstwerkre. Részben azáltal, hogy poema dramaticumjának forrásai között egyként lelünk képzőművészeti alkotást (a londoni színház – mint ismeretes – Hogarth metszeteit használta), bölcseleti munkát (Fáj Attilának Kerényi által csak részben használt tanulmányai alaposabb Vico-ismeretre utalnak), természetszerűleg ott leljük a világirodalmi előzmények között a Bibliától Miltonon keresztül Goethéig (nemcsak a *Faust*ot), Byronig a mindenkori világirodalmi kánon „minta"-darabjait, a történetírókat (a legfontosabbak közül Gibbont említhetjük), a reformkori magyar folyóirat-irodalmat (elsősorban a Baranyi Imre által vizsgált *Athenaeum*ot), Vörösmartyt, Aranyt, talán még Petőfit is... Maga, a műfaj, amelynek mindenekelőtt francia párhuzamaira utalt Horváth Károly, a romantikában kapta meg azt az alakot, amely részint a szigorúan kijelölt műfaji határok szétoldásához vezetett, részint átpoétizálta a történetszemléletet, ablakot nyitván a huszadik század „heroikus pesszimizmus"-ára, de lehetővé téve olyan rokonításokat is, amelyek nem kevésbé jelzik *Az ember tragédiája* világirodalmiságát (nevezetesen azt, hogy hasonló kérdésfeltevések, hasonló műfaj-áthágások, minek következtében hasonló összművészeti alkotásra vállalkozások Madáchtól függetlenül a XIX. század közepi európai művelődésben meghatározó szerepet játszanak). Csak célozhatok a továbbiakban arra, hogy egyáltalában nem elképzelhetetlen a Madách-mű és Wagner Nibelung-tetralógiájának egybevetése, konfrontálása; a tetralógia szövegkönyvén Wagner 1848-ban kezdett el dolgozni, a komponálás első fázisát 1853-tól számíthatjuk. Hankiss János egy rövid írásában fölveti a *Peer Gynt* és *Az ember tragédiája* egymásra olvasásának lehetőségét, nem azért, mert mindkét műnek akad egy egyiptomi jelenete, hanem azért, mert Peer Gynt az egyiptomi jelenetben hasonló „programot" vázol föl, mint a Madách-mű történelmi „képsorozata"(*Jegyzetek Az ember tragédiájához*, Debrecen, 1933). A magam részéről Petar Petrović Njegoš, montenegrói papfejedelem műveit vélem bevonhatónak *Az ember tragédiája* világirodalmi kontextusába. Idetartozhat a Madách-mű hatástörténetének egy „rendhagyó" esete: nemcsak Vico bölcseletének olyatén alkalmazását tételezi Fáj Attila, amelyhez hasonlót Dosztojevszkij egyes műveiben vél fölfedezni, hanem ennél jóval érdekesebb az a hipotézis, miszerint James Joyce kezébe kerülhetett *Az ember tragédiája* olasz fordítása, és ez a fordítás többszörös transzponálásban a *Finnegans Wake* készítésekor szintén szerepet játszhatott. Itt jegyzem meg, hogy messze nem elegendő, ha Fáj Attila Madách–Joyce-stúdiumai közül pusztán a *Jel*ben megjelent, a

kutatás eredményeit igencsak kivonatosan tartalmazó, rövid írására hagyatkozunk. Nem árt fellapoznunk az egykori emigráció tudományos orgánumait sem, amelyekben a genovai egyetem akkortájt összehasonlító irodalomtudományt oktató tudósa részletesebben, szövegegybevetésekkel kísérelte meg igazolni hipotéziseit, amelyeket nyilván lehet vitatni, lehet túlságosan merészeknek minősíteni, de amelyek megvitatásával a Madách-kutatásnak a jövőben feltétlenül számolnia kellene. Persze, a biztosabb eligazodást hátráltatja, hogy a Madách-könyvtár már első összeírásának időpontjában sem volt teljes, azóta egyre több kötet írható az „elveszett" gyűjtőcím alá. Még olyanokat sem talált a könyvtárnak a Széchényi-könyvtárba kerülésekor számot adó Szücsi József (*Magyar Könyvszemle* 1915, 5–28.), amelyekről tudható, hogy Madách bejegyzései, aláhúzásai voltak bennük. Talán nincsen haszon nélkül, ha idejegyzem Fáj Attila néhány fontos tanulmányának adatait:

Az Ulysses és a Finnegans Wake ihletői. Magyar Műhely 1973.

Egy módszer örömei. Irodalmi Újság 1967. 7. ápr., 5–7. (Madách és Joyce lehetséges érintkezéséről)

Madách hatása James Joyce-ra és Thornton Wilderre. Új Látóhatár 1972. 6. 483–491.

Az ember tragédiája és az anti-utópiák. Madách történetszemlélete l.

Katolikus Szemle 1986. 31–44. Az ember tragédiája és az anti-utópiák 2.

Vico «Új tudományá»-nak hatása Madáchra. Uo. 1987. 26–40, 120–124.,

Antiutopisztikus világdráma 3. Uo. 1988. 31–58.

Még egy kiegészítés: Kiss Szemán Róbert a Vigilia 1933. 544–547. lapjain beszélgetett Fáj Attilával, többek között *Az ember tragédiájá*val kapcsolatos kutatásairól. Itt említi Fáj Attila, hogy a drámai költemény műfaji jelölést Madách a tankönyvként használt Grigely József-műből, az *Institutiones poeticae*-ből, Buda 1821, vette. S még egy apró adat. Jókai *Fekete gyémántok* egy passzusának forrása *Az ember tragédiája* lett volna (Kozma Dezső, Igaz Szó 1987. 3. 224–227.)

Kitérőképpen: minthogy ma már könyvtáraink nem a Zárolt kiadványok Tárában őrzik az egykori emigránsok tanulmányait, folyóiratait, érdemes (volna) több figyelemmel feldolgoznunk az azokban foglaltakat. És ugyancsak a szomszédos irodalmak Madách-vonatkozásait sem ártana jobban számon tartani. Annál is inkább, mert románra, szlovákra, szerbre, csehre és szlovénre a nemzeti irodalmak jelesei ültették át Madách művét, így Madách szomszédos irodalmi hatástörténete nem pusztán kapcsolattörténeti vagy imagológiai nézőpontból lehet érdekes... Az esetleges párhuzamok (például a Tudor Vianu által megvilágított Madách–Eminescu-szembesítés) segítenek részint a regionális irodalomtörténet vonulatainak földerítésében, részint a különféle irodalomtípusok jellegzetességeihez szolgáltatnak adalékokat.

Félreértés ne essék, nem a kritikai kiadás feladata Madách világirodalmi rokonságának, utóéletének földolgozása, e téren igen fontos előzményekkel rendelkezünk. Az azonban a kritikai kiadás vállalása, hogy megkísérelje Madách gondolatvilágának olyatén rekonstruálását, amely a fő műben, és általában a művek szövegiségében realizálódik, így a „forrás"-ok lehetségességig teljes feltárásával valószínűsítheti, miképpen használja (és főleg: értelmezi) a költő olvasmányait. Kerényi Ferenc ezen a téren saját kutatásait is hasznosítva valóban teljességre törekszik, sorról sorra haladva, ahol csak teheti, közli, meddig jutott el a kutatás. A kritikai kiadás csupán a megállapított, elfogadott, valószínűsített adatokat teheti közzé; olyan értelemben „leltár", hogy tartalmazza szinte mindazt, ami a szakirodalomból idehozható. Némely hiányra a följebbiekben utaltam, de ismét hangsúlyoznám, hogy a kritikai kiadás jegyzetanyagára kell támaszkodnia annak, aki innen e téren tovább kíván lépni. Ami viszont a távlatosabb gondolkodást illeti, annak nem árt a kötetben közölt szöveget tüzetesebben tanulmányoznia. Ugyanis e kritikai kiadás vastagsága részben annak is tulajdonítható, hogy az egymással szembenéző oldalakon két szöveg olvas-

ható; 1) Szövegállapotok; 2) Megállapított szöveg. Az alábbiakat tudjuk *Az ember tragédiája* szövegtörténetéről:

1) Madách Imre egyetlen példányban (!) írta le a fő művet, amelyet nem másoltatott le. Ez jutott el Arany Jánoshoz, aki – nem azonnal, de – elolvasta, és főleg metrikai, szó- és mondathasználati javításokat javasolt, amelyeket Madách jórészt elfogadott. A Madách-kéziratpéldányon „Madách és Arany János javításai" láthatók.

2) Ez lett alapja az első kiadásnak.

3) De ez lett alapja „a Madách Imre, valamint Szász Károly javaslatait is részben megvalósító, javított edició"-nak, ez a Madách életében megjelent utolsó kiadás (1863), az „utolsó kéz" munkája.

Kerényi Ferenc úgy összegez, hogy „négy szövegállapot áll rendelkezésre", hiszen a Madách-kézirat olvasható, a javítások ellenére, így szétválasztható a javítások előtti és utáni szöveg. „E négy szövegállapotból kvázi-fakszimile készíthető, amelyet szövegkritikai jegyzetekkel kísértünk..." – vezet be Kerényi szöveggondozói műhelyébe. Nincs túlbonyolítva a Madách-kérdés; ahhoz, hogy valóban a lehetségességig „hiteles" szöveget kapjunk, mind a négy szövegállapot ismerete szükséges. Ugyanis nem lehet kizárólag a Madách életében végső szövegváltozatra sem hagyatkozni, részint az óhatatlanul bekerült sajtóhibák, részint e sajtóhibákon túlmenően az óhatatlanul előforduló szövegromlás miatt. Ami a nem Madáchtól származó javításokat illeti (Arany és Szász javaslatai), azok annyiban mégis Madáchéi, hogy Madách jórészüket elfogadta, a magáéivá tette, nem merőben tekintélytiszteletből (hiszen akadt, amit nem fogadott el), hanem a maga verselési készsége gyarlóságának fölismeréséből. Mármost az fölmerülhet, de a szövegváltozatok végigtanulmányozása után megválaszolható, hogy mindössze stilisztikai, verselési, szóhasználati javításokra került-e sor (a virtuóz verselő, a magyar ritmus elméletírója, Arany János javaslataiban, valamint a gyakorlott műfordító, Szász Károly megjegyzéseiben), vagy a javaslattévők „beavatkozása" az eszmeiség szférájába is behatolt-e. Hogy a mű befejező sora kétségkívül Madáchtól származik, és nem az irodalomban kiengesztelődést szorgalmazó Aranytól, a kézirat alapján bizonyítható. Érdekesebb eset *Az Úr* első megszólalása, melynek forrása a szakirodalomból tudhatóan Ludwig Büchner *Kraft und Stoff*jának egy helye. Ám ez a négy sor tétette félre Arannyal egy ideig Madách művét, hogy aztán javítási javaslatával kissé kiegyensúlyozza a valóban suta megoldást:

Be van fejezve a nagy mű, igen.
S úgy össze vág minden, hogy azt hiszem
Év-milliókig szépen el forog,
Míg egy kerékfogát újítni kell.

Be van fejezve a nagy mű, igen.
A gép forog, az alkotó pihen.
Év-milliókig eljár tengelyén,
Míg egy kerékfogát újítni kell.

Idézetünk második (és részben harmadik) soráról mondható el, hogy „Aranyé"; lényegesnek tűnik a beavatkozás, a sajtó alá rendező azonban azonnal gátat szab a kutatói fantáziának, és filológiája „fegyverével" igazítja el az érdeklődőt: de a mechanikus képalkotás előzménye megvan Madáchnál is, a *Férfi és nő* című dráma IV. felv.-ának Héraklesmonológjában; „...Ó az alkotó? / Miért nem méri meg mennyit bír a gép..." – hozzátéve még annyit: „A részletet Arany persze nem ismerhette". Ez egyébként is azt a feltételezést támasztja alá, hogy a fő mű más Madách-művekből nem csekély mértékben építkezik, nemegyszer az ott kifejtetlenül maradt elgondolás itt a nagyobb koncepció részeként érté-

kelődik át. Hasonlóképpen tárul föl az *Eszme* vagy a *Jóság* korábbi előfordulása, az Eszme is, a Jóság is Madách úgynevezett céduláin juthatott magyarázathoz, az Eszme értelmezésének fejlődéstörténete kísérhető végig, a Jóság pedig tekintélyes világirodalmi-filozófiai háttérrel rendelkezik, ennek a fő műbe illesztésével válik valódi Madách-fogalommá (a közvetlen szövegelőzményt a kutatás Herdernél találta meg). Másutt a Tragédiában megpendített gondolat tovább foglalkoztatta Madáchot, s az akadémiai székfoglalóra készülve keresi a továbbformálás esélyét. A hőhalál-elméletek viszont magyar forrásokból igazolhatók vissza; Kerényi Ferenc Vajda Pétert, *A nap szakaszai* című prózaversét idézi, Vajda Péter egyébként több ízben is előszövegek szerzőjeként szerepel, az *Athenaeum* és az *Új Magyar Múzeum* közleményei mellett, és nagy a valószínűsége annak, hogy Madách olvasta Fourier „fő művét". A *Csongor és Tünde* Éj-monológja – úgy gondolom – inkább távolabbi előzményként jöhet számításba.

Feltűnő, hogy a Madách-líra egyik mintájának tartott Petőfi-költészetnek az eddigi kutatói álláspontok szerint nincsen lényegi üzenete *Az ember tragédiája* számára, s ennek az akár meglepőnek is nevezhető hiánynak több okát lehetne megjelölni. Megfontolandó, hogy Petőfi az ifjú Németországtól és nem Heinétől „befolyásolva" nemigen értékelte Goethe poézisét, s bár arról van adatunk, hogy ismerte a *Faust*ot (éppen a *Faust*ot!), az irodalomtörténet nemigen járt annak utána, hagyott-e (mélyebb) nyomokat Petőfi művén Goethe emberiség-költeménye. Egyelőre magam is úgy látom, hogy nem. Mezei Mária (Filológiai Közlöny, 1973. 26. 5–272.) Petőfi és Goethe lehetséges összeolvasásának problémáit érintette egy dolgozatában, a kérdésfelvetés elhangzott, de folytatása nem lett. Ez azonban olyan negatív „bizonyíték", amely nem ad meggyőző választ. Egy másik szemponthoz folyamodva megkockáztatom, hogy a kortársak és a közvetlen utókor Petőfi-felfogásából jórészt hiányzott a gondolkodó, a bölcselkedő poéta, Petőfi gondolati lírája (mely egyáltalában nem jelentéktelen) háttérbe szorult a népies, a forradalmár, a szabadságharcos versek mögött, és ezt a magánéleti zsánerképek befogadása teljesítette csupán ki. Madách a maga költészetében érvényesítette a Petőfi-lírából tanultakat, de ami *Az ember tragédiáj*át illeti, ott (lehet, hogy csak egyelőre?) nem leljük a tüzetesebb Petőfi-olvasás nyomait, míg az emlegetettek, Vörösmarty és Vajda kifejezései, motívumai (egyelőre?) szervesebben illeszkednek a Madáchig vezető motívumtörténetbe.

Ami ellenben a mű főcímére vonatkozik, ott a kritikai kiadás a szakirodalomból csupán egy kétes hitelű anekdotára tud hivatkozni. „Eszerint a Veres Pálék vanyarci taván csónakázó Madách összesározta fehér vászonnadrágját, amire Szontágh megjegyezte: «Lám, az ember tragédiája!»" Voinovich Géza szerint Madách nemcsak megjegyezte a cinikus jó barát bon mot-ját, hanem: „A vendégségből hazatérőben Madách ezután utalt készülő nagy művére, amelynek keresve sem találhatott volna jobb címet". A pozitivista életrajzszemlélet terméke Voinovich adaléka. Persze, nem kell mindenáron „idegen" források után szaglászni, Madáchnak sok minden juthatott „magától" is eszébe. Korának egyik legműveltebb értelmiségijének nevezhetjük, aki ráadásul más romantikusokkal együtt az egzisztenciára kérdezett, és képes volt arra, hogy Dantét és Goethét a maga irodalmi helyzetéből szemlélje. Ugyanakkor nem egészen világos, miért nem utalt a Madách-kutatás arra, hogy Goethe szintén tragédiának nevezte művét: *Faust. Eine Tragödie; Tragödie Zweiter Teil* (a tragédia második része). Madách igen szorgalmas Goethe-olvasó volt, aligha kerülte el egészen figyelmét Goethe címadása. Erdélyi János bírálatára felelve hangsúlyozta, hogy inkább írt volna rossz ember tragédiáját, mint jó ördög komédiáját. Ebben a szövegkörnyezetben a komédia első megközelítésben a tragédia ellentettje, de továbbgondolva célzás lehetne Dantéra, akinek címét (mármint azt, amelyet az utókor aggatott a műre) a lengyel szerző Zygmunt Krasiński *Istentelen színjáték*ra formálja át (1835-ös a színmű), nem annyira a színdarabjelleget hangsúlyozva, bár természetesen dráma, hanem a dantei érte-

lemben használt Commedia-t. Megkockáztatható, hogy a kiengesztelődéssel, Ádám „megtérés"-ével végződő Madách-mű, a Faust második részéhez hasonlóan, a tragédiát nem egyszerűen szomorújáték jelentésben használja, hanem – ismétlek – a dantei Commedia ellentettjeként. A Dante–Goethe–Madách „vonulat" tételezhetősége mellett szól Éva „közbenjáró" szerepe, a Goethe megnevezte „Örök-Asszonyi" (das ewig Weibliche). A tragédia-komédia ellentét – úgy értékelem – nem annyira műfaji, mint inkább hangvételi, világszemléleti kérdés, amelyre Madách maga is utalni látszik Erdélyi Jánoshoz küldött (magán)levelében.

Mindez tehát nemcsak műfaji kérdés, hanem Madách magyar és világirodalmi tájékozódásáé is, amely összefügg befogadástörténetével. Bármennyire különösnek tetszik, Arany János tekintélye sem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy a kortársak meg az utókor a remekműnek kijáró (nem elsősorban tisztelettel, hanem) elszánt kutatómunkán alapuló értelmezéssel jelezze: *Az ember tragédiája* megszületése, megjelenése kiemelkedő pillanata a magyar irodalomnak. A Madách-értelmezés historikuma sem sikertörténet, a vélemények már Madách életében megoszlottak. Arany János nyomába elsősorban a *Nyugat* szerzői léptek, Babits, Kosztolányi, Karinthy Frigyes. Gyulai Pál ellenben nem írta meg azt a tanulmányt, amely legalább egy ideig vitán felülivé tette volna Madách értékelését. Kitérőképpen jegyzem meg, hogy a szlovák késő romantika költője, Hviezdoslav, valamint a szerb késő-romantika költője, Jovan Jovanović Zmaj a XIX. századi magyar irodalom triászát Petőfiben–Aranyban–Madáchban jelölte meg, fordításaikkal azt tudatosították, hogy e három költő műveinek fordítás révén történő adaptációja járul hozzá nemzeti irodalmuk műfaji rendszerének további differenciálásához, mert – szerintük – e három költő oly világirodalmi jelenség, amelyre fordítások segítségével (nemzeti irodalmi „érdek"-ből) feltétlenül reagálni kell. Ugyanakkor a magyar Gyulai-hagyomány nem bizonyosan ezen a módon hangsúlyozta, amennyiben egyáltalában hangsúlyozta, Madách örökségének, a hagyománytörténetbe iktathatóságának kérdését. Ez viszont következik a magyar romantika megítélésének igen fordulatos historikumából. A „nemzeti klasszicizmus" ideája ugyanis egyben a romantikusnak jelölt periódusból a leginkább azt vélte integrálhatónak, ami összeegyeztethető volt a „klasszikus ízlés"-sel (Horváth János kifejezése), azaz ami még befogadható volt a nemzeti irodalmi klasszicizmusba. Gyulai–Kemény–Arany képviselte e szemlélet szerint a magyar irodalom meghaladhatatlan csúcsait (a kritikában, értekező prózában, a prózai epikában és a költészetben). S bár Madáchot kortársai közül „rendkívüli koncepciója", másutt „nagyarányú koncepció"-ja a kiemelkedően fontos szerzők közé emeli, a *Faust* és a *Manfred* hatása (ezt már Szász Károly emlegette még Madách életében, anélkül, hogy konkrét szöveghelyre utalt volna, azóta a kutatás teljes joggal inkább a *Káin*ban látja az esetleges előszöveget!) nem bizonyosan pozitív jelentéssel töltődik föl Horváth Jánosnál; másutt azonban Vörösmarty *Délszige*tére és *Csongor és Tündé*jére utal esetleges előzményként. A részsummázat azonban így szól: „Az a romantikum, mely Madách inspirációbeli sajátja, romanticizmusunk hazai ágából alig rokonítható valamivel." Ehhez képest a kritikai kiadás szép és gazdag anyagot vonultat föl a „romanticizmus hazai ága" és Madách műve egymáshoz kapcsolhatósága védelmében. Ugyancsak ambivalensnek minősíthető Horváth Jánosnak egy másik, följebbi tézisét erősítő gondolata: „Mindezekhez képest tárgyra s műfajra átfogóbb, szemléletre tárgyibb Madách fő műve, inspirációja pedig rejtett szubjektív elemén kívül hit, tudomány, bölcselet heterogénebb, s a magyar romanticizmustól idegenebb, nemegyszer hidegebb forrásterületeiről is táplálkozik." Gyönge érvnek bizonyulhat, hogy arra hivatkozom: Madách bibliai, mitológiai tárgyú, valamint antik tematikájú színművei mellett magyar történeti drámákat is írt, így a *Csák végnapjai* beilleszkedik a Kisfaludy Károlytól Szász Károlyig húzódó tematikai sorba (a végén talán Ady újraértelmezése fedezhető föl; *Csák Máté földjén* című versének szimbo-

likája zárja le jó darabig a tárgytörténetet, hogy aztán éppen a Madách-mű korszerűsítése révén kísérletezzenek az újraolvasással, látható eredmény nélkül). Politikai pályája (esetleg ez sem elegendő érv) a megyei politizálás jegyében indul, újságírása azonban túllép e szűk határon, 1861-ben meg már országos politikusként tartják számon. Sőtér István elemzése viszont magyar „társadalmi" közegbe hozza vissza *Az ember tragédiáját*, talán túlzottan közvetlen megfelelést feltételezve a mű „alapeszméje" és a magyar társadalmi mozgásokra adandó/adható írói válaszok között. Nevezetesen Sőtér (MTA I. OK 1965.) azt keresi és leli meg *Az ember tragédiájá*ban, „miként kapcsolódik össze a *Tragédia* a nemzeti polgárosodás sorsával és tájékozódásával, s mi ennek a végtanulságnak mélyebb értelme". Alább hasonló határozottsággal:

„Ő a nemzeti polgárosodás legnyugtalanítóbb kérdéseinek kritikai szembesítésére vállalkozik, de a szembesítés során a *Tragédia* mindhárom főhősének, valamint történelmi és természeti világának drámai szembesítésével olyan erkölcsi álláspontra érkezik el, melyet már nem csupán a Világos utáni nemesi polgárosodás vallhat magáénak."

Sőtér (és Waldapfel József) mentségére legyen szabad elmondani, hogy bármily hihetetlennek hangozhat mainapság, *Az ember tragédiáját* meg kellett védeni Lukács György és más(ok) gyanúsítgatásaival, tudatos félreolvasásaival szemben, amelyek legalább annyira rosszallták Madách romantikáját, mint a szerintük kihallható politikai állásfoglalást, a „szocializmus" kigúnyolását (Falanszter-jelenet), illetőleg a Goethe-epigonság, a provincializmus hangozhatott föl vádként (ezt persze nem Lukács György találta ki, még Madách életében effélét állított Zilahy Károly!)... Emlékezetes, miként parancsolta le a totalitárius ostobaság a *Tragédiát* a színpadról, de még ez sem „magyar" találmány. S nem csupán az 1950-es esztendők elejének tragikomikus magyar színháztörténetéhez tartozik. Az 1892-es prágai bemutató azért lehetett rendőri eset, mert a Párizsi színben a Marseillaise-nek kellett (volna) felhangzania, ennélfogva tüntetésekre adhatott alkalmat (valóban.) Így végül is a bemutató sikere ellenére nem sokkal később le kellett venni a darabot a prágai színpad műsoráról. Mindezt nem Sőtér és Waldapfel „marxista" eszmefuttatásainak igazolására írtam le, hanem hogy érzékeltessem azt a légkört, amelyben Madách „mentségre", „elfogadtatásra" szorult.

Különféle megfontolások alapján lett a Madách-befogadás útja igen göröngyös, ez mára szerencsére kritikatörténeti (részint meg politológiai) problématörténetté szelídült. Kerényi Ferenc Madách-könyve jó pillanatban jelent meg, szerzője elvégezte a kritikai kiadás nem könnyű munkáját, s így hosszú időre biztosította *Az ember tragédiájá*nak az eddigieknél pontosabb, megbízhatóbb olvasását, ugyanakkor a Madách élet- és pályarajz kutatói levéltárakból, a sajtóból, kézirattárakból annyi anyagot hoztak a felszínre, hogy az feltétlenül monografikus rendezést igényelt. Kevésbé kedvező időpontban (1984-ben) Horváth Károly kismonográfiája hasznos összegzésnek bizonyult, de az összegzést követőleg a szerző maga két vonalon látta továbbfejlesztendőnek a Madách-életmű értékelését. Az egyik a világirodalmi rokonítások további megfontolásra méltó adalékai, a másik pedig a kortársi kritika számbavétele és értékelése. Ehhez járult, hogy különféle textológiai próbálkozások és téveszmék sürgető igénnyel tették szükségessé a kritikai kiadást, amelynek előkészítésében Kerényi Ferenc mellett Horváth Károly is vállalt szerepet. Kerényi Ferenc pedig több tanulmányában a teljes életmű újraolvasását sürgette, e körből fontos tanulmányokat tett közzé. Az életrajz és a családtörténet pontosabb ismeretéhez a helytörténeti kutatás szolgáltatott perdöntően fontos iratokat, Bíró Béla Madách filozófus kortársait olvasta el, majd folytatta a Madách-életműre vonatkozó kutatásait, S. Varga Pál Madách-kismonográfiájával az eszmetörténeti és szerkezeti elemzések rétegzéséhez járult hozzá (többek között). Egyszóval mind a filológiai kutatás, mind a műelemzés terén folytatódott a Madách-értelmezés vitákkal tarkított munkája. Kitetszett, hogy a Madách-mű

nem azért reprezentálta és jórészt még ma is reprezentálja a magyar késő romantika egy közép-európai változatát, mert „idegen" inspirációkból szervez meg magyar nyelven egy magyar irodalommal kevéssé(?) rokonítható, bár igen koncepciózus művet, hanem ennek éppen az ellenkezője igaz; a régi vádak jócskán szétfoszlottak, Madáchnak valóban egyik ihlető forrása a *Faust* volt, de a fausti emberiség-költeményt, a magyar irodalmi viszonyok közé helyezve, sikerült olyan módon közép-európaivá tennie, hogy a szlovák, a szerb, a cseh fordítások, a román, a cseh meg a szerb nyelvű párhuzamok révén a XIX. századi egzisztenciára kérdezés, sziszifuszi létezés antinómiáinak magyar irodalmi reprezentánsaként lehet számon tartanunk. A távolabbi párhuzamok a mű nyitottságának fölismerését teszik lehetővé, magyar irodalmi utóélete pedig (Arany *Hídavatás*ától Kosztolányi színművéig és Karinthy paródiájáig) arra enged következtetni, hogy a hagyománytörténésben beiktatódott a magyar irodalomba. De ezen túl egyáltalában nem mellékes Madách Imre életpályája, amely korántsem vonható kizárólagosan a „nemesi polgárosodás" létszférájának körébe. Nem azért, mintha ez Madách Imrének ellenére lett volna, hanem talán a leginkább azért, mert gazdálkodói lehetőségei, birtokához kötött életvitele szűkre szabták cselekvési körét. Mindez nem akadályozta meg abban, hogy politikai személyiségként messzebbre tekintsen, fölmérje a vármegyei politizálás kínálta esélyt, majd belekóstoljon a valóban országos politikába, szembetalálván magát többek között az akkor még úgynevezettnek tekinthető nemzetiségi kérdéssel, a szlovák választóihoz szólással. Igaz, hogy Madáchot öröklött alkati gyöngesége, fokozódó szívbaja óvatosságra kényszerítette, ami a nyilvános politikai szerepléseket illeti. Távol élve az irodalmi központoktól, maga kísérelte meg, hogy a művelt társalgás, eszmecsere centrumává tegye otthonait. Kerényi Ferenc kutatásaiból, összegzéséből tudjuk, hogy több műve ennek a kisebb körnek köszönhető, Szontágh Pál alakját, személyiségét eddig is nagyra értékelte a kutatás. De Madáchnak a *Tragédia* mellett nemcsak vonzáskörében született versei, színművei, cédulái, tanulmányai, tervei sem csupán a fő mű előkészítése szempontjából kutatandók. Nyomatékosan jelentem ki, hogy egy XIX. századi magyar gondolkodástípus ismerhető meg tanulmányozásukkor. Természetesen *Az ember tragédiájá*nak létrehozása, megjelentetése volt szükséges ahhoz, hogy Madách az érdeklődés központjába kerüljön. De hozzá hasonló nemesek már voltak tárgyai a kutatásnak, és egy életforma, majd ez életforma megingásának, az életformából kilépés kísérleteinek változataira bukkant az irodalom- és a művelődéstörténet. A XIX. századi hétköznapi nemesi élet változásai ismerősek az irodalomból. Gyulai Pál kisregénye, *Egy régi udvarház utolsó gazdája* (véglegesített szövege 1867-ből), továbbá Jókai néhány műve jelzi, hogy visszavonhatatlan múlttá válik mindaz, ami még a Bach-korszakban, az 1850-es esztendőkben tartalmat adhatott a nemesi létezésnek, a lassan-fokozatosan „begyűrűző" modernitás kihívásaira a birtokos-gazdálkodó rétegnek is válaszolnia kell. S bár *Az ember tragédiájá*ban a Sőtér által nemesi polgárosodásnak nevezett folyamat közvetlenül nem érzékelhető, Madách gazdálkodói csődje és életformájának kulturalitása olyan feszítő ellentétként jelenik meg az életpályán, amely közvetve *Az ember tragédiája* történetszemléletében, a fejlődés, a haladás versus körkörösség, a prométheuszi versus sziszifuszi személyiségfelfogás dichotomikus megjelenítésében valamiképpen érzékelhető.

A Kerényi Ferenc által sajtó alá rendezett, jegyzetelt kritikai kiadás (amelyben még Wohlrab József írásszakértői véleménye is olvasható) meg monográfiája határkő a Madách-olvasás, -értelmezés történetében. Nem lezárja, hanem megnyitja a kutatás új útjait, nem véglegesíti eredményeit, hanem továbbgondolásra kínálja föl. Ez az ismertetés is számottévő százalékban a két kötet anyagából merített, arra reagált, az ott olykor csak megpendített, máskor részletesebben kidolgozott problémaköröket igyekezett ismertetni, néhány helyen kicsivel kiegészíteni. Madách Imre Petőfivel egyidős, 1823-as évjáratú, akinek meghatározó élményei (nyelvi élményei is!) a reformkorból eredeztethetők. Madách

és Petőfi; részint származásukból adódó két életlehetőség, részben művelődési tájékozódásukból adódó két, egymással azért érintkező irodalmi pálya (persze Petőfi nem sokat tudhatott Madáchról). Érdekes módon köztük Arany János személyisége közvetít; ahogy Petőfi döbbent rá Arany felbukkanására („tűzokádó gyanánt"), akképpen – volt róla szó – némi habozás után Arany döbbent rá Madách felbukkanására. Petőfi óta az első eredeti, igazi tehetség, ez Arany János gondolata. Mint annyi minden másban, Arany Jánosnak ezúttal is igaza volt.

Az ismertetett kötetek:

Madách Imre: *Az ember tragédiája.* Szinoptikus kritikai kiadás. S.a.r., jegyz. Kerényi Ferenc. A mű kéziratának írásszakértői vizsgálatát végezte Wohlrab József. Argumentum, Budapest, 2005. 981 lap + 15 lap melléklet.

Kerényi Ferenc: *Madách Imre.* (1823–1864) Kalligram, Pozsony, 2006. 271 lap (*Magyarok emlékezete.* A sorozatot szerkeszti és a kötetet lektorálta Margócsy István és Szörényi László.)

Labádi Gergely

A magyar költő idegen messze földön

Márton László: Minerva búvóhelye

„Aufklärung – gondolta vidáman, és egyszerre könnyebben kezdett lépni. Aztán gyorsan lefordította magában a német szót […]. Felvilágosodás, – mondta ki majdnem hangosan, és a Napot látta, a Sötétségből előtörő Fényt, a Homályt elnyelő Világosságot." – Így indul hazafelé valamikor az 1780-as évek közepén Batsányi János az egyetemről Koroda Miklós regényének első oldalán. Néhány lappal később megtudhatjuk, hogy a „felvilágosodástól majdnem testi izgalomba jött tapolcai varga fiú idézetei" felkavarják generális Orczy Lőrinc fiát, a tanítványát. Mintegy száz oldalt haladva aztán Batsányi „letette a tollat, hátradőlt a recsegő széken és újra végigszáguldott az eseményeken. A legfontosabb a figyelmeztetés, a felszólítás, a forradalom ma éjszaka hozzáérkezett parancsának továbbítása. Anélkül, hogy valamit is törölt volna, sebesen, de mégis gondosan, a művész fegyelmével, a költő lázával, a forradalmár majdnem testileg égető vágyával, írta a sorokat…". Gondolom, ennyiből már mindenki rájött, hogy itt pedig *A franciaországi változásokra* „keletkezéstörténetébe" pillanthattunk bele; nem sokra rá, egy fejezet lezárása előtt még éppen szemtanúi lehetünk a *Látó* felolvasását követő szenvedélyes csóknak. Az elszánt olvasó az 1942-ben megjelent regényből sorban megismerheti a fontosabb Batsányi-szövegek keletkezésének az irodalomtörténet által hitelesített kontextusát, valamint ehhez képest fiktívnek tekinthető mozzanatait. Korodát azonban csak a párizsi letartóztatásig érdekli hőse élete és művei, a hatodfélszáz oldalból összesen nyolc sor jut az utolsó harminc évre.

A *Megvilágosodott már…* előző bekezdésben olvasható, erősen hevenyészett ismertetésének persze csak akkor van helye a *Minerva búvóhelye* recenziójában, ha a 2006-ban megjelent szöveget is Batsányi-regényként értelmezzük. Aminek persze semmi akadálya: Márton László legújabb regénye, a *Minerva búvóhelye* Batsányi Jánosról szól – a könyv olvasása után aligha meglepő ez a kijelentés. Megtudjuk például Batsányi, azaz B. János, itt talán helyesebb: Johann B. feleségének nevét, és őt tényleg Gabriele Baumbergnek hívták. A történet ideje, 1844, és helye, Linz, szintén megfelelnek a Batsányi-életrajz ismerhető, elfogadott adatainak, akárcsak a főszereplő regénybeli és valóságos kora, nyolcvanegy éves ekkor. Hafner tényleg a magyar költő barátja volt a száműzetésben, és Hochnak hívták a rendőrparancsnokot. Valóban Batsányi írta a *Látó*, valamint *A franciaországi változásokra* című verseket. A sort még hosszan lehet folytatni, a narrátor számos korabeli szöveget használ föl mind Batsányitól (ilyen a Napóleon-kiáltvány), mind kortársaitól (például Kazinczy jellemzése Batsányi szerelmének első férjéről) Johann B. és (regény)világa jellemzésére, ezekből a Koroda-szöveghez hasonlóan a főszereplő „elkötelezett művész"-szerepe bontakozik ki. Még az olyan részleteknek is utána lehet járni, mint Márton József

szerepe a kiáltvány lefordítása körül és a k.-európai besúgáslélektan összefüggése, mivel már 1810-ben ezzel revolverezték egymást a Bécsben élő magyar értelmiségiek egy újság irányítása körül kirobbant vitában: „Márton nekem azt panaszolja, hogy midőn 1809. a' Bécsi Municipalitástól az ellenség Magyar fordítót kivánt a' Proclamatio fordítására, 's ez Decsyt nevezte-ki, Decsy betegnek tette magát, és Mártont projectálta (mi vala természetesebb, mint a' Magyar Nyelv Professzorát?). Márton excusálta magát; ő nem csak jobbágy, hanem szoros híve és protectusa az Udvarnak. Maret Batsányiról tudakozódott, ki neki 1795. Kufsteinban szomszédja volt, s B. kész vala a' munkára…".

A regény narrátora maga is több helyen megerősíti ezt az olvasatot, tudása sok esetben látványosan egyezik az elképzelhető kortárs (2006) magyar olvasóéval – bármennyire is problémás egy ilyen olvasót tételezni. Itt nem pusztán az előző bekezdés adatairól van szó, melyek nagy része az irodalmi panteon Batsányi-ismertetőiben rendre jelen van, hanem azokról a megnyilatkozásokról, amelyek a narrátor és az olvasó nyelvi és kulturális közösségét hangsúlyozzák. Ilyen például a regény elején a marhafejből hiányzó nyelv problémája, illetve annak regénybeli feloldása (15), amely Gárdonyi *Egri csillagok*ja, azaz a hatodik osztályos kötelező olvasmány, és nem mellékesen a „Nagy Könyv"-győztes óta magától értetődő (talán) a magyar olvasó számára; vagy az egykori és „napjaink" politikai rendszereinek természetére vonatkozó utalás a rákövetkező lapon. A Batsányi-olvasat számára Johann B. nevének kimondásakor olvasható értelmezés válik döntő jelentőségűvé: a rendőrigazgató mond Baczonit, Boczanit, sőt Bacczant is. Pedig Johann B. nevét Hoch „a szolgálati évek alatt sok százszor leírta, de soha nem tanulta meg *helyesen* kiejteni" (29 – kiem. tőlem. L. G.). A narrátor tehát arra biztatja olvasóját, helyettesítse a „helyes" alakkal. A teljes képhez azonban hozzátartozik, hogy e megjegyzése egy olyan szövegösszefüggésbe ágyazódik, amely a név és az identitás problémáját fejtegeti: a rendőrigazgató a nemesi névre utaló „von"-nal toldja meg a Johann B.-t, jóllehet tudja, hogy „nem volt nemesi származású". Ezek összekapcsolása azonban nem várt irányba viszi az értelmezést.

Az ugyan nem feltétlen okoz problémát az irodalom- és kiadástörténeti hagyomány ismeretében, hogy a behelyettesítés eredménye valójában bacsányi, esetleg a beszédszituációtól függően Bacsányi, mert van, ahol a narrátor is igen előzékenyen bevallja, a regénybeli adatok nem feltétlen esnek egybe a valósakkal. A név problémáján kívül ide tartozik Gabriele B. ideiglenes feltámasztása is: a narrátor időt hagy az olvasónak, hogy rájöjjön erre, hiszen többedik felbukkanása után árulja csak el, hogy a valóságban (ez az elbeszélő kifejezése) az asszony 1844-ben már nem élt (45). A Batsányi-olvasat lehetőségét még az is legfeljebb enyhén sérti meg az Ilosvay Krisztina/Kriskából Friderika/Fricska lett. Az alapvető problémát ezzel az értelmezéssel kapcsolatban az jelenti, hogy művekkel kapcsolatos adatok is sérülnek. Nemcsak, hogy nem jelent meg a *Látó* egészen 1904-ig, még a kortársak sem ismerték – a kritikai kiadás szerint legalábbis – a Mártonnál olvasható állításokhoz képest, ám Batsányi verseinek még a regényben emlegetett *Felső Magyarországi Minervá*hoz sem volt semmi köze, azokat, mint *A franciaországi változásokrá*t, a *Magyar Museum*ban publikálta. Legfeljebb abban az értelemben Batsányi-regény a *Minerva búvóhelye*, ahogy Petri „Arany részt vállalt / Petőfi eltűnt" sorai a 19. század második felének irodalmát értelmezik: a magyar irodalmi hagyomány, talán pontosabb: múlt válik problematikussá.

A folyóiratok felcserélése nemcsak a Minerva-problematika szempontjából tekinthető motiváltnak, hanem a regény térkezelése szempontjából is, mindkét lap Kassán jelent meg. A regénybeli jelenben bejárható tér ugyanis mindig magában foglalja a regénybeli múlton és jövőn kívüli történéseket is. Linzhez közelítve például a narrátor a leírásba beleszövi a római kortól kezdve a 20. századdal bezárólag a tájhoz kapcsolódó eseményeket, s *ebben* a térben játszódnak a regény eseményei. Mindez nemcsak a narrátor tudásának köszönhető, némely pillanatban maguk a szereplők is érzékelik ezt a fajta téri egyidejűséget, Gabriele B.

a városházi erkélyre nézve részese lesz Ausztria annexiójának, a gyerekek játékát hallgatva az 1945-ös kivégzéseknek (83–86). A magyar irodalmi, azaz a szellemi térben azonban ez a fajta kontinuitás nincs jelen: bár vannak olyan pontok (l. a Batsányi-olvasatot alátámasztó adatok), amelyek az otthonosság érzésével biztatnak, ezek valójában nem részei a narrátor (és az olvasó) szellemi terének, az identitást meghatározó hagyománynak nem alkotóelemei. Ennek többféle magyarázatára lelhetünk a *Minerva búvóhelyé*ben.

Mindenekelőtt B. János/Johann B. nem azonos Batsányi Jánossal, a sok ráutaló adat mellett, a narrátor kikacsintása ellenére, egyszer sem ejtik ki, írják le a költő nevét, a névvesztés identitásvesztést jelent. Nincs kihez visszanyúlni.

Egy másik lehetséges magyarázat az irodalmi hagyomány problematikája: a 19. század harmadik évtizedét megelőzően ugyan beszélhetünk magyar irodalomtörténetről, de hagyományról aligha, egyszerűen nincs élő kapcsolat a régi magyar irodalommal. Ennek elemei már a *Testvériség*-trilógiában is megfigyelhetők. Szimbolikusnak tekinthető, hogy Károlyi Sándor verses műve elveszett, s a történetnek csak egy, a 19. század második felében élő elbeszélőt tud kreálni a narrátor, előtte nincs mihez visszanyúlni: a Kártigám-regény sem a magyar változat pótlásaival van jelen. Ahogy *A mennyország három csepp vére*ben egy kortárs narrátor felveti a problémát: „Nem volna könnyű elképzelni, hogy a régi magyar közköltők nem gondoltak semmit, vagy hogy tényleg azt gondolták, amit belefaragtak verseikbe." A *Minerva búvóhelyé*ben ezekkel egyenértékűek Johann B. bosszankodásai „Schedel bandája" ellen. Az új Magyarországgal, amelynek képviselőivel, Schedellel (Toldy), a magyar irodalomtörténet alapnarratívájának megalkotójával, a *Zalán futásá*t és a *Szózat*ot író Vörösmartyval, vagy épp Beöthy Ödönnel Johann B.-nek nincs semmi kapcsolata. Tanulságos, hogy a linzi száműzöttel a regényben nem találkozó Beöthy javasolta 1848-ban, hogy „a nemzeti szabadság 1795-i véráldozatai, Martinovics és társai hamvai felkerestetvén, a nemzeti hála kifejezésére s a maradéknak megnyugtatása végett, hogy ily esetek nem a jövőben elő nem fordulhatnak, nemzeti dísszel takaríttassanak el". Termékeny takarítás. Megnyugtatásunkra mi is (é. 2006, magyar olvasó) ismerünk néhány adatot, el tudunk mondani egy mondatot Batsányi forradalmiságáról, arról, hogy Látó, de csak ennyi, semmi több.

Mindazonáltal szükségszerű az otthontalanság. Ez legvégül ugyanis a felvilágosodás projektjének kudarcára vezethető vissza: „az egész felvilágosodás tévedés volt" – mondja ki a narrátor a *Látó* sorait elemezve (44). Minervának az alkonyi derengésben röptét kezdő baglya a felvilágosodás legnagyobb és később tragikussá váló problémájára utal, a reflexió hiányára. Ez a kritika a szimulákrum uralmának regényben olvasható passzusait is magában foglalja (64–66, 105), ahogy az új világ átveszi az uralmat a régi fölött. Az a közösség, amelynek tagjai közé a narrátor az olvasót is bevonja, már csak ennek a világnak lehet részese. Vörösmarty *A Guttenberg-albumba* patetikus soraiban egy tragikus-ironikus félmondattal jelzi számunkra is a felvilágosodás csődjét: „Majd ha világosság terjed ki keletre nyugatról…"

Majd.

(Jelenkor, 2006)

Szigeti Kovács Viktor

Ariadné fonala, avagy a fordítás elmélete

Márton László: Minerva búvóhelye

„Valamint azonban a jó Fordíttásnak haszna nagy,
úgy annak végbe-vitele-is nem kevés fáradságba kerül."
Batsányi János

Megjelent Márton László legújabb regénye, *Minerva búvóhelye* címmel. Márton a *Testvériség* kötetei után ismét történelmi témájú regényt írt, amely ezúttal a 19. századba kalauzolja el az olvasót, és Johann B. (Batsányi János) életét dolgozza fel. Nem csalódik az az olvasó, aki a trilógia után olyan előfeltevésekkel közelít az új regényhez, hogy itt sem csupán egy, a történelmi múltba ágyazott történettel találkozik, hanem annak elbeszélésének módjával is. Amíg azonban a *Testvériség* kötetei direkten elmélkedtek a regény lapjain a történelemről és a regényről, illetőleg azok kapcsolatáról, addig jelen műben jóval finomabban, a történetbe mintegy belesimulva valósul meg mindez. Ezúttal olvasmányosabb és történetszerűbb könyvet tarthat kezében az olvasó.

A hosszú perspektivikus tájleírással kezdődő könyv a 19. századi realista utazóregények hangulatát idézi, miután azonban a narrátor tekintete Linzbe, a történet színhelyére érkezik, a klasszikus elbeszélési módot ironikus ábrázolás váltja fel. Rögtön a 40. oldalon megjelenik a történetet összetartó, ugyanakkor megbontó, egyik legfontosabb központi erő, a fordítás motívuma. Johann B. megpillantja a Betzelin nevű pincérlányt, és azon gondolkodik, hogy a név jelentése lehet „csipisz", „fricska" és „kis picsa". Miután a hölgy élete szerelmére emlékezteti, így a szavak ilyetén játéka meglehetősen ironikus láttatása a főhős életének.

Batsányi János 1787-ben adta ki *A fordításról* címen írt reguláit, melyben a fordítás elméleti szabályait rögzíti. Itt többek között kifejti, hogy azoknál a nemzeteknél, ahol a tudományosság még nincsen megfelelő fokon, a fordítás különösen hasznos. A közönséges regulák között említi, hogy a fordításnak az eredetiségre kell törekednie, ezért a jó fordítónak különleges tehetséggel kell bírnia, hogy a gondolatok és a szóejtések hűen kerüljenek át az eredetiből az új nyelvre. A fordítónak az eredetiből elvennie nem szabad, ha azonban az eredeti szépséget nem tudja hűen átültetni, akkor másik szépséggel kell helyettesítenie. Ha a nyelvi különbségek miatt egy dolgot nem lehet a pontos helyen feltüntetni, akkor azt később kell pótolni stb.

Márton ezeket a regulákat ülteti át (fordítja le) a történet központi témájává, a regény jelentését létrehozó motívumháló legfőbb szövedékévé, valamint ezt teszi meg a regényírást vezérlő legfontosabb elméleti struktúrává is, mely szerint a valóság nyelvi megjelenítése már önmagában is fordítás.

A történet 1844-ben kezdődik Linzben, egy évvel Batsányi halála előtt, vagyis abban az időszakban, amikor már semmi fontos nem történik a költővel. A Márton-féle regénypoétika annyiban folytatódik a *Minerva* lapjain is, hogy nem a rész-

letes történeti elbeszélés játssza a főszerepet. Batsányi életéből megismerhetünk ugyan epizódokat, de mégis az életrajz szempontjából a marginálisabb és/vagy fiktív elemek kerülnek a történet fókuszába. Kivételt képez ez alól Batsányi életét kerékbetörő második letartóztatása, melyre köztudottan azért került sor, mert lefordította Napóleon magyarokhoz címzett levelét franciáról magyar nyelvre. A vád és a büntetés jogosságát több helyütt is vitatja a szerző, mégpedig úgy, hogy a fordítás elméleti kérdéseit hívja segítségül. „Tehát a proklamációt a fordító nem franciából ültette át magyarra, hanem »fordítva«, magyarról franciára. Először megírta magyarul, majd elkészítette a francia változatot, ezt átadta Napóleonnak, végül Napóleon esetleges javításait vagy kiegészítéseit visszafordította magyarra. Egyszóval, a schönbrunni proklamáció szerzője és fordítója valószínűleg ugyanaz a személy. Ha pedig ez a személy az osztrák császár alattvalója, akkor felségsértést követett el." (98–99.) A szerzőség kérdése kapcsán Márton József tanár neve is felmerül: „Lám csak, Márton József tanár is itt lakott Bécsben a megszállás alatt, látástól vakulásig francia hirdetményeket fordított németre és magyarra, utóbb mégsem történt bántódása." (97.) Azáltal, hogy a narrátor a valóságban élő szerző családnevét is bevonja a vitába, kettős játékba kezd, egyrészt tulajdonnevével azt hangsúlyozza, hogy a regény írásával fordítást követ el ő is, másrészt pedig megkérdőjelezi a történeti hitelességet, a regény folyamán ugyanis végig nem derül ki bizonyosan, hogy Márton vagy Johann B. fordította-e le a napóleoni proklamációt.

A fordítással való játék a regény központi eseményén kívül számtalan helyen felbukkan, és az egymásra rakódó-tükröződő motívumok segítségével együtt hozzák létre a történet bonyolult, valójában kibogozhatatlan szövedékét.

A fordítás gyakran félreértések forrásaként szerepel, a regény szereplői nyelvi korlátok miatt nem tudnak normálisan kommunikálni egymással, és a rosszul értelmezett szavak-mondatok a történetet is az „eredetitől" eltérő irányba kanyarítják. „Vagy talán azt álmodta, hogy eltévedt, és haza szeretett volna találni: haza, haza. Hafner azonban úgy értette, németül, ezt a szót, hogy hasse, ez pedig csakugyan, »gyűlölök«, azt jelenti." (165.) vagy: „Úgy hívják az illetőt, hogy Böjt, ami egy magyar szó, és állítólag azt jelenti, hogy koplalás." (215.)

Ha a fordítás szó jelentését tágan értelmezzük, akkor másik nagy tematikai egységként ide sorolható a képzőművészeti alkotások verbalizálása is. A történetben fontos szereppel bíró rézkarcok ugyanis gyakran megelevenednek, vagy legalábbis a szereplők elevennek vélik látni őket. Így a tárgy és az őt szemlélő szubjektum között egy nyelvi viszony jön létre, azaz a néma objektumot nyelvi képződménnyé fordítják le a regény figurái. Minerva isten motívuma itt is fontos szerepet játszik, mivel többek között a képzőművészetek isteneként is szerepel a mitológiában, így értelmezhetjük úgy a jelenetet, mint a 19. században bolyongó (a műalkotásokban elrejtőző) istenség és az ember párbeszédét. „Ez nem akármilyen képmás – mondta erre Beöthy –, ez valójában ő maga." (221.) Az idézetben olvasható eredetiség problémája, mindvégig meghatározó motívuma a regénynek. A másolatok kapcsán Johann B. egy helyütt azt mondja barátjának, Hafnernek, hogy a jó másolás megszünteti az eredetit, amit akár úgy is „fordíthatunk", hogy a Batsányi János életét feldolgozó regény megszünteti a valóságos személy történetét. A narrátor innentől fogva szabadon „garázdálkodhat" Batsányi János életrajzában, nem kötelező neki a történeti hűségre törekednie. Ugyanakkor a *Minerva búvóhelye* egy regényelméleti ponton lényegesen elmozdul a *Testvériség* köteteinek szabadabb regényfelfogásától. Míg a Károlyi család történetét feldolgozó trilógiát lépten-nyomon átszövi a fikció, és Menander regényéből a fiktív figurák szabadon sétálgatnak a szerző által ábrázolt valóságban, addig itt a következőket olvashatjuk: „Itt azonban meg kell állnunk egy pillanatra. Olyan eseményhez kalauzoltuk az olvasót – már megint! –, melynek csodás jellege semmiképpen sem

hozható összhangba a regényünk lapjain felvázolt világ rendjével, annak prózai komolyságával. Vannak írótársaink, akik alkotásaikban oly bőkezűen osztogatják a csodákat, mintha trónra lépő császárok volnának (…) Az összefüggések érzékeltetése annyira leköti figyelmünket, hogy csodákat nem tudunk, nem is próbálunk elhitetni az olvasóval." (222.) A regényben felvonultatott fiktív elemek (melyek vannak szép számmal) nem a regényírás természetes elemeként, hanem elméleti problémaként kezelődnek. A fikciót a fordítás tökéletlensége termeli ki. Azokon a pontokon jelenik meg a regényben, amikor valaminek a fordítása vagy nyelvivé tétele (például a fentiekben említett rézkarcok) nem tökéletes, így az események ábrázolása nem a történet referencialitását, hanem annak szükségszerűen fiktív voltát hangsúlyozza.

A címadó Minerva isten is egy rézkarcon jelenik meg Johann B. számára, amely rézkarc Ovidius *Átváltozások* című művében szereplő Arachne-történetet ábrázolja. A bronzkép azonban önmaga kezdi el mesélni a történetet, ugyanis először Arachne is látszik a metszeten, aztán már csak Minerva, aki megszólítja az öregedő költőt. A narrátor a következőket mondja az utánzásról, melyet szintén értelmezhetünk másolásként, azaz fordításként: „Elvégre minden hasonlóság csalás, minden alakmás, mely a láthatatlant láthatóvá teszi, hazugság. Ha pedig az istenre ráismerni úgyis csalódás vagy tévedés, akkor teljesen mindegy, hogy a valóságban ismerünk-e rá, vagy Kininger metszetén" (135.) A mítosz a regényben erőteljesen átértelmeződik, ugyanis a narrátor szerint Minerva azért bújt el, mert valójában Arachne győzött. Az a szövőlány, aki az istenek történetét ábrázolja szőttesein, vagyis lefordítja őket művészetté, és nem az istenség, aki ebben az allegóriában az eredetiséget hivatott képviselni. Az, hogy az istenség Johann B. fejében talált menedéket leginkább, úgy értelmezhető, hogy az öregedő költő végre rátalált a valódi bölcsességre, és nem csupán egy „silány" fordításra.

Ugyanakkor a metszeten látható kép, a fonalszövés motívumával, a történetmesélés és jelen regény egy másik fontos metaforája is. A mítosz tolmácsolója kijelenti, „…már csak a vezérfonalak minél gondosabb elrejtése maradt hátra." (134.), ugyanezt teszi a *Minerva* narrátora is, elrejti a történet vezérfonalát a motívumokból font szőttes mögé. A Minerva-motívum ugyanis számtalan helyen és értelmezési formában bukkan még fel a regényben. Vannak referenciális, életrajzi vonatkozásai, például az, hogy Batsányi indította útjára Bécsben a *Magyar Minerva* című lapot. Fontos motívumként szerepel a vakok intézete előtt lévő Minerva fája is, melyet akár a tudás allegóriájaként is olvashatunk, mivel a jelentésmezőbe a vakság mint a különleges látás görög motívuma is beleértetődik. Caroline Pichler szalonjában egy életnagyságú Minerva-szobor áll, a mögötte lévő szobát pedig „Minerva búvóhelye" címmel emlegetik. Pichler egyébként görög istennőnek szokott öltözni, és egy kétes éjszakán ezen a búvóhelyen rejtőzött el egy fiatalemberrel, tehát a mítosznak az ironikus értelmezése is megtalálható a regényben. Egy alkalommal pedig Hingenau báró ellopja Minerva szobrát, amelyet aztán elalvás előtt szokott ölelgetni, ez a jelenet Johann B. ellentéteként értelmeződik, a báró csak vágyik a bölcsességre, annak csupán megjelenítését, fordítását képes birtokolni. (87.)

A regény zárójelenete szintén tájleírás jellegű, egy napfogyatkozás részletes leírását láthatjuk az utolsó oldalakon, amely, mint a könyv eleje, szintén a realista regénypoétikára emlékeztet. Márton ezzel a gesztussal vitapozíciót hoz létre a klasszikus regény és az őáltala képviselt regényszemlélet között. A könyv eleje és vége úgy tűnik, hogy hisz a nyelv erejében, és abban, hogy általa megismerhető a világ, míg a tulajdonképpeni történet úgy vélekedik, hogy az írás csupán a valóság fordítása lehet, mely így szükségszerűen fiktívvé, azaz művészivé válik.

(Jelenkor, 2006)

Orcsik Roland

Amikor a szimbólumoknak nyoma vész

(Hász Róbert: A künde)

A 2006-os évben megjelent egy témájában, felvetésében rendhagyónak tűnő regény. Hász Róbert új könyve a magyar történelem egyik homályos, irodalmilag kevésbé feldolgozott időszakát, a honfoglalás előtti kort vette alapul. Talán szokatlannak tűnik, ha a „kortárs" magyar prózairodalomban egy magyarsággal kapcsolatos regény jelenik meg. Az is (t)rendkívülinek tűnhet, ha a megszokott, metairodalmi prózapanelek helyett egy konzervatívabb szövésű regényt tartunk a kezünkben, ahol az olvasmányosságot nem akasztják meg folyamatosan a nyílt narrátori, ironikus reflexiók. Önmagában egyik prózatechnika sem elvetendő, mindkét módszert lehet hiányosan és esetlenül alkalmazni. Éppen ezért vitatható Bombitz Attila azon nézete, miszerint: „[…] elismerendő, hogy Hász Róbert tudatosan keresi azt az átjárót, amely az eddig kipróbált és elmesélt történetek és eljárásmódok vegyítésével az olvasható és élvezhető, de tudatosan (megengedem: naivan) reflexívmentes cselekményesség felé mutat." (Bombitz Attila: *A rózsa megyeri neve*, ÉS 50 évf., 33. szám). „Megengedett naivitásnak" tekinteni a reflexiómentes irodalmat, a direkt módon reflexiósat pedig nem naivnak félrevezető lehet. Mellesleg *A künde* nem „reflexiómentes" cselekményvezetésű regény, csupán nem a mai magyar prózára jellemző, megszokott ironikus fordulatokkal utal a történetmondás mikéntjére. Nem a nyelviségre, hanem más, a történetmondással összefüggő kérdésekre hívja fel a figyelmet. Arról nem is beszélve, hogy a reflexivitás foka a befogadón is múlik. Amennyiben pusztán az explicit, ironikus metatextualitást tartjuk mérvadónak, akkor a befogadási aktusba beférkőzött egy ideológiai nézőpont, ami abban a hiszemben tetszeleg, hogy képes szétválasztani a pelyvát a ponyvától, merthogy megtalálta a belterjes csodafegyvert: az önreflexivitást. Ám amennyiben nem beszélhetünk egységes szubjektumról, akkor ki reflektál, és mire egy adott nyelvi működés kapcsán? Amennyiben az önreflexivitást egyedül üdvözítő módszernek kiáltjuk ki, akkor nem uniformizálódást várunk el az irodalmi munkáktól? Természetesen most nem az a célom, hogy pamfletet írjak a nyelvi, ironikus játékokra épülő irodalommal szemben. Korántsem állítom azt, hogy az Esterházy-féle vonalat szembe kéne állítani Hász Róbert szövegeivel. Inkább éppen arra a pluralizmusra szeretném felhívni a figyelmet, ami a posztmodernbe sorolt művek sajátja is. Amennyiben viszont a pluralizmust csupán egy módszerhez kötjük, éppen ellenkezőleg: a régi kizárólagosságot folytatjuk, s csupán a körítés változott. Vagyis Hász Róbert prózáját nem zárhatjuk ki mássága folytán a kortárs regényirodalomból. Talán aktív recepciója éppen a regényről való gondolkodás sokoldalúságát tenné lehetővé.

Mint már jeleztem, Hász Róbert regénye a fent emlegetett reflexivitást nem kerüli ki. *A künde*ben alapvetően három történetváltozattal találkozunk, anélkül, hogy végsőkig megbizonyosodnánk az egyedüli üdvözítőről. A Sankt Gallen-i kolostor megyeri származású szerzetesének, Pannóniai Stephanusnak a történetét három szempontból fogjuk megismerni. Azzal, hogy ennek az első pillantásra hétköznapi szerzetesnek a története egy egész nemzet, s azon túl: minden gyökerét vesztett identitás fragmentált története. Az egyik

a hivatalos krónika (a Virgil apát szájíze szerinti változat), a második Stephanus elmondása alapján lejegyzett történet, illetve a harmadik tanítványa, Langresi Alberich kommentárja, vagy ha úgy tetszik, reflexiója a két változatról, a hivatalosról és a Stephanuséról. A három szövegváltozat tipográfiailag is különbözik egymástól, ami segíti az olvasót a ráhangolódásban. Alapvetően két elbeszélői nézőpontból megírt történettel van tehát dolgunk: a hivatalos krónikát a mindentudó narrátor mondja el, Stephanus meséje én-elbeszélés a másikhoz, ám mindkettőt végül ugyanannak a szerzőnek, Alberichnek a tollából ismerjük meg. Alberich utal is a saját megbízhatatlan hitelességére: „de hogyan is árulhatnám el neki [Stephanusnak], hogy nem egészen úgy írom ám meg a történetét, ahogyan azt ő előadja nekem, szavait nem mindig követem hűen […] és ha írás közben úgy érzem, a történet menete egyéb irányokat kéván, hát egyik szememet behunyom, s kanyarítom kissé félre a mesét, hogy megfeleljen saját kévánalmamnak" (83–84.) Számára az írás egy olyan tükör, amelyben saját hasonmását pillanthatja meg: „olyan ez nekem, mint találkozni egy másik önmagammal, akit eddig nem ismertem" (81.) Érdemes még kiemelni, hogy Stephanus mindvégig szintén a másiknak mesél, a jelenlévő, de a történetben mindvégig láthatatlan Alberichnek, akinek a pozíciója így az olvasóéval lesz azonos. Innen nézve érdekes tükörkonstrukció működik a regényben: Alberich másikja Stephanus, Stephanusé Alberich, illetve az olvasó másikja Stephanus, s Stephanusé a mindenkori befogadó, aki a saját értelmezése alapján alakítja tovább és alkotja meg önmaga történetét. E módon értelmezhető a regény az „olvasás allegóriájának" (Paul de Man). És az sem elhanyagolható tényező, amire Bombitz finom észrevétele rávilágít: „[…] egy külvilági szemével láthatjuk saját, olvashatatlan élettörténetünket!" (Bombitz: i. m.) Ám a regény mégsem áll meg a történés, vagy a történelem, s ezáltal a nemzeti identitás rekonstruálásának viszonylagosságánál. Éppen a személyes, individuális értelmezés általi lehetőségre hívja fel a figyelmet, ami az egyéni sors és az önmegismerés részévé teszi az egészet.

Hász műveiben az egyén sorsa, lehetőségei csak látszólag szabadok. Ahogy előre haladunk a történések szövevényében, azt látjuk, hogy az egyén útját mindig a hatalmi játékok, manipulációk írják. Hasonló a helyzet a szerző első regényében, a *Diogenész kert*jében (1997), ahol a főhős gyakran akaratán kívül bonyolódik különböző kalandokba. Ugyanezt találjuk a második, *Végvár* (2001) című művében. Hasonlóképpen *A kündé*ben Pannóniai Stephanus, illetve Csaba-ur különféle hatalmi, politikai manipulációk eszköze csupán, ráadásul a saját történetét sem ő írja, hanem tanítványa szándékának van kiszolgáltatva. Mondhatjuk, hogy ez a sors jellegzetesen közép-európai, kafkai sors. Hász műveinek figuráit az is rokonítja még, hogy lázasan kutatnak önmaguk eredete, kiléte után, s ebben gyakran segítségükre vannak az álmok és a látomások, ami arra enged következtetni, hogy az eredet kérdése Hász műveiben mélyebb, transzcendens dimenziót sejtet. *A kündé*ben is egy látomásszerű álom, s a vele járó ősmotívum, a varjak csigázzák fel Pannóniai Stephanus kíváncsiságát önmaga származása iránt. A történet akkor lendül be, amikor Stephanus politikai megbízást kap az őt annyira nem kedvelő Aquileai Virgil apáttól: át kell adnia egy üzenetet a pogány türkök fejedelmének, azzal a céllal, hogy szövetkezzen a pápával Ottó császár ellen. S attól a perctől kezdve, ahogy a főhős átlépi a két világ közötti határt, a keresztény/civilizált világból a pogány, ismeretlen vidékre kerül, egymást érik a fordulatok. Ugyanakkor, miként más Hász-írásokban, a határátlépés itt is szimbolikus aktussá válik: Pannóniai Stephanusban a pogányok földjén felidéződik az elfeledettnek hitt nyelv, rájön kettős identitására. Ahogyan Alberich írással lépi át a mindennapi világ törvényszerűségeit, úgy Stephanus az elfeledett, idegennek tekintett anyanyelvének újbóli beszélésével addig elfojtott, ismeretlen önmagát fedezi fel. Hász mesteri módon, a krimikre jellemző feszültségkezeléssel vezeti főhősét (és az olvasót) a rejtély szűkülő köreiben. S ahogy a legtöbb Hász-műben, az egész rafinált konstrukció azt sugallja: minden töredékesség ellenére a történetekben helyreállhat a rend. A regény második elolvasásával az olvasó ugyan megfosztódik a krimiszerű cselekménygombolyítás izgalmától, ám ehelyett más kérdések kerülhetnek előtérbe. Többé nem az lesz az

érdekes, ki a valódi künde, hanem, hogy mi maradhatott meg abból a világból, amit Virgil apát igyekezett elásni, Stephanus pedig éppen ellenkezőleg: törekedett kiásni magából. S mindezzel a tudással mit kezdhet az olvasó a saját magánszférájában. Ezzel összefüggésben a regényben van egy elgondolkodtató felismerés. Miután maga Stephanus is kételkedni kezd nemcsak küldetésének céljában, hanem személyét és népének létezését illetően is, Bajza-ur cselből, hogy megakadályozza Gejuza-ur tervét, elvezeti eltűnt népéhez. Viszont ott kiderül, hogy az elveszett népnek a helyén nincs semmi, s talán az egész csak mendemonda. Stephanus (vagy ki?) felismerése itt azért is megrázó, mert lehullik róla minden sallang, már arra sem vágyik, hogy legyen valaki, csak a halál feloldozó erejében bízik immár: „Kelet felé a barbaricum, ismeretlen föld, határtalanul. Nyugaton mindaz, ami elől menekülni szeretnék. Megadtam magam. Ha Istennek lennének még szándékai velem, majd cselekszik belátása szerint. Őszintén abban bíztam, hogy itt, a világ végén végre ő is megfeledkezik rólam. Ne akarjon már velem semmit, ha annál okosabbat, amit eddig művelt, nem tud kitalálni. Jöjjön inkább a hideg s a farkasok." (382.) S ez a halál, szimbolikusan ugyan, meg is történik, amikor a teljes elhagyatottságban a főhős elbukik a sűrű hóesésben, szeme előtt látomásszerűen peregnek életének döntő eseményei. A főhős ekkor megért valamit, amit egész életében nem, az emberi szenvedés kapcsán: „Csak itt, egyedül a világ végén, itt értettem meg. Talán azt érezte a szerencsétlen, amit én, hogy a dolgok véglegesen a helyükre kerülnek, megoldódik minden, egyszer s mindenkorra…" (384.) S mint azt már jeleztem, ez a megértés, a rend árnyéka vetül az egész regény szerkezeti felépítésére. Irodalomelméleti fogalommal most a hermeneutikára utalhatnánk ezen a helyen. Csakhogy ez a varázsszó nem fogja megoldani a regényben felvetett kérdéseket, mert az a gyanúm, hogy Hász írásában Stephanus megértése nem annyira a racionális elemzés következménye, hanem sokkal inkább spontán, véletlenszerű, intuitív természetű, a megvilágosodás fogalmával rokonítható. Stephanusnak e megértés után jelenik meg az a gyermek, aki a megyerek hite szerint a halál pillanatában tűnik elő, s arra kér, hogy segítsünk neki hazatalálni (121–122., 384–385.) Amikor pedig azt hinnénk, hogy a regény itt véget ér, akárcsak Apuleius *Aranyszamar*ában: újabb megpróbáltatások várják hősünket. Armand, a pogányok közé keveredett francia menti meg Stephanust a haláltól, ő is kíséri vissza oda, ahonnan jött: a keresztény civilizáció határvonalára. Csakhogy főhősünk többé nem azonos önmagával, más, mint aki a küldetéses útjára elindult. És keserűen kell megtapasztalnia, hogy sem a valódi ősei földjén, sem a keresztény otthonában nem kell senkinek. Mindenütt idegenné válik. Ez az idegenség lesz a sajátja. Mintha a krisztusi történet tanulsága fogalmazódna meg újra sorsában, hiszen Krisztus, illetve a testet öltött Isten is idegen maradt a sajátjai között, a „sötétség nem fogadta be azt": sem a tanítványainak, sem a rómaiaknak, sem a zsidóknak nem kellett, ahogyan a teljes elsötétedés pillanatában Isten is elhagyta. A Krisztus-analógiás történetkezelést talán éppen Alberich középkori történelem- és létszemlélete teszi lehetővé, miszerint minden történésnek bibliai mintája van. Azzal, hogy Stephanust nem váltja meg végül semmi, kisemmizetten pusztul el egy erdőben, ahová Virgil apát száműzte, nehogy elárulja titkát. Egyedüli reménye a tanítványa, aki lejegyzi, titokban igaz élettörténetét. Ugyanakkor Alberich kommentárjait olvasva ez az „igaz élettörténet" talán annyira nem is igaz, ám minden esetre tanulságos. Stephanus feltámadását az írás teszi lehetővé, még ha nem is minden porcikájában hitelesen.

Hász regénye látszólag történelmi regény, ám a posztmodern műfaji eklekticizmusnak megfelelően többféle elem ötvöződik benne: történelmi regény, fejlődésregény, kalandregény, krimi, mese stb. Halmai Tamás ezt a következő módon fogja fel *A künde*ről szóló kritikájában: „Az esztétikai összetettség azonban, mely a prózapoétikai összetevők gondos és érzékeny arányú fölhasználásából s kimunkálásából származik, mégiscsak jellegzetesen posztmodern kori alkotássá avatja a szöveget." (www.terasz.hu) Hivatkozhatnánk itt most a posztmodernnek tekintett regényírók egyik legidézettebb apostolára, Umberto Ecóra vagy a szerb Milorad Pavićra, aki *A kazár szótár*jában szintén egy kettős fejedelemségű nép eltűnt történetét dolgozta fel, hogy alátámasszuk

Hász regényének posztmodern sajátosságait, esetleges szövegelőzményeit. Viszont ezzel csak elfednénk azt a gondolatot, ami áthatja a regény egészét: Hász művét a barokk regényekhez hasonlóan minden burjánzás ellenére a rend sejtése és vágya, nem pedig a kontrollálhatatlan széttartás jellemzi. A három nézőpontból megírt történetben vannak azonos pontok, s persze teljesen másként elmondottak is. Mondhatni, hogy Hász művének történelembölcseletére az Esterházy által is „eltulajdonított" Danilo Kiš-i elv érvényes: „A történelmet a győztesek írják. A mondákat a nép költi. Az írók képzelegnek. Bizonyos csak a halál." (Brasnyó István fordításában: *Dicsőség a hazáért halni*). Hásznál ez így hangzik: „Igazság? Balivernes! Keve-ur, elárulok neked valamit: nem létezik tőlünk független igazság. Az igazság mindig a kardot tartó kézben van." (279.) Ezt a történelemszemléletet jól példázza a hivatalosan íródó krónika, amely a hatalmával visszaélő Virgil apát nézetét tükrözi (eszerint Pannóniai Stephanus mártírhalált halt). A történelem kapcsán a viszonylagosság mellett fontos még kiemelnünk az ismétlés és az analógia elvét. A megyerek fejedelmét, Kurszánt a bajorok csellel megölik (az erre utaló krónikafeljegyzés a regény mottója is), ám fiát, Csabát, a kündét életben tartják. Hasonló eset történik meg akkor, amikor csellel leöldösik Tar bizalmasait, főembereit, s Stephanusnak köszönhetően egyedül Kolpány, Zelind-ur gyermeke éli túl az öldöklést. Az a Kolpány, aki később véres hatalmi harcot vív István királlyal, és bukásával törlődik a pogány hitvilág a magyar kultúrából: a kereszténység végképp átveszi a hatalmat. Stephanusnak a gyilkolással kapcsolatban van is egy álma, ahol ismét egy bibliai történet alapján, a Heródes gyermekirtó éjszakájának mintájára értelmeződik az egész. Vagyis az analógiák azt bizonyítják, hogy a történelem folyton önmagába botlik. Ebben az esetben a gyilkosság ismétlődik vég nélkül, s mindig marad valaki, aki az egészet megbosszulná. Mindebből kitetszik, hogy a hatalmi harcok játékaként megmutatkozó ismétlés elve forgatja a történelem kerekét. S bár nem tudhatjuk pontosan, milyenek voltak az akkori viszonyok, a regény idézetéül választott mottó egyet elárul: a cselt, s ezzel a hatalmi játék és a gyilkosság (örök) megismétlését.

A regény olvasmányosságát sok minden elősegíti. Az illusztratív tipográfia mellett a nyelv helyenkénti archaizációja is az olvasó ráhangolódását biztosítja. Bombitz Attila számára ez a regény egyik gyengéje: „[…] éppen az oralitás kultúrájának elbeszélésbeli megmutatása, valamint a regénynyelv minimális, olykor igen zavaró archaizálása az oka annak, hogy didaktikussá, erőtlenné válik a különben eposzi teljességre törekvő regénycselekmény.", majd hozzáfűzi: „Nem ártott volna feszesebb regényszerkezetet létrehozni." (Bombitz: i. m.). Bombitz megjegyzéséből nem derül ki, mitől lesz az archaizáló nyelv zavaró, s hogyan következik ebből az, hogy a regény didaktikussá, a szerkezet pedig szétcsúszóvá lesz. A helyenkénti archaizáló nyelv csak abban az esetben válik didaktikussá, amennyiben a regényben a kortárs magyar prózatechnikák egyik áramlatának megfelelően a nyelviséget tesszük központi kategóriává. Hásznál a nyelv nem a világ wittgensteini határait jelzi, nem is kell elvárni tőle a nyelvi játékokból fakadó irónia felfokozását. Ez persze nem azt jelenti, hogy a nyelv kérdése érdektelen *A künde*ben, hiszen Stephanus esetében jól példázza a két világ határán való bukdácsolást. S azáltal, hogy Stephanus olykor visszaemlékezik bizonyos szavakra, egy egész elfeledett világ idéződik meg. Ám ez a világ nem tud immár teljességében kibontakozni, csak fragmentumaiban. Ami jelzi, hogy a nyelven túl gyökerezik a kultúra, általa pedig az egyén eredete, vagyis olyan dimenziókban, amiről csak a mítosz nyelvén lehetne szólni. Ugyanakkor a regény egyik tanulsága éppen az, hogy a mítoszok nyelve elveszett, ezért számunkra csak néhány fragmentum maradt meg eredetünket illetően. Stephanus mindaddig elfojtja magában ezt a nyelvet, amíg a mítoszok földjére nem lép, ám ott sem találja meg az elfeledett otthont. A regény címe nem véletlenül a kündére fókuszál, hiszen az ősi, kettős fejedelemség esetében a künde tartja fenn a kapcsolatot „Öregistennel", vagyis minden lény eredetével. Így a regény címe a világ teljességének felbomlását érzékelteti, illetve az elfeledett, elfojtott eredet – amit a künde rózsája jelképez – keresésére buzdít. Amikor az olvasó a künde kilétét firtatja, ezzel párhuzamosan a saját eredetére is rákérdezett. Akkor is, ha az eredet igazsága mese csupán (ami összecseng Derrida Platón mítosz-

felfogásának értelmezésével). S csak egy villanásnyira nyílik meg az egészet egy pillanatra megmutató rés (mint Mészöly Miklós transzcendenciát problematizáló írásaiban). Viszont kérdés, mi látható ezen a résen keresztül? Mire elegendő ez a villanás? Milyen archetípusokat, milyen kapcsolatot kínál fel a kündeség Hász-féle meséje a mély-énnel (C. G. Jung)? A regény nem válaszol ugyan erre, ám lehetőséget nyújt a rés felfedezésére.

Hász műve figuráinak megformáltsága rendkívül plasztikus, a jellemábrázolás mesterien kidolgozott, a szituációk természetesek, nem erőltetettek. A regény nyelvhasználata jól kimunkált, feszes, fölösleges sallangtól mentes mondatokat mutat, az időnkénti archaizálástól pedig nem kell többet várni a korhangulat megidézésénél. Bombitz ítéletének kérdésességét mi sem jelzi jobban, mint hogy *A künde* másik kritikusát, Halmai Tamást csöppet sem zavarta ez a retorikai fogás: „[…] a mű retorikája *megalkotja*, de *nem fedi el* az általa létrehozott narratívát – így lehetséges, hogy a szöveg örömében elveszve a befogadó talán épp a szöveg nyelvi állagán, stiláris mineműségén tűnődik legkevésbé." (Halmai: i. m.). Ugyanakkor ez a mozzanat is a szubjektív beállítottságtól, elvárási horizonttól függ. Hogy kinek van igaza, Bombitznak vagy Halmainak, döntse el ki-ki magának. Ám benyomását lehetőleg ne kiáltsa ki abszolút érvényű igazságnak, hagyjon munkát Istennek is.

*A künde*ben felvetődik, mi a különbség a pogányok között maradt Armand és Stephanus között? A francia Armandot szintén felcsigázza Stephanus jelenléte, eszébe juttatja a honvágyat: „Úgy tűnik, téged azért vetett közénk a sors, hogy fölébreszd kiben-kiben a maga fájdalmát" (351.) Ám Armand azzal is tisztában van, hogy neki már odaát, az elhagyott otthoni világban nincs helye, mert megtalálta a boldogságot Sarolt mellett. Armand is köztes lény, akárcsak Stephanus, ezért is kíséri el a nyugati világ határához. Viszont fontos kiemelni, hogy Armand köztes lény ugyan, de nem kettős, mint Stephanus. Armand nem is követi Stephanust, aki sehol sem lel otthonra, mindenütt száműzötté válik. S bár a regényben a vége felé sejteni, a szereplők közül ki is valójában a künde, továbbra is rejtély: Ki Stephanus? Mi az ő valódi neve? Csak ez a relatív történet marad fenn róla, sorsa egy egész elfeledett kultúra sorsában osztozik. Bár a regényben tételesen nem hangzik el, kapiskálni lehet a künde valódi kilétét, viszont a végső döntés az olvasón múlik, miután nem kap teljes visszaigazolást a regénytől. Bombitz szerint a regényre negatív hatással lehet, hogy: „A künde keresése, a népen belüli nép utáni kutatás, a kettős vezetés belső ellentétekben, torzsalkodásokban kimerülő ábrázolása stb. vérmérséklettől függően mai magyar parabolaként hathat." (Bombitz: i. m.) Ehhez hozzáfűzném, csak azokat az olvasókat fenyegeti az aktuálpolitikai, felszínes értelmezés, akik szegényes képzelettel bírnak. *A künde* minden bizonyára jóval összetettebb, rejtélyesebb a média felkínálta politikai csatározásoknál, s csak az redukálhatja erre a szintre Hász regényét, aki el sem olvasta, illetve gondolkodás nélkül forgatta.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy *A künde* megformáltságával, igényességével, rétegzettségével, felvetéseivel igen figyelemre érdemes alkotás. Kérdései nemcsak a mai olvasót, hanem a jövőbenit is felkavarhatják. Az identitás problematizálását pedig nem pusztán a magyar, hanem minden olvasó számára releváns módon tematizálta, egyetemes érvényűvé tette, nemzeti hovatartozástól, politikai beállítódástól függetlenül. Takács Judit azt írja Hász első, érdekfeszítő novelláskötetéről, a Magyarországon nem kapható *A szalmakutyák szigetér*ől, hogy: „Az elpusztult világok, letűnt kultúrák emlékezetbeli újrateremtődése és továbbélése jellemzi. Hász Róbert első novelláskötetét" (T. J.: *„Néha a leghétköznapibb ajtók is más világokra nyílnak"*, Hitel, 2002, XV. évf.) *A künd*ének is sikerült valamit újrateremtenie az elpusztult kulturális emlékezetből. Ha eddig nem vettük kézbe, épp itt az ideje utánanyomozni. Nem kell feltétlenül egyetérteni fikcionalizált világával, ám azt sem zárhatjuk ki magabiztosan, hogy a regénybeli események nem az ábrázoltak szerint történtek. Aki nem ért egyet Hász változataival, még mindig megírhatja a sajátját. Csak előtte olvassa el *A künd*ét. Mert most már van miből kiindulni.

(Kortárs Kiadó, 2006)

Alföldy Jenő

Szárnyak és fékek

Jász Attila: Fékezés

Jász Attila új verseskönyve, a *FÉKEZÉS* élén kettős mottó áll. Az egyik, a Melville-idézet, a kötet leggyakrabban visszatérő motívumát, az *angyal*t előlegezi torzított nyelven – a zöngés hangokat zöngétlenre váltva, idegenes akcentussal. A bölcsességet egy clown szájára illő groteszkséggel ejti a megidézett: „asz antyal nem más, csak mekfékezett cápa". A másik mottó Miles Davistől származik: „Magamat akarom adni, bárki legyek is". Ezt körülbelül úgy értem, ahogy Rimbaud értette a maga nevezetes mondását (nálunk Somlyó György tette híressé): „Az *én* – mindig valaki más". Megfelel Jász Attila azon versrészletének is, amelyben így vall: *„bensőmben sokan élnek / nem tudom kik ők az ének / helyettem gondolkodik és érez / valaki ha rólam szól az ének"*. (Jellemző az *ének-ének* kétértelműségen alapuló rímpár.) Ugyanennek a versnek mottója a több költői személyiséget üzemeltető Fernando Pessoától (illetve annak Ricardo Reis-i változatától) származik: „Bensőmben sokan élnek" (szavak születése). A költői személyiség bizonytalanná vált és megsokszorozódott, de nem tűnt el: a költő a verseire bízza, hogy ki is ő valójában: az-e, aki az *én* „lehetséges változatait" végiggondolja, illetve szóhoz juttatja, vagy az-e, aki bejelenti, hogy a költői személyiség nem azonos a Jász Attila nevű magánemberrel – vagy valaki más.* Mindez kérdéses marad; a költői *én* a kötet egészében probléma, nem pedig megoldás. A verseskönyv általában is a *nem tudás*t járja körül sok-sok tudás birtokában, sok-sok régi és újabb mestert megidézve, s ebben a viszonylagosságban keresve valaminő megbízhatóságot és szavahihetőséget. „Semmiről Valamit" mondani – ez a cél vezeti a költőt. „Ismert világunk bizonytalan határán" tájékozódik, ahol Nemes Nagy Ágnes költészettani tanácsát átfogalmazva *(„Ne mondd a mondhatatlant: mondd a nehezen mondhatót")* teszi föl a költői kérdést: *„...mit is nem kéne / abbahagyni még? / a nehezen mondható dolgok / halk dicséretét?"*

A cím, a *FÉKEZÉS* a Melville-mottóval vág egybe: a költő az önmagánál különbet, a *szárnyas ember*t, az „angyalt" keresi önmagában, elutasítván a ragadozót. (Ha már szerző, legyen versszerző, s ne zsákmányszerző – vagy ami még rosszabb, irigy és bosszúálló Káin.) A szárnyas emberként értelmezett angyalra utal például az egyik versben Daidalosz és Leonardo neve: ők azok, akik önerejükből akarták követni a madarak, a kerubok és a kimérák röptét. Az *angyal* egyébként nem csupán a lehetetlenséget megkísérlő embert – főként a költőt – jelenti ebben a kötetben, hanem még sok mindent: a nőt, az erotikus élményt, a kisgyereket, a csöndet, a képzeletet és egyebeket. Szép Ernőt például *szürke angyal*ként idézi meg Jász Attila, talán nem-e-világra-való lényére és múltba-utalt énjére utalva („Szép Ernő voltam" – mondogatta magáról állítólag utolsó éveiben). De lehetséges még sok más értelme is az angyalnak – hiszen tekintélyes irodalma és művészettörténete van. Létezik például egy kérlelhetetlen minőségi változata is. Gondoljunk Rilkére, aki szerint rettenetes (bizonyos fordítások szerint *irtózatos* vagy *rémisztő) minden angyal;* hogy ez mennyiben azonosítható Lermontov és más romantikusok *bukott angyal*aival, azaz démonaival, és mennyiben nem – az más lapra tartozik. Jász Attila jelenleg, úgy vélem, nem ezekre gondol. Bármilyen sok mindent jelenthetnek az ő angyalai, az

emberinél különbet hordozzák: *az embernél emberibb embert* jelentik mindig, akkor is, ha ezt a nietzschei fogalmat nem szívesen fordítanám vissza németre, annyira lejáratták az „Übermensch"-et. Rejtett sátánizmust vagy azzal összefüggő romantikát sem látok Jász Attila verseiben: mindig az apollói minőséget hordozzák szárnyas lényei. Az „angyalok" nála sem a démonokkal alkotnak ellentétpárt, hanem – az antiromantikus Nemes Nagy Ágnes fogalmainak megfelelően – a „lovakkal". Az éteri áll szemben a testivel, az eszme az anyaggal, a felséges a groteszkkel – s nem a mennyei az alvilágival. S most térnék vissza a második, a Miles Davistől vett mottóra: „Magam akarom adni, bárki legyek is". Érzésem szerint ez finoman jelzett ellenprogram az első mottóval szemben: megfékezem magamban a ragadozót, *de magamat* adom, bárki legyek is. És a „bárki" révén visszaszivároghatnak a költészetbe a száműzött démonok is, amelyeket a mélylélektan bugyraiba leszálló József Attila így jellemzett: *„s romlott kölkökre leltél / pszichoanalízisben"*. Persze, ha dialektikusan vesszük a címben jelzett „fékezést", akkor föltételezhetjük, hogy van mit fékezni: szükség van fékre, zabolára, mert különben a démonok magukkal ragadhatnák a költő képzeletét, hogy ne mondjam, a lelkét. Egyszóval a dionüszoszi elem sem hiányzik Jász Attila mostani kötetéből. Ellenkezőleg – az apollóiságra éppen miatta van szükség. Az ösztönök kísértései ellen.

Miben is áll ez az apollói minőség?

Nem csak az angyali emlegetésében, nem csupán lélektani értelmű kinyilatkoztatásokban. A formát kell nézni, a versformát. A költészetben minden ezen fordul meg. Jász Attila formát teremtett ezekkel a verseivel. A formafegyelem is az apollói minőségnek kedvez, akkor is, ha olyan erősen dionüszoszi alkatú költőket is találunk a nagy formateremtők, a fegyelmezett formaművészek közt, mint Baudelaire vagy József Attila. Vagy mint a „korhely Apolló", a kötetben ugyancsak megidézett Ady Endre. Ha a formateremtés „küzdelem az angyallal", ahogy ezt többen is vallják, akkor az angyal már inkább démon, mint égi kerub. Jász Attila ezekben a versekben mintha már túljutott volna ezen a küzdelmen: versei a morális berendezkedés állapotában tüntetik föl. Igaz, nem sok szót veszteget ennek „objektív nehézségeire", arra tudniillik, hogy a világ, úgy, ahogy van, egyáltalán nem kedvez a morálnak. No de azt sem érezteti Jász Attila, hogy könnyű a helyzete. Sok küzdelmet jelez a zárt formák fegyelme. Az, hogy a rövid lélegzetvételre szabott sorok, a feszesre húzott versszakok zártságán belül mennyi ideges vibrálás rejlik. Mennyi töredezettség, kapaszkodókeresés búvik meg a nagyon eredeti módon használt, szakaszokon is átívelő, szavakat olykor brutálisan kettészakító sorátvetésekben (*enjembement*-okban), a kétértelműségekben, alliterációkban, a ritkán, de élesen megcsendülő, szójátékszerű, gyakran homomorf szavakból álló rímekben.

Jász Attila új utat keres: alacsony feszültséggel üzemeltet a réginél bonyolultabb rendszert. Képletesen értendő, amit mondok: mint aki számítógépre cserélte a régi Remingtont. Mikroelemek energiatároló képességére bízza magát, rejtett idézetei mögött régi versek sokasága sejlik föl egy-egy szókapcsolatban, esszék, elméletek, filozófiák (főként nyelvfilozófiák) húrjai pendülnek meg pár idiómája nyomán. Kódol és kódokat tör fel, kombinál, emlékezik és emlékképeket állít párhuzamba (vagy szembe) elméletekkel, memóriaegységeket archivál és töröl; de ne ijedjen meg senki, nemcsak ő tanul a számítógéptől, hanem jóval inkább ő tanítja a számítógépet. Így (is) értem ezeket a sorait: „HALHATATLANSÁRGA BIZ / tatom / a szavaimat / apró bogarak / tanítom őket". Az eszköz és a cél tehát nem cserél helyet a rangsorban.

Ha a régi típusú vers csakugyan feszültségfeloldó mechanizmus volt, akkor az újszerű, a legutóbbi századforduló verse már komputerizált kódrendszer inkább, amely csekély áram felhasználásával is igen bonyolult műveleteket végez. Kombinál, emlékezik, előre- és visszautal, összefoglal és kezdeményez, majd újabb memóriaegységeket gyűjt és tárol, bővíti a mértékegységek tárát, hogy még összetettebb feladatokat és feladatcsoportokat hajtson végre – és megint elölről mindvégig, *da capo al fine.* Egymással ellentétes ars poeticákban gondolkodik, hogy tovább léphessen. Egyformán utal Kosztolányira, a *„Jaj, mily sekély a mélység / és mily mély a sekélység"* költőjére (1933) és József Attilára, aki szerint

„fecseg a felszín, hallgat a mély" (1936). Az eszközök a régiek, a nyelv és az írás jól bevált eszközei, szavak, betűk, írásjelek, poétikai szabályok, a lélegzetvételnek megfelelően tördelt sorok, a szívdobbanásokat követő gyorsítások és *lassítások* (ahogy az ajánló sorokat író Bertók László értelmezi a „fékezés"-t), versszakok, rímek, betűrímek és szójátékok. De használatuk módjában sok az újdonság Jász Attilánál. Kevesen tudnak annyi mindent kifejezni a sortördeléssel és a sorátvetéssel, mint ő. Az új sorba, versszakba átvetett szó helyi értéke merőben megváltoztatja az előző szavak értelmét, szimultán jelentéstöbbletet kap. Jász Attila elfogadja a nyelvészeti megállapítást, amely szerint a szavak sokszor nem (vagy nemcsak) azt jelentik, amit nekik tulajdonítunk, hanem valami mást (vagy mást is). A kétértelműség, a jelentéscsúsztatás korjellemző stíluselem, s nem elmarasztalóan, hanem ténymegállapításként mondom, hogy divat. Ezek azonban ebben a költészetben nem az igazság megkerülésére és elsinkófálására valók, hanem formateremtésre, amely megidézi a kor szellemét, hogy fölé emelkedjen. Ez a fölülemelkedés, úgy érzem, számos esetben sikerült: a kabát gallérját felhajtva, a szavak születése, a fehér fény kora vagy a MINDIG A JELEN, a Tandori Dezső költészetével rokonítható SZAVAIM VANNAK, a Petri Györgyöt búcsúztató *tenger sok lehet* vagy a prózaíró Kosztolányira utaló *lehetséges változat* című darabokban (a címbetűk a szerző szándékából különböznek egymástól).

Költőmestereinek idézése mellett fontosnak tartom a festészettel fenntartott, bensőséges viszonyát is – ezt már Jász Attila régebbi köteteiben is észre lehetett venni. „A dolgok elvesztették értéküket / talán tényleg csak a régi festők tudtak / »úgy« ránézni a tájra mintha / egész életükben erre vártak volna". Egy Van Gogh, egy Soutin, egy Csontváry, egy Egry... Hogy az a táj ne csak a fölismerhető fás-bokros vidék, templom, verőfényes tó vagy tengeröböl legyen a romokkal, mint egy képeslapon, hanem délibábos lobogás, az elme szédülete vagy fényözön és színorgia is, a tájnak csupán az ürügyén. A Tóth Menyhért szellemét megidéző vers (a fehér fény kora) a tisztaság verse. Azt a bravúrt ünnepli Tóth Menyhért fehér korszakában, hogy a képfelület, a festékréteg, a „felszín" teljes birtokbavétele révén eljutott a valóságon túli valóságba, az eszmék birodalmába. Ha Szép Ernőt szürke angyalként állította elénk, akkor a földi esendőségei ellenére megdicsőülő Tóth Menyhértre így utal: *„...gyakran álmodozol / a tejfölszín teljességről / amit kerekfejű / sánta és félvak angyalok // hoznak majd el / a világegyetem széléről"*. Ez, igen, a Kosztolányi- és a József Attila-féle „felszín" és „mély" egyszerre, akkor is, ha látszólag tagadják egymást.

Maga a vers, és általában az egész kultúra, amelynek emléktöredékeit magával görgeti, mint hólabda a belétapadt avarleveleket és kavicsokat, kérdésföltevések sorozata lett, nem pedig megkönnyebbülést hozó válasz. A régi típusú vers az ellentétekből támasztott feszültség feloldása volt, *jó* és *rossz* küzdelme, ami végződhetett a rossz győzelmével, de az nem kétséges, hogy mi volt a jó, és mi a rossz. Nietzschével most már Jász „jón, rosszon túl" van, de a megoldáson innen maradt. A konfliktus elmarad, vagy máshová terelődik át: a tudat immár nem hajlandó lépést tartani a világban uralkodó tendenciákkal, melyeknek immár nincs közük ahhoz, hogy mi jó és mi rossz az emberiségnek, legfeljebb annyit állapíthat meg, hogy melyik az esélyesebb. Az értékekhez ennek már semmi köze. Ezt a veszélyt fölmérni egyelőre nincs elég erő, nem csupán Jász Attilában, hanem jobbára az egész kortársi magyar irodalomban. (Petri Györgyről megemlékező versében őszintén vall erről a hiányról Jász Attila.) Egyelőre csak a kísérletek meglétét s az új esztétikumért való fáradozás nemességét rögzíthetjük. Addig jó, míg ilyeneket láthatunk – még vannak, akik nem adták föl, még nem győzött a tagadás szelleme.

* Egy sokatmondó részlet Jász Attila prózájából: „AZ ÍRÁSTUDÓK FELELŐTLENSÉGE. Mára a szerzői név alatt lapuló fiktív személy teljesen elszakadt az azonos nevű valós személytől, vagyis az élettől. Tehát az írásnak nincs tétje, nincs felelőssége. Sok időt töltesz egy nemlétező személy társaságában, akit némely pillanatban azonosnak gondolsz magaddal". (*Az örökké valóság 1 napja – Egy pillantás történetei 1.* Alföld, 2004. november.) *Az ellenállás formái* című kötetével a háta mögött, Jász Attila számára szerencsére ez az állapot a korszellemből következő, további „ellenállásra" ösztönző feladat, nem pedig kétes értékű végkövetkeztetés.

„Cuore, amici”
(Kőrösi Zoltán: Milyen egy női mell?)

Kőrösi Zoltán legújabb regénye, a *Milyen egy női mell?*, szervesen illeszkedik eddigi köteteinek sorába, hiszen sok szállal kötődik a korábban megjelent nyolc könyv (ezeken kívül napvilágot látott még a *Felrombolás* című, írókkal készült interjúkat tartalmazó kiadvány) legfontosabb témáihoz, alapvető szerkesztési, poétikai eljárásaihoz. Az első novelláskötet, *A testtől való szabadulás útja* címével például egyértelműen párhuzamba állítható az új regény hátsó borítójára kitett, s így az értelmezés szempontjából mindenképpen hangsúlyos idézet (*„Az lenne jó, ha nem kellene test a szerelemhez?”*), de az *Orrocskák* műfajmegjelölése (nagy-budapesti-szerelmes-regény) is tartalmazza azokat az alapvető meghatározásokat, melyek a *Milyen egy női mell?* esetében is releváns megközelítési módok lehetnek. A legutóbbi két kötet (*Télidő*; *Budapest, nőváros*) esetében pedig a kapcsolat olyannyira szoros, hogy terjedelmes bekezdések, történetek vándorolnak át belőlük a legújabb regény szövegébe. Ez a mostani könyv tehát egyfajta szintézisként is felfogható, mint az eddigi korpusz problémáinak összefoglalása, legfontosabb történeteinek újraírása, illetve új kontextusba helyezése. A történetcsírák és motívumok ilyen jellegű megsokszorozása, későbbi kötetekbe való beépítése már korábban is alapvető eljárása volt a Kőrösi-prózának, mint ahogy a rövid fragmentumokból, kisebb elbeszélésekből összeállított nagyobb szövegegység létrehozása is jellemző technikának tekinthető.

Ez a mostani, magát egyértelműen regényként definiáló szöveg sem egyetlen átfogó, hanem több kisebb narratívát vázol fel. Ezek a történetek azonban szorosan összefonódnak, egymással kapcsolatban állnak. Az egymás mellett, időben és térben némiképp szinkronban futó történetek bizonyos csomópontokban találkoznak, keresztezik egymást, hatással vannak egymásra. Bár a regényben megszámlálhatatlanul sok, önmagában is kerek, lezárt történet zsúfolódik össze, ezek nagyrészt három család históriája köré csoportosulnak, egy galíciai származású zsidó, egy morvaországi, Magyarországra települő német és egy alföldi parasztcsalád sorsának bemutatásával. A mozaikszerűen építkező szöveget a tematikus összekapcsolódásokon (a különböző családok tagjai, leszármazottai egymás ismerősei, szerelmeivé, barátaivá válnak) túl egy rendkívül erős motivikus-metaforikus háló is összetartja. A más-más szövegkörnyezetben újra meg újra visszatérő mondatok, bekezdések, motívumok – amellett, hogy sorozatos ismétlésük által kitüntetett jelentőségűvé válnak – egy olyan kapcsolatrendszert rajzolnak ki, mely képes a szöveg koherenciájának biztosítására, arra, hogy a rövidpróza-szerű darabok valódi egységgé álljanak össze. Ezek a vándorló mondatok és motívumok át- meg átszövik, végigtekergik a szöveg testét, hogy minden kontextusban új jelentéstartalommal teljenek meg, mialatt hordozzák magukkal a korábbiakat, rámutatva olyan egyezésekre, illetve párhuzamokra is, melyek a puszta tematikus kapcsolódásokon keresztül nem feltétlenül válnak láthatóvá. Mint a regény egyik legfontosabb motívuma, egy szereplőtől szereplőig vándorló, indaszerű, levelekből összefonódó karperec: „Az ezüstszalagon levélkék, fonatok indáztak egymásba, mint az összegabalyodott gyökerek, olyan volt az ötvösmunka, mintha a távoli, széles földek valami réges-régi kincséből bukkant volna elő, sok száz évvel ezelőtti, s talán már nem is létező növények fémbe fagyasztott képével.” Ez a centrális elem az említett, szöveget behálózó motívumrendszeren kívül természetesen egyéb sajátságok metaforájaként is olvasható. A „fémbe fagyasztott kép” például a múlt elbeszélésének, a mimézis lehetőségének kérdésére világít rá. Hogyan állítható meg az idő, hogyan merevíthető képekbe a múlt, a megélt események sora? Erre a problémára rendkívül sok utalás található olyan mondatok formájában, melyek egyrészt mindig szervesen kapcsolódnak ahhoz a történethez, történetdarabkához, melyben előfordulnak, másrészt azonban a regény szerveződésének, felépítésének legfontosabb kérdéseire – mintegy metaszövegekként – is reflektálnak. Az emlékezés működésmódjából szükségszerűen következik, hogy a múltbéli históriák és történések megörökítése sohasem kizárólag rekonstrukció, hanem – és ezt a regény fent említett önreferenciális mondatai nem győzik hangsúlyozni – konstrukció eredménye is: „Mindegy már, hogy a szó volt előbb, vagy a történet, az emlékezet őrizte meg a múltat, vagy a képzelet építette fel a régi időket.” A „szitáló

idő" belepi a nyomokat, elfedi, elfeledteti a valódi történéseket, így az összes történet, „mint minden történet, értelmezhetetlen és visszahozhatatlan, elmúlt, elszállt, elmerült, és nekünk többé semmi közünk hozzá." Ennek megfelelően nem alakulhat ki a hagyományos értelemben vett, valahonnan valahová tartó narratíva, hiszen az mindenképpen valamiféle teleologikusságot, egyértelmű jelentésességet, haladási irányt implikálna. Jól meghatározott irány helyett inkább az állandó visszatérés, az örök körforgás (és itt megint felidézhető a karperec önmagába záródó képe) és ismétlődés az, ami az életet (és a szöveget) strukturálja. Az egymás mellett felbukkanó, hol összekapcsolódó, hol széttartó történetek, az erős motivikus háló, a múlthoz, a történelemhez való viszony mind párhuzamba állítható Mészöly Miklós prózájának sajátságaival, az elbeszélés lehetőségeiről alkotott elképzeléseivel. Az író vezetékneve is szerepel a regényben, és sok jól ismert Mészöly-mondat úszik, ismétlődik a szövegben.

Mindezek mellett a nyelv, az elbeszélői hang, a leírások stílusa is egyértelműen Mészöly szövegeit idézik. Kőrösi könyve sem fél az úgynevezett nagy kérdésektől, az emberi élet legalapvetőbb problémafelvetéseitől, nem tart attól, hogy bölcselkedésével nevetségessé válhat, és szerencsére nem is válik azzá. Egyik legnagyobb erénye a regénynek éppen ebben a bátorságban rejlik. Nem a cím alapján esetleg feltételezhető szexualitás lesz az, ami ezt a könyvet szókimondóvá, bátorrá teszi, hiszen a testi szerelem magyar irodalomban jelen levő, némiképp még mindig finomkodó vagy hallgatásba burkolózó paradigmáján nem igazán helyezkedik kívül – és éppen ezért tűnik elhibázottnak és félrevezetőnek a cím, mely pedig mintha épp ezt ígérné –, hanem az érzelmek, a halál és az élet szinte transzcendensnek tűnő kérdéseinek feszegetése. Nem fél a pátosztól, a szentenciaszerű, aforizmaszerűen sűrített megállapításoktól, nem próbál úgy tenni, mintha semmit sem tudna, hiszen sok mindent tud. Kifejezésmódja mindezek ellenére sosem válik patetikussá (sokkal inkább a rezignáltság, egyfajta beletörődő nyugalom jellemzi), bár egyértelműen az irodalmi hagyomány klasszikusan szép, az élő beszédnél jóval stilizáltabb, költői nyelvet használó vonalához sorolható. Esterházy Péter *Mészöly Miklós tündöklése* című esszéjében írja: „…véletlenszerű részletben bizonyosan MM a legnagyobb magyar író, mindent és mindenkit belevéve a *Halotti beszéd*től mondjuk Benedek Szabolcsig. Nagy erőt sugároznak ezek a darabok, fényt, és azonnal, tisztán mutatnak is valamit az irodalomból. Nem azt, miért, minek az irodalom (…) hanem hogy milyen, milyen is az irodalmi nyelv. (…) minden porcikájában arra figyelmeztet, hogy minden mondat mögé oda kell állni mindenestül: ez különbözteti meg az irodalmi szöveget minden mástól. Mindig, mindenestül." Nagyjából ugyanez áll Kőrősi Zoltán új regényére is, hiszen nem csupán történetei érdekesek, hanem akárhol felütve a könyvet, rendkívül szép mondatokra bukkanhatunk, melyek nem tartanak a patetikusságtól és a manapság kifejezetten nem divatos témák feszegetésétől. A *Milyen egy női mell?* nem naiv abban az értelemben, hogy válaszokat talál ott, ahol nem lehet, hogy fix pontokat jelöl ki ott, ahol nem lehetséges, de nem fél föltenni a kínos kérdéseket még akkor sem, ha azokra sok esetben nem adható felelet, hanem csak az erre való képtelenség rezignált beismerése marad.

A könyv egyik legfontosabb témája a szerelem, s nem elsősorban a testi szerelem, hanem a férfi és nő között lehetséges viszonyok minősége, jellemzői, variációi. Van a történetszálak között egész életen át tartó viszonzatlan szerelem, beteljesült, boldog házasság, folyamatos távollétre épülő kapcsolat éppúgy, mint ahogy az idősebb nő fiatalabb férfi iránt érzett szerelmére, a megcsalatásra, a szenvedélyes szerelemre, vagy a szeretőstátusban lét megaláztatásaira és apró örömeire is akad példa. A szerelmet tehát nem egyszerűsíti le, nem idealizálja a szöveg, nem feltételezi, hogy csupán egy, ideális megnyilvánulási módja létezhet, hanem bemutatja majd minden dimenzióját, pozitív és negatív hozadékaival együtt. A különböző történeteket tehát a szerelem motívuma is összeköti, minden kis história egy külön történet, s ennek megfelelően, ezek köré épülnek a regény fejezetei (összesen húsz), melyek címe alatt zárójelben minden esetben egy vagy több név olvasható, mely meghatározza, ki(k)nek a történetébe kapcsolódhat be az olvasó. Feltűnő, hogy e zárójeles nevek között szinte kizárólag csak női nevek szerepelnek. A regény története, illetve történetei ugyanis szinte kizárólag női sorsokon keresztül, a nők szemszögéből kerülnek bemutatásra. Olyan világ ez, melyben a férfiak szinte soha nincsenek jelen – háborúkban és fogolytáborokban esnek el, betegségekben halnak meg, börtönbe kerülnek, elhagyják otthonukat –, ám épp hiányuknál fogva jelentősek. Nem pusztán nincsenek, hanem hiányoznak, betöltetlen űrként eltűnésük után is tovább léteznek. Az események fókuszában mégis a nők állnak. Az ő életükön, mindennapjaikon, érzéseiken és gondolataikon keresztül ismerjük meg Magyarország történetét a XIX. század közepétől egészen napjainkig. Hasonlóképpen, mint Rakovszky Zsuzsa legutóbbi regényében: egyedülálló nők szemszögéből, s nem felül-

nézetből, hanem a hétköznapok történéseiből összeállva, mintegy alulról ismerünk rá történelmünk eseményeire, elsősorban Budapest (ezen belül is majdnem kizárólag a Kőrösi-szövegek legfontosabb referenciája, Ferencváros) és egy vidéki kisváros helyszínein. Hazánk szíve nagy valószínűséggel női szív – mint ahogy a szerző számára Budapest is nőváros –, hiszen a nők azok, akik a látszat ellenére, és hőstettek híján is biztosítják a megmaradás lehetőségét. A szülés, a gyermekek felnevelése az, ami biztosítja a fennmaradást, akár egy haza fennmaradását is.A regény tehát nemcsak szerelmes regényként, hanem történelmi regényként is olvasható, és sok vonatkozásban még a családregény általános sémáinak is megfelelni látszik.

A család, a történelem, de még a szerelem paradigmáin belül is rendkívüli jelentősége van az időnek, s ez a tárgyalt regénynek is jelentős kérdésévé válik. Az idő meghatározása, lényegének, szubsztanciájának kutatása, mint a világot mozgató, illetve rendszerező struktúrának a megértése, a múlt, a jelen és a jövő egymáshoz való viszonyának feltárása egyaránt fontos feladata a szövegnek. Természetesen nem definiálja, hiszen nem is definiálhatja a fogalmat, viszont sok hasonlatot, metaforát, megszemélyesítést alkot, melyek mindegyike az idő más-más aspektusára hívja fel a figyelmet. A történetek elbeszélése egy-egy pillanatra megszakad, hogy ehhez hasonló mondatoknak adjon helyet: „Mintha felhők torlódnának egymásra, gyors és lassabb, elérhetetlen felhők, nem is felhők, maszatos üveglapok, közéjük zárva szikkad az idő.”; „Mennyi por kell ahhoz, hogy mindent, ami valaha fontosnak hatott, a felismerhetetlenségig belepje az észrevétlen szitáló idő.”; „Vajon az idő a múltból igyekszik a jövő felé, mint egy folyó, ami a tenger felé tart? Vagy a jövő jön egyre csak szembe velünk, s mielőtt észrevehetnénk, máris a megfoghatatlan múltba porlik?” S ha a szereplők sorsán keresztül valamiféle implicit elképzelésről mégis képet kaphatunk, akkor az az, hogy nincs más, csak folyamatos jelen. Hasztalan visszafelé, vagy akár előre tekingetni, hiszen a múlt, jelen, jövő közötti határok voltaképpen megfoghatatlanok. S a regény tanúsága szerint mindig éppen akkor a legjobb, amikor megáll, kizökken, egy pillanatra felfüggesztődik az idő. Az idő, melynek kétségtelen múlását a nők öregedése, testük változása jelzi leginkább. S éppen az idő szükségszerű múlása, a halál elkerülhetetlensége miatt fogalmazódhat meg a szöveg talán leggyakrabban (bár nem mindig pontosan ugyanabban a formában) visszatérő mondata: *„Nem arra való az élet, hogy túléljük, hanem hogy átéljük.”* Nem haladni valami felé, közben eltékozolni a napokat, hiszen nem a megérkezés a legfontosabb, hanem az út. A jól ismert Mészöly-mondat is rendre előkerül: *„Már nem annyira a cél hajt, mint inkább a konok elhatározás, hogy végig kell menni az úton.”* S valóban, a regény történeteiben nincsen megérkezés, nincs megoldás, nincsen olyan befejezés, mely az előzményeket visszamenőleg jelentésessé tenné. A lezárás a halál, de megoldás, megérkezés valahová, a szöveg sugallata szerint, nem létezik. Mint ahogy a karperec sem egyenes vonal, hanem kör alakjával az örök visszatérés, az újrakezdés szimbóluma.

Ha pedig nem a cél, a megérkezés irányítja az életet, akkor mi az, ami ritmust szab neki? *„A szív a titka mindennek. Cuore, amici. A szív és a ritmus.”* A ritmus a szöveg struktúrájában is rendkívül fontos. Nem a szív ritmusa ez, mert nem egyenletes, hanem hol lassuló, hol váratlanul nekiiramodó, hol meg-megálló szakaszok váltakozása. Bizonyos órák és napok eseményei részletesen, lassú hömpölygéssel mesélődnek el, majd egy váratlan ritmusváltás után akár öt-tíz év története sűrűsödik néhány mondatba, aztán egyszer csak megáll az idő, egy-egy mozdulat vagy gesztus szinte állóképpé merevedik. Ezek az elbeszélői ritmusváltások azonban meglehetősen ciklikusan követik egymást, így aztán sosem zavarják a befogadót, hanem egyfajta sajátos ritmus szerint ragadják magukkal. Ez a regény ugyanis valóban magával ragadó, szinte letehetetlen. Nem mondhatni, hogy próbára teszi olvasóját. Bár tanulságai és sok esetben poétikai megoldásai is korszerűek és újszerűek, ezek befogadásához nem szükségesek irreális erőfeszítések. Szerethető, olvasmányos, nehezen felejthető regény, mely indákkal fonja körbe befogadóját, egy olyan szöveg olvasásába, melyet nem túlélni, hanem átélni kell.

Kolozsi Orsolya

Mind a ketten

Hernádi Mária: Egy találkozás története

Hernádi Mária tanulmánya nem azért lebilincselő, mert gyökeresen megváltoztatja a Nemes Nagy Ágnes lírájáról alkotott képet. Mint ahogyan bevezetőjében írja, sokan írtak már a költőről, számtalan módon értékelték líráját, s az esetek többségében mégsem jutottak hozzá közelebb. A tanulmány első része szintén ezt a veszélyt rejti magában: miközben ismerteti a befogadástörténetet, majd felvázolja az általa javasolt értelmezés fő vonalait, nagy kockázatot vállal, hiszen a tanulmány ezen a ponton majdnem iskolás szakirodalom-felmondássá válik. Nem a korábbi értelmezések rövid ismertetése, hanem a javasolt új szempont felvezetésének módja visz majdnem idáig. Mintha a szerző tartana attól, hogy láthatóvá válik saját szövegében, még olyankor is már megjelent kritikákból, tanulmányokból idéz, mikor maximálisan elegendő lenne akár a buberi szöveg idézése, akár annak rövid összefoglalása.

Hernádi Mária Martin Buber *Én és te* című művével olvassa együtt Nemes Nagy Ágnes líráját, kibontva belőle egy találkozás történetét, végigkövetve a közeledés, kinyílás, távolodás, bezáródás aktusait. A könyv ennek megfelelően tagolódik a bevezetésen és az összegző befejezésen kívül három fő részre, melyek rendkívül világos logika szerint épülnek egymásra: *A találkozás felé, Egy találkozás története, A találkozástól távolodva* – így az életművet egyetlen történetként olvassa.

A találkozás létrejöttének első állomása a határok körüljárása, szilárdságuk vagy épp oldhatóságuk felismerése – Hernádi Mária ezeket a motívumokat vizsgálja, szilárdságuk szerint csoportosítva őket. A zúzmara, dér, hó motívumát a mondhatatlan transzcendens világhoz rendeli, a függönyhöz hasonló takaró-motívumokat szintén olyan határként láttatja, melyek átlépése meghaladja az emberi erőt. A harmadik motívumcsoport a ködszerű jelenségeket öleli fel, amelyben már benne van a találkozás, a két határ összemosódásának lehetősége. A gondolatmenetet az idézett versek meggyőzően alátámasztják, bár talán nem elhanyagolható, hogy ezek a motívumok együtt is előfordulnak pl. a *Fák* című versben (Hernádi Mária is több helyen idézi). Tehát ha elfogadjuk Hernádi Mária javaslatát a motívumok értelmezésére vonatkozóan, akkor az első lépés újra összekapcsolni őket, hiszen a lélegzés, a teremtés aktusában együtt jelenik meg mindez, s a szerző által is hangsúlyozott legfontosabb kérdéshez jutunk: lehetséges-e a transzcendencia érintése? Martin Buber esszéje két lehetséges viszonyulást nevez meg: az Én–Az és az Én–Te viszonyt. *Az* lehet a világban minden, amit megismerni, birtokolni, leírni vagy definiálni akarunk, Te, ami felé teljes lényével fordul az ember, s így szólítja meg, lép vele *viszonyba* a *jelenlétben.* A buberi esszé középpontjában az ember és Isten viszonya áll, de valójában magába foglal minden lehetséges kapcsolatot. Hernádi Mária rendkívül termékenyen viszi át mindezt az ember-ember, ember-természet, ember-tárgyi világ viszonyára, mindben meglátva a Te-vé válás lehetőségét. Az életművet így olvasva egy ciklikus történetet láttat, melynek első stációjában az Én alapvető élménye a hiány, s az űr betöltésére irányuló cselekvések sorozatának elbeszélése történik. Ezek azonban nem hozzák meg soha a várt eredményt, mivel a határok itt még inkább csak a test határait jelölik, az átlépésre való törekvés pedig gyakran erőszakos, középpontban az Én szükségletei állnak, s ez valójában megakadályozza a viszony létrejöttét. A második állomása a történetnek, mikor az Én felismeri, hogy a viszony létrejötte soha nem általa de nem is nélküle történik, a keresés, az értelemmel való közelítés a világhoz önmagában elégtelennek bizonyul, a találkozás feltétele a kegyelem, a teljes nyitottság, odafordulás állapota. Hernádi Mária elsősorban motívumokat vizsgáló tanulmánya ehhez a szakaszhoz a szembeforduló arcokat, érintkező kezeket rendeli, amelyek egymás tükörképeinek is láthatók. A későbbiekben ezt gondolja tovább az iker-motívum segítségével, amely egyszerre hordozza az azonosság és a különbözőség tudatát, s így a találkozás-történetben rendkívül érdekes helyzetet foglal el. Hernádi Mária rámutat ennek a fontosságára, két példát említve: az egyikben (*Elégia egy fogolyról*) egy régi barátnő,

a másikban (*Villamos*) egy költőtárs jelenik meg ikerpárként. Mindkét esetben az áldozatra helyezi a hangsúlyt, amit a halott iker hoz párja életben maradásáért, s ezt aztán az életben maradó lelkiismeret-furdalás közepette hordozza egész életében, képtelen megbirkózni a cselekedet súlyával. Mindez szent áldozatként is felfogható, ezt bizonyítják a Hernádi Mária által is kiemelt részletek, az áldozatot hozó bekebelezése az életben maradó szimbolikus gesztusa, hogy továbbélését biztosítsa, saját részévé tegye. Mivel a tanulmány célja a motívumok leírása, ezért nem tematizálja, hogy ez az iker-motívum valójában három szinten is jelentkezik: a gyermekkori barátnővel, a költőtársszal és az Istennel kapcsolatban, s az iker alakja valójában minden esetben teremtett. (Különösen szembetűnő ez az Ekhnáton-versekben, ahol az Istent eleve a versbéli Én alkotja meg.) Épp ezért talán felesleges itt a Radnóti által megírt lelkifurdalásról beszélni. Termékenyebb szempont talán, ha ezt is a találkozás szempontjából értelmezzük, és nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy az áldozatot hozó iker minden esetben szimbolikus figura, mindhárom esetben a cél az, hogy az Én részévé tegye a barátnő életét, elveit; a költészetet, és személyessé a hitet.

A tanulmány, miközben végigköveti, hogy váltja fel a *tapasztalást* a *viszony*, hogyan válik az Az Te-vé, négy állomást vázol fel:

Az első a megszólítás aktusa (*Kőrisfa*), a második az egymást teremtő lét-dialógus (*Lélegzet*), a harmadik az egybenövés (*Diófa*), végül az *Én*-t körülvevő, egész világot kitöltő *Te* élménye (*A látvány*). Az idézett versek – mint Nemes Nagy Ágnes versei közül sok – fákkal való találkozások állomásainak tekinthetők, s a fák mint a határokon lakó, azon átnyúló lények különösen fontosak ebben a lírában. Így a tanulmány fő részét indokoltan az *Éjszakai tölgyfa* című vers értelmezése alkotja, mint olyan szöveg, melyben végigkísérhető a találkozás összes fázisa, mivel témája maga *a* találkozás.

Hernádi Mária az értelmezés kulcskérdésének tekinti annak megfejtését, ki/mi is valójában az éjszakai tölgyfa, noha ő maga is belátja, hogy erre egzakt válasz semmiképpen nem adható. Öt lehetséges esetet vázol fel: elsőként egy Nemes Nagy Ágnes-interjúra támaszkodó feleletet ad: a tölgyfa a természetet jelképezi, akivel egy járókelő mint egy mesében találkozik; második lehetőségként interperszonális értelmezést javasol, a tölgyfát egy elfeledett vagy halott ismerősnek feleltetve meg – bár a szövegből ezek az értelmezések alátámaszthatóak, mégis szűkítésnek nevezném Schein Gábor, Juhász Anikó vagy Tandori Dezső értelmezéseihez képest. Igaz, ezek az interpretációk – ahogyan Hernádi Mária mindig precíz hivatkozásai is feltüntetik – tanítványok ötletei, és egy szakdolgozat alapján születtek, inkább bevezetésül szolgálnak az ezt követő három értelmezési szinthez: a szakrális, a nyelvi és a képmásként való értelmezéshez. Ez a három értelmezés nehezen választható el egymástól, a tanulmány is hangsúlyozza az ezek közötti átfedéseket, folyamatos kapcsolódásokat. Különösen érdekes a szakrális szinten belül a vers krisztológiai értelmezése, ami magát Jézust, a keresztény vallás Megváltóját látja a tölgy alakjában: a járókelő és a fa találkozásában pedig Jézus földi működésének modelljét. Vitathatónak tartom azonban a tanulmányban többször is visszatérő gondolatot, miszerint a találkozás után a járókelőben űr marad, a *Te* hiánya.

Szorosan kapcsolódik mindehhez a nyelvi értelmezés síkja, amely összefoglalja, majd remekül bővíti a verset ebből a szempontból vizsgáló tanulmányokat. Az *Éjszakai tölgyfát* Rainer Maria Rilke *Szibilla* című versével hasonlítja össze Hernádi Mária, melyet nemcsak az indokol, hogy ezt a költeményt is Nemes Nagy Ágnes fordította, hanem motivikus összefüggések sokasága. Hernádi Mária a német nyelvű szöveget veti össze a magyar nyelvű fordítással, végigkövetve, hogyan vonja saját költői világába Nemes Nagy Ágnes a Rilke-verset, felerősítve a vers szimbolikus jelentésvilágát, s közben értelmezve a költő médiumszerepét, a Szó önálló életét, transzcendens valóját. Az *Éjszakai tölgyfa* valóban tekinthető a *Szibilla* párversének, a Rilke költemény Nemes Nagy Ágnes-i variációjának. Rilke és Nemes Nagy közötti kapcsolatot máshol is említ a tanulmány, ezek a felvetések nem újak, de mégsem állítható, hogy részletesen tárgyalt kérdésekről lenne szó. Kimerített témának tűnik objektív líráról értekezni egyik és másik költő esetében is, mégsem lenne hiábavaló a kétféle tárgyias költészetet hasonlítani össze, hiszen Hernádi Mária a két vers kapcsán épp arra mutat rá, hogy a közvetítőlétről, a szférák átjárhatóságáról, a dialógusok mikéntjéről, az ehhez szükséges aktivitásról a két szerző álláspontja nem teljesen egyezik meg.

Hernádi Mária az *Éjszakai tölgyfát* Orpheus történetének parafrázisaként is olvashatónak véli, Ovidius *Metamorphoses*-ét idézve, ahol a mitikus dalnok a növényeket is mozgásra készteti a dalával. Itt talán ismét érdemes lenne továbbvinni a gondolatmenetet, hisz Hernádi Mária azt állítja, ez „a művészettel, a művészi alkotással való találkozás". Ha meggondoljuk, hogy közvetlenül ezután a tölgyfa halott ismerősként való értelmezése következik, majd ezt követi a szakrális és nyelvi szint, amelynek központi helyén a

Rilkével való összevetés áll, akkor egyetlen lépés már csak mindezek összekapcsolása, és az értelmezés költészetelméleti, majd ontológiai síkra való érkezése. S akkor máris érdemesnek tűnik több időt szánni a Hernádi Mária által általános igazságként elfogadott buberi mondatra: *„Tiszta jelenlétben nem lehet élni, felemésztené az embert"*.

A szétválás szükségessége adja az alapgondolatát a következő résznek, mely szerint a Te megjelenése már veszélyezteti az Én-t, tőle függetlenül, akaratán kívül tölti ki az Én-t pl. az *Azelőtt* című versben. Nem túl szerencsés a pszichológiai szempont beemelése ebbe a fejezetbe, hiszen nem tágítja az értelmezések terét, idegen testként van jelen a tanulmány egészében, hiszen sehol máshol nem kapott szerepet, és talán gyümölcsözőbb lenne itt is akár a szakrális értelmezés továbbvitele. Valószínűleg maga a szerző is érzi ezt, hiszen ő is „kitérőnek" nevezi. Ugyanakkor kiválóan szemlélteti: a találkozás fázisai az életműben nem időrendben követik egymást, az itt idézett versek többsége korai, noha a találkozástörténetnek a végpontjához közelítenek. Ez látszik a Sebzettség és megnyílás című alfejezetben is: „A Te általi megsebződés legjellegzetesebb verse *A hindu énekekből*. Ennek első részében (*A remete*) valósággá válik az az esemény, ami a *Madár* című versben *még csak* baljós sejtelem volt: a belegyökerezett Te kiszakad az Én-ből". (Kiemelés: T. E.) A kötetben a versek fordított sorrendben szerepelnek, tehát a linearitás nem játszik szerepet az értelmezések során.

A találkozás végén a résztvevők kilépnek a jelenlétből, megszűnik a Te-mivoltuk, viszont nem múlik el mindez nyomtalanul, a viszony emlékével élnek tovább. Bár Hernádi Mária az *Éjszakai tölgyfa* értelmezésekor is azt állítja, a járókelőben keletkezik egy gödör, a Te hiánya, az itt idézett versek meggyőzőbb például szolgálnak, sokkal inkább tartalmazzák az emlékezés gesztusát, a transzcendenciától való érintettség nyomait. Itt a tanulmány lassan visszakanyarodik saját kezdetéhez, mintegy leképezve azt a ciklikusságot, amit a találkozástörténetben felvázolt. A *Jég* című vers felidézi a legelső fejezet takarómotívumának értelmezését, ott Hernádi Mária a hírnök-lét bizonyítékát látja a dér-, hó-, zúzmara-motívumban, itt a jég megjelenését a beszélő tárggyá szilárdulásaként értelmezi, de továbbra is magában hordozza a Te-vé válás, a viszony lehetőségét, de addig is ennek a viszonynak az emlékét hordozza.

A tanulmány befejezése korántsem tekinthető lezárásnak, amellett, hogy áttekinti a dolgozat fő vonalát, további utakat nyit meg, hangsúlyozva: „írásom témája valójában nem *egy* találkozásnak *a* története, hanem *a* találkozás *egyik* története". S valóban igaz, „nemcsak a versbeli találkozástörténet nyit új játékteret a szövegek közt, hanem a róla való gondolkodás is", hiszen a befejezésben idézett gadameri gondolat párhuzamba állítható ugyan a buberi elgondolással, de nem fedik egymást. Eddig a dolgozat Emmanuel Lévinast idézve a Rész-re való figyelést egyértelműen a tapasztaláshoz, megfigyeléshez, az Én–Az kapcsolathoz rendelte (*„Ha a szemlélő egy orrot lát, egy homlokot, ha valakinek az állát látja vagy a szemeit, s mindezeket le is tudja írni, akkor úgy fordul a másik ember felé, mintha tárgy felé fordulna"*, 57.), s Buber esszéjét is ekképp idézte és értelmezte (*„A fa azon eleven egész és egység mivolta, amely a csak kutató ember mégoly éles pillantása elől elzárkózik, s a Te-t mondó ember előtt megnyílik, akkor van jelen, amikor ő, a Te-t mondó jelen van, ő adja a fának a lehetőséget, hogy megnyilatkoztassa ezen egész és egység mivoltát"*, 36.). Mindebből nemhogy nem következik Gadamert követve az, hogy a Részek megértése közelebb visz az Egészhez, az Egész megértése a Részekhez, hanem egyenesen ellentmondásba keveredik itt az írás. Ez persze nem jelenti azt, hogy a Rész–Egész váltakozása nem feleltethető meg az Az–Te váltakozásának, de a tanulmány arról eddig nem beszélt, hogy az Az megismerése közelebb vinne a Te egészével való találkozáshoz.

A tanulmány összességében példaértékűen jár körül egy problémakört a Nemes Nagy Ágnes egész életművét átfogva, remekül építve be az ebben a témakörben megjelent irodalmat, s az olvasás során felmerülő kérdések sem hiányosságként jelentkeznek, inkább további dialógusra ösztönző erőként. *(Hernádi Mária: Egy találkozás története. Ontológiai dialogicitás Nemes Nagy Ágnes költészetében. Szeged, 2005. SZTE. Fiatal filológusok füzetei.)*

Técsy Edit

Inkább (?) a nemlét

Balogh Tamás: Nemlétező dolgok

A Szegeden élő Balogh Tamás második kötetének fényképnegatívokra emlékeztető, a könyv címével párbeszédbe lépő borítójának elülső fedele („Nagy Zopán fotográfiáinak felhasználásával készült") forgalmas nagyvárost mutat, kereszteződéssel, emeletes házakkal, villamosmegállóval s az ebben a megállóban várakozó, a forgalom irányába tekintő alakkal. Ez a figura ugyanakkor a hátsó borító ugyanezt az utcaszakaszt ábrázoló kicsinyített fotográfiáján már nincs ott – ám láthatóan nem retusálták, hiszen *időközben* a forgalom iránya is más lett, s a villamos is épp elhagyja a megállót. Amellett, hogy az ácsorgó alak vélhetően a könyv egyik rendszeresen feltűnő, tehát valószínűsíthetően főszereplőjére, a megállókban kaszanovázó Bényei Gáspárra utal, adódik a kérdés, mire föl ez a játék. Mitől nemlétező, és ki- avagy micsoda? Bényei Gáspár (?) a nemlétező vagy a mellette elsuhanó autók? Létezhet-e – ha a borítót autonóm műalkotásnak tekintjük – egyik a másik nélkül? Ennél a gondolatmenetnél maradva: a hátsó borító képe ráadásul nem is *ezt* az utcaszakaszt ábrázolja, hiszen hiányzik róla mind a cím, mind az a szerzői név, amely a kötet szövegeiben is sokszor megjelenik, mindenáron jelentésképzésre törekedve. Mi nemlétezik tehát? Ha a borítón látható figura valóban a novellák említett, kitüntetett figurája, akkor a nemlétezés, a hátsó borítóról eltűnés ennek az alaknak a fikcióbéli mivoltára utalhat, fenntartva egyben a fikció mint lehetséges világ *valóságos*, mégis bizonytalan és kételyekkel övezett létét, amit a fedőlap (azaz az ottlét) is bizonyít. A bizonytalanság és a kétely a szóban forgó szereplő kilétére is vonatkozhat: Bényei legalább háromszor-négyszer bukkan fel a könyv különféle történeteiben (ha beszélhetünk egyáltalán ilyenekről), karaktere úgyszólván körülírhatatlan (vagy egyáltalán nincs neki), igazi szöveg-jellem, aki a poétikai játszadozások kísérleti alanyának is tekinthető – s hogy az elülső borítón nekünk háttal áll, épp *arctalanság*át mutatja, ami összhangban áll a borító elmosódottságával, fényképnegatív jellegével. S persze lehet nemlétező az a regény is, amelyet a *Kishitű Zsuzsi*ban emlegetnek, s amely úgy létezik, hogy igazából nincsen, legalábbis nem önállóan, *magában* áll, csak mint az egész (amiről úgyszintén nem tudjuk meg, *igazából* micsoda) fele.

A leginkább irodalomelméleti érdeklődésű olvasóknak ajánlható *Nemlétező dolgok*ra sokáig kellett várni. Az irodalmi pályáját látványosan, akkor feltűnőnek és rendkívülinek számító médiahátszéllel kezdő Balogh Tamás, aki mostanság elsősorban szekunder jellegű munkáival véteti észre magát, első könyve 1993-ban jelent meg az AB OVO gondozásában, *Egy füzet magánélete* címmel. A tizenegy éves hallgatás okai nyilvánvalóan szerteágazóak, talán egyike ezeknek az az egyre értékesebbnek látszó irodalomtörténeti, filológusi munka, amelynek gyümölcse több elfeledett kézirat feltérképezése és (újra)kiadása, Kosztolányi Dezső fiataloknak átdolgozott – „ifjúsági" – *Aranysárkány*ától Nemes Nagy Ágnes *Az öt fenyő* című regényéig. Ugyanakkor az ez idő alatt sem szűnő folyóiratközlések arról árulkodtak, hogy a *Nemlétező dolgok* szerzője nem hagyott fel a prózaírással. Az új könyv a „hallgatás" tizenegy évének szövegeiből ad reprezentatív válogatást, tehát egy hosszúra nyúlt időszak terméke, s minthogy a szövegek láthatóan megírásuk/megjelenésük kronologikus rendjében követik egymást, vélhetően valamelyest a pálya fejlődésének dokumentuma is. Hová érkezik/érkezett el, eljut/eljutott-e valahonnan valahová a szerző, megfigyelhető-e látványos alakulás, „fejlődés" ebben az időben? Miről és milyen hangon szól ez a „hányaveti" próza?

A fentiek ismeretében nem meglepő: Balogh Tamás lehetetlen eseményekről szóló szövegei mögül rendre kikacsint az irodalmár. A könyv szövegei a (poszt)modern irodalomelméletek belátásán alapulnak („Csak semmi modernkedés, lineáris történetmesélés van"), aminek a montázstechnika alkalmazása, az idősíkok és terek totális összezavarása, a novellabeli személyiségek megtöbbszöröz(ődé)se, ezzel kapcsolatban pedig a beszélői szerepek váltogatása, ezzel a narrátori pozíció folyamatos és játékos elbizonytalanítása, az ihlethiány és az alkotói problémák tematizálása (ezáltal paradox módon szövegek létrehozása), az állandó – gyakran

intertextuális vonatkozású – kiszólás a legfőbb jellemzője. Ez a nyelvi játékokon túl azonban egzisztenciális – de a *szövegen* belül maradóan egzisztenciális – konfliktusok okozójává is válik, Balkéz Kettő önéletrajzi vallomása szerint például (az eredetiben is kurziválva): *„Most tehát a füzet lett a ketrecem. Szavakba, mondatokba zárom magam, én lettem a szöveg, én nézek vissza minden betűből, de még a szóközökből is. A vessző is, a pont is én vagyok. A legutolsó, szövegvégi ponttal pedig megszűnök létezni.”* Az elméleti eljárások túlzásba vitt alkalmazása olyan benyomást is kelthet az olvasóban, hogy Balogh Tamás egész egyszerűen viccel. Karikíroz, majmol: az eredendően „bűnös” teóriát, a detektívregény műfaját, az alteregó irodalmat, a minimalista prózát. Ez esetben azonban – bár lehetne mód az ellenkezőjére – még mindig erősen a *szöveg*világon belül vagyunk.

A szerző, narrátor, szereplő alakjának egybecsúsztatása, majd újbóli szétválasztása és ismételt összehozása olykor ragadóssá, sőt néha terjedelmes szövegrészleteket vagy egész szöveget magával ragadóvá és befolyásolóvá válik, amilyen a kötetnyitó *Bokaviadal* című novella is. Ebben egy kórterem alkalmi lakóinak kálváriája olvasható, miközben nevek, szerepek és történetek (motívumok, karakterek) keverednek össze – „minden bokatörött rokona, ismerőse egymásnak. Tüneteik, fájdalmaik ugyanazok, miért ne lehetnének hát a nevek is felcserélhetők?”, hogy aztán az olvasó is hasonlóképp járjon, s a végén fogalma se legyen róla, ki kicsoda a történetben, különös tekintettel a narrátor személyére, aki maga ugyanígy van ezzel: „Már azt sem tudom, ki vagyok. Nemhogy azt, hogy hol és mióta.” A szerző szöveggel szembeni ironikusan kritikus attitűdjére annak a Balogh Tamás nevű rendőrnek a szerepeltetése is fényt vet, akiről egy ízben gyanúsan szkeptikusan fogalmaz a szöveg beszélője: „mi van, ha magát üldözi?” A „regényhős akarok lenni” záró- (és nyitó-) mondat pedig végzetesnek bizonyul, hiszen innen a kötet szinte minden darabjában felbukkan, mégsem érezni a szövegek közötti biztos összetartozást, egymáshoz teremtettséget – köztük az átjárás leginkább az alakok felbukkanására szorítkozik. A fent emlegetett játék a *Kishitű Zsuzsi*ban tetőzik, amelyben a fő szöveget egy betéttörténet gazdagítja, Vikomm Oszkár *Kishitű Zsuzsi* című, regényként aposztrofált műve – a két írást motivikus, hangnem- és stílusbeli áthallások kötik össze, Radvánszky Olivér szerepeltetése pedig a könyv első darabjához kapcsolja az „eredeti” szöveget.

Balogh Tamás novelláinak nyelve bár puritán, nem szépirodalmi igényű puritánságról, az írói közlés, és vele a stílus, a kifejezőeszközök, szóképek vagy alakzatok egyszerűségéről, minimumáról van szó: a *Nemlétező dolgok* szövegei „átlagosan”, jobbára a közepes, sokszor az alantas (ritkábban a trágár) stílusnem eszközeivel, gyakran a szlengből vett fordulatokkal élnek, narrátoraik (narrátoruk?) hétköznapi módon, olykor a szórendre sem ügyelve, kimondottan – és szándékosan – esetlenül fogalmaznak. Nincs bennük tehát „erős”, látványos, esetleg filozófiai igényű, elgondolkodtató mondat, vélhetően kevés olyan olvasó lesz, aki a kötet bizonyos szöveghelyeit füzetbe vagy emlékkönyvbe másolja. Ha feltevésem valósnak bizonyult, és a *Nemlétező dolgok* tényleg az elmúlt „csöndes” tizenegy év dokumentuma, akkor az *Átlag regénye* sem kecsegteti sok jóval az ínyenc olvasót: a „szép” mondatokra, egyelőre még, várnia kell.

Fontos megjegyezni, hogy a könyv szövegeinek műfajmegjelölése korántsem pontos, ugyanis a 171 oldalon található öt (!) írás közül talán csak a tárgyalt *Bokaviadal*ra mondható, hogy novella, illetve erre sem: a 28 oldalas szöveg szétfeszíti egy novella kereteit, de elbeszélésnek sem mondható, hiszen a bokaműtétje után E/1-ben megszólaló narrátor nem klasszikus értelemben el-mesél, inkább (a történet egyik szereplőjeként) mesélget, töredékesen, viccelgetve felidézi az elmúlt napokat, melyekről kiderül hogy nem nyolcan vannak, ahogy erre a beszélő emlékezett, csupán egyetlen van belőlük, a narrátor pedig – régi fogás, de nem hat avíttan – álmodta őket. A *Kishitű Zsuzsi* megint csak terjedelmes írás, ráadásul műfaji besorolásának problematikusságáról a szövegben található említett betéttörténet s különösen annak műfajmegnevezése árulkodik. A *Balkéz Kettő* ugyancsak kisregénygyanús, az „elveszettnek” titulált *Bolond Éva* pedig a könyvnek az a fejezete, ahol a jó szándékú, történetmesélős prózára áhítozó olvasó – ha eddig még nem tette – biztosan pihenteti a művet: a lábjegyzetekkel tarkított, oldalnyi hosszúságú Kosztolányi-mottóval dúsított mindösszesen tíz (!) oldal első megjegyzése szerint „[e]lőkerült részlet a *Bolond Éva* című elveszett regényből”. Kis megkönnyebbülés, hogy a kötetzáró *Átlag regénye* műfajmegjelölő címmel rendelkezik, ezzel viszont az a probléma, hogy a tulajdon életének regényét író Átlag történetét hat fejezetbe sűríti a szerző, így egyes részeket (például a hegyvidéki kirándulás meseszerű történetét) óhatatlanul súlyoz, eltúloz, tehát a szöveg nemhogy regénnyé nem áll össze, de regénytöredéknek is csak jóindulattal nevezhető; legyen: regénytöredék-paródia. Azon pedig már meg sem lepődhetünk, hogy Átlag – a borítónak és számos szövegrésznek megfelelően – a szöveg (és a könyv) végére érve, miután egy

vattacukrot majszoló Jancsika nevű kisfiúval alaposan elbeszélget fikció és valóság kapcsolatáról, a „legközelebbi buszmegállóba megy, és várni kezd”.

A fentiekből kiderülhetett, hogy a *Nemlétező dolgok* leggyakoribb eleme a reflexió, az állandó utalás a szöveg (azaz a fikció) fikcionalizáltságára, ami egyfelől ironikus gesztusként, másfelől a fikció fogalmának szétírásaként, megsemmisítéseként olvasható – marad tehát az örkényi „nagy büdös semmi”: a valóság. Amivel, megszabadulva egyes beidegződésektől, túlzásba vitt poétikai fogásoktól, valamilyen *formában* még lehet majd kezdeni ezt-azt.

(Bába Kiadó, 2004)

Kiss László

A könyvkritikai rovat megjelenését
a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és
Kiadók Reprográfiai Egyesülete támogatja.

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap
és a
József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.